

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ISSN 2521-1927

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

науково-педагогічний журнал

№7' 2019

СумДПУ

Свідоцтво про Державну реєстрацію **КВ № 19539-9339 P**
від 16.10.2012 р.

УДК 336.6
ББК 85(4УКР)

Теорія та методика навчання суспільних дисциплін:
науково-педагогічний журнал, вип.7 / Заг. ред. проф.
Михайличенко О.В. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019.
– 120 с.

Рецензенти:

Пометун О.І. – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України, (Інститут педагогіки
НАПН України, м.Київ);

Орлов В.Ф. – доктор педагогічних наук, професор (Інститут педагогічної
освіти та освіти дорослих НАПН України, м.Київ).

Редакційна колегія:

Михайличенко О.В. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор (Сумський
державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка);

Євтух М.Б. – дійсний член Національної АПН України, доктор педагогічних наук, професор
(Національна Академія педагогічних наук України);

Бугрій В.С. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка);

Ніколаї Г.Ю. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка) – заступник головного редактора;

Ісаєв І.Ф. – доктор педагогічних наук, професор (Белгородський державний університет,
Росія);

Сбруєва А.А. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка);

Статівка В.І. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка).

Мозговий І.П. – доктор філософських наук, професор (Українська Академія банківської справи
НБУ, м. Суми);

Моцак С.І. – кандидат педагогічних наук, доцент (Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка) – укладач, відповідальна за випуск;

Денсжніков С.С. – кандидат філософських наук (Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка).

У журналі представлені статті, що відображають сучасний стан досліджень у галузі навчання
соціально-політичних та суспільних наук. Розглядаються питання історії, теорії, методики організації
навчального процесу в загальноосвітній та вищій школі, історії науки і техніки.

Для науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

В журнале представлены статьи, которые отображают современное состояние исследований в
отрасли обучения социально-политическим и общественным наукам. Рассматриваются вопросы
истории, теории и методики организации учебного процесса в общеобразовательной и высшей
школе, истории науки и техники.

Для научных работников, аспирантов, студентов высших учебных заведений.

The articles which represent the modern consisting of researches of industry of studies of socio-
political and public sciences are presented in collection of scientific labor's. The questions of theory, history,
method of organization of educational process are examined to general and higher school.

For research workers, graduate students, students of higher educational establishments.

Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз даних International Standard Serial
Number: **ISSN 2521-1927.**

Друкується за рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка від 25 березня 2019 р.

© СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019

УДК 373.5.091:34

Рябовол Л. Т.
Центральноукраїнський
державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУРСІВ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Проведено аналіз навчальних програм курсів «Основи правознавства» для 9 класу та «Громадянська освіта» для 10 класу. Встановлено, що засвоєння відповідного змісту дозволяє розвивати всі ключові компетентності.

Ключові слова: правознавство, громадянська освіта, ключові компетентності, уміння, навички.

Рябовол Л. Т. Компетентностный потенциал курсов правоведения и гражданского образования для новой украинской школы.

Проведен анализ учебных программ курсов «Основы правоведения» для 9 класса и «Гражданское образование» для 10 класса. Установлено, что усвоение данного содержания позволяет развивать все ключевые компетентности.

Ключевые слова: правоведение, гражданское образование, ключевые компетентности, умения, навыки.

Ryabovol L. T. Competence potential of courses of law and civil education for new Ukrainian school.

The analysis of the curricula of the course «Fundamentals of Law» for grade 9 and «Civic education» for grade 10. It is established that the mastering of the corresponding content allows to develop all key competencies.

Key words: jurisprudence, civic education, key competencies, skills, abilities.

За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Особливу роль у підготовці такої особистості відіграє середня школа, в якій закладається світогляд, формується особистість, її громадянська позиція, моральні якості, вирішується, чи захоче і чи зможе людина навчатися впродовж життя. Школа в Україні має стати такою, яка дає учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті, до якої учням приємно ходити тому, що тут дослухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятися висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами.

На обґрунтування необхідності змін у вітчизняній загальноосвітній школі, у Концепції Нової української школи (далі – Концепція) зазначено, що: теперішня школа не готує до успішної самореалізації в житті, український школяр здебільшого отримує суму знань; спосіб навчання не мотивує дітей до навчання; матеріал підручників затеоретизований, переобтяжений другорядним фактологічним матеріалом; учителі використовують переважно застарілі дидактичні засоби. Натомість, у новій школі має зрости частка проектної, командної, групової діяльності, в організації освітнього середовища – систематично використовуватися інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ), мультимедійні засоби навчання [1, с. 4, 7].

То ж, логічно, що серед дев'яти компонентів формули нової української школи є і новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей для успішної самореалізації в суспільстві та сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання. Аналіз 10 ключових компетентностей [1, с. 11-12] наразі дозволяє стверджувати, що суттєвою для їх розвитку є роль навчальних предметів суспільствознавчої галузі. Так, щодо правової освіти, то від учня вона вимагає опрацювання великого обсягу правової інформації, яка часто змінюється, отже, не може зводитися лише до вивчення чинного законодавства, простої комбінації юридичних відомостей, отже, має забезпечити формування в учня таких умінь і навичок: оновлювати правові знання і керуватися ними в суспільному житті; діяти відповідно до вимог права, закону, вирішувати реальні завдання у сфері відносин, урегульованих правом; поєднувати правові знання з внутрішньою позицією особистості; оцінювати своє життя та життя інших людей з позицій правомірності/протиправності поведінки [5, с. 29], тобто, бути компетентним у правовій сфері.

Мета статті – у результаті аналізу навчальних програм курсів «Основи правознавства» для 9 класу [2] (далі – програма з основ правознавства) та «Громадянська освіта» для 10 класу [3] (далі – програма з громадянської освіти) встановити, наскільки засвоєння відповідного змісту дозволяє розвивати ключові компетентності.

Щодо **спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами** як сукупності вмінь усно й письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти й погляди, реагувати мовними засобами на соціальні й культурні явища; усвідомлювати роль ефективного спілкування. На розвиток цієї компетентності на кожному уроці з основ правознавства, згідно з відповідною програмою, учень:

- *пояснює* причини й значення виникнення держави і права, роль права в житті суспільства тощо;
- *називає, пояснює та застосовує* поняття, як: держава, форма держави, право, джерела права, галузь права, норма права тощо;
- *називає* найдавніші правові пам'ятки в історії людства, професії, пов'язані з юриспруденцією тощо;
- *висловлює* власні очікування щодо вивчення предмета тощо;
- *описує* елементи державного ладу, обставини, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння, види конституційних прав, свобод, обов'язків людини і громадянина, процедуру розгляду цивільної/кримінальної справи в суді тощо;
- *характеризує* підстави виникнення, зміни, припинення правовідносин, склад і види правопорушень, підстави і види юридичної відповідальності, підстави набуття та припинення громадянства України тощо;
- *наводить приклади* юридичних фактів, видів правопорушень, видів діяльності нотаріуса й адвоката тощо.

На уроках громадянської освіти учні доступно й переконливо *висловлюють* власну думку, *використовують* можливості мови для розкриття тем громадянської освіти, розпізнають мовні засоби впливу, оволодівають техніками переконування, ведення аргументованої полеміки на відповідну тематику, читають та розуміють перекладені й адаптовані українською літературною мовою першоджерела, авторські наукові публікації, створюють українською мовою (усно й письмово) тексти з громадянською тематикою [3].

Щодо **інформаційно-цифрової компетентності** як здатності впевнено й критично застосовувати ІКТ для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. У навчанні громадянської освіти це досягається завдяки використанню учнями цифрових технологій для пошуку, нагромадження, перевірки і впорядкування потрібної інформації, дослідження суспільних проблем, шляхом розвитку в учнів умінь створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх, виявляти маніпуляції інформацією у процесі аналізу повідомлень мас-медіа, виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання [3].

Щодо компетентності **вчитися впродовж життя** як здатності до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, здатності ефективно керувати ресурсами та інформаційними потоками, визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання. У навчанні основ правознавства розвиток другої і третьої компетентностей забезпечується у результаті використання різних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо) та ІКТ, а на забезпечення вмінь оцінювати власні результати навчання у програмах передбачено не лише традиційні, але й альтернативні методи, як: оцінювання «участі в діяльності», самооцінювання, взаємооцінювання.

Щодо **ініціативності і підприємливості** як умінь генерувати нові ідеї та ініціативи і втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу і добробуту, так і розвитку суспільства і держави; раціонально вести себе як споживач, використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо.

У навчанні основ правознавства ці вміння розвиваються тоді, коли учні:

- характеризують права неповнолітніх як власників, права споживачів, права та обов'язки батьків і дітей, особливості робочого часу й часу відпочинку, адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- описують шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, особливості розірвання трудового договору з неповнолітніми.

Згідно з Рамкою з використання матеріалів з фінансової грамотності при вивченні правознавства у загальноосвітній школі [4], учень усвідомлює важливість навчальної діяльності для задоволення своїх потреб в самореалізації, досягненні успіху, значення місцевих бюджетів для добробуту громади, розуміє механізми захисту прав і свобод людини та громадянина, характеризує податкову систему України.

Щодо **соціальної та громадянської компетентності** як усіх форм поведінки, потрібних для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; таких умінь, як працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; також повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття. Очевидно, що для розвитку цієї компетентності суттєву роль відіграє громадянська освіта, важливість якої, згідно з програмою курсу [3], зумовлена новими соціально-політичними реаліями українського суспільства, пошуком спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участю України в загальносвітових політичних, економічних і соціокультурних процесах. Це потребує освіти для демократичного громадянства через якісне формування громадянської ідентичності, здатності й готовності молоді людини до усвідомленого вибору шляхом критичного аналізу різних можливостей і варіантів, активної участі в суспільних процесах, установах конструктивних відносин на засадах соціального партнерства.

Фактично, введення інтегрованого курсу громадянської освіти є відповіддю на суспільне замовлення середній школі щодо формування й розвитку в учнів здатності жити й діяти у правовій демократичній державі.

Так, курс спрямовано на розвиток в учнів компонентів, задекларованих Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи як-от:

- фундаментальні цінності сучасного світу, якими є: демократія, свобода, повага до прав людини, солідарність та участь;
- демократичні цінності, серед яких: повага до людської гідності й дотримання прав людини, повага культурної багатоманітності, утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;
- поведінкові настанови, а саме: відкритість щодо інших культур, світогляду і звичаїв, повага, громадянська самосвідомість, почуття власної значущості та відповідальності, стійкість перед невизначеністю;
- практичні уміння й навички щодо самоосвіти, аналітичного й критичного мислення, слухання, спостереження, співпереживання, гнучкості й адаптації, комунікабельності, співпраці, розв'язання конфлікту;
- знання, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до демократії.

Курс передбачає формування громадянської ідентичності особистості на різних рівнях – особистому, сімейному/ родинному, рівні навчального закладу, місцевої громади, Батьківщини, світу. У цьому контексті важливим є обговорення актуальних проблем школи та місцевої громади, суспільства і держави, глобальних проблем сучасності та інформаційного простору.

У навчанні правознавства соціальна та громадянська компетентності у дев'ятикласників розвиваються як результат того, що вони наводять приклади соціальних норм, описують елементи державного ладу, висловлюють судження щодо ролі соціальних норм, держави і права в житті людини та суспільства, застосовують засвоєні поняття та вміння під час розв'язування простих правових ситуацій та регулювання власної поведінки нормами права, описують види органи державної влади та місцевого самоврядування, форми участі громадян у житті держави та місцевої громади [2].

Екологічна грамотність представлена уміннями раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлювати роль навколишнього середовища для життя і здоров'я людини. Екологічній грамотності учнів дев'ятих класів сприяє засвоєння ними навчального правознавчого матеріалу щодо конституційних, зокрема екологічних, прав та обов'язків людини і громадянина.

Курс громадянської освіти сприяє розвитку й інших ключових компетентностей, а саме:

- **математичної** як здатності оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання й пояснення сучасних суспільно-політичних та економічних подій, явищ і процесів, перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо), будувати логічні ланцюжки, використовувати статистичні матеріали;
- **у природничих науках і технологіях** – пояснювати та оцінювати вплив винаходів, науково-технічного прогресу і нанотехнологій на природне середовище життя людини тощо;
- **обізнаність та самовираження у сфері культури** – розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі, окреслювати основні тенденції розвитку культури, зіставляти досягнення української культури з іншими культурами, виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації.

Загалом навчання громадянській освіті спрямоване на розвиток і соціалізацію особистості, її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, навичок життєзабезпечення та професійних якостей, що у Концепції визначено як загальна мета середньої освіти [3].

Суттєвою, якщо не визначальною, є роль суспільствознавчих предметів, зокрема правознавства та громадянської освіти, для *виховання на цінностях, формування ціннісних ставлень і суджень* як бази для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством. Як справедливо зазначено у Концепції [1, с. 19], найосвіченіша людина може стати злочинцем, відтак, виховання як невід'ємна складова освітнього процесу має орієнтуватися на загальнолюдські цінності, серед яких:

- морально-етичні – гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей;
- соціально-політичні – свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність.

Нова школа має також плекати українську ідентичність і виховувати відповідальність не лише за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства.

Наразі знання основ правознавства формує певну систему цінностей, впливає на правосвідомість учнів, рівень їхньої правової культури, прищеплює інтерес до права, заохочує до свідомої реалізації, застосування й додержання правових норм. Зміст навчального правознавчого матеріалу побудований на засадах людиноцентричного й аксіологічного підходів, ґрунтується на системі наукових ідей і понять юридичної науки та на загальнолюдських цінностях, серед яких – право як мистецтво добра і справедливості, справедливість, права і свободи людини. Відштовхуючись від відповідних знань, учень, зокрема:

- *висловлює судження* щодо ролі права в житті людини й суспільства, щодо взаємних прав і обов'язків батьків та дітей, охорони праці неповнолітніх, особливостей адміністративної, кримінальної відповідальності неповнолітніх;

- оцінює власну поведінку й поведінку інших осіб щодо її правомірності, значення Конституції України, форми участі громадян у житті держави та місцевої громади тощо [2].

На реалізацію компетентнісного й діяльнісного підходів всі 45 хвилин уроку учні, згідно з Концепцією, мають бути не сторонніми пасивними спостерігачами, а активно працювати. Відтак, доцільними й необхідними є: методи співпраці, а саме: ігри, соціальні й дослідницькі проекти, експерименти, робота у групах тощо, тобто, залучення учнів до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації й успішному перейманню суспільного досвіду (1) та новітні ІКТ, безпосередньо електронні підручники й навчальні курси для школярів і вчителів (2). Така діяльність має проводитися як особистісно-орієнтована, з урахуванням прав дитини, її здібностей, потреб, інтересів, забезпечувати реалізацію принципу дитиноцентризму [1, с. 15, 17].

Програма з основ правознавства наразі побудована на поєднанні особистісно зорієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання, на реалізацію яких передбачено проведення тематичних практичних занять (уроків застосування учнями знань та формування відповідних умінь) – занять, які спрямовуються на закріплення і застосування набутих знань (вирішення пізнавальних завдань репродуктивного і творчого характеру) й унаслідок цього їх поглиблення та розширення, а також вироблення практично, а у старшій школі – й професійно, значущих умінь і навичок, формування ціннісно-емоційного ставлення до предмета вивчення й, на цій основі, моделей поведінки у різних ситуаціях у правовому контексті [5, с. 47].

Згідно з програмою, практичні заняття передбачають переважно самостійну роботу учнів над певними аспектами змісту теми з використанням різних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо), а вчитель виконує роль консультанта – організатора самостійної роботи учнів. На таких заняттях учні аналізують окремі статті відповідних нормативно-правових актів, розв'язують правові ситуації з використанням положень цивільного, сімейного, адміністративного, трудового, кримінального законодавства України щодо неповнолітніх, знань про професію юриста, оцінюють життєві ситуації, за яких потрібна допомога юриста, а також навчаються вчиняти власні дії відповідно до норм права в різних видах правовідносин.

Під час практичних занять, інших типів уроків і підготовки домашнього завдання передбачено виконання учнями усних та письмових робіт, завдань на виявлення їхніх операційних умінь, їх участь у дискусіях, рольових іграх, написання творів-есе тощо. Все це, згідно з програмою з основ правознавства, у результаті має забезпечити розвиток у дев'ятикласників предметно-правової компетентності [2].

На практичних заняттях з громадянської освіти на основі особистого практичного досвіду учні краще засвоюють знання, розвивають вміння (соціальної взаємодії, самостійного аналізу різноманітних ситуацій, перш за все у своєму життєвому середовищі, самостійного прийняття відповідальних рішень та дій у правовому полі, конструктивної взаємодії із суспільством тощо), ставлення й цінності. У навчанні громадянській освіті слід застосовувати різноманітні активні та інтерактивні методи навчання як-от: рольові й ділові ігри (моделювання відносин, обговорення соціальних проблем), аналіз документів громадянознавчої тематики, проектування (розробка та реалізація учнівськими командами проектів у місцевій громаді), дискусії з актуальних соціальних проблем, учнівські конференції, збори, круглі столи, спільні заходи із місцевою спільнотою, он-лайн спілкування (обговорення на форумі, ведення блогів, розміщення інформаційних ресурсів на сайтах, обмін досвідом проектної діяльності тощо), організація рефлексії учнів (обговорення, твори-роздуми, бесіди тощо), а також участь учнів у соціальних проектах, що забезпечує практичне застосування набутих ними громадянознавчих знань і умінь, сприяє розвитку мотивації та активізації їх громадянської активності, накопичення досвіду громадянської участі, що загалом спрямовується на формування громадянської компетентності десятикласників [3].

У результаті аналізу навчальних програм курсів «Основи правознавства» для 9 класу та «Громадянська освіта» для 10 класу встановлено, що засвоєння відповідного змісту дозволяє розвивати практично всі ключові компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція Нової української школи / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/...9.../pravoznavstvo-9-8.docx>
3. Навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>
4. Рамка з використання матеріалів з фінансової грамотності при вивченні правознавства / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKV3R1R2UxTzF1MFk/view>
5. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 600 с.

REFERENCES

1. Concept of the New Ukrainian School / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Curriculum on the basics of jurisprudence for the 9th form of general education institutions / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/storage/...9.../pravoznavstvo-9-8.docx>

3. The curriculum of the integrated course "Civic Education" for 10 classes of general educational institutions / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>
4. Framework for the use of financial literacy materials in the study of law / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKV3R1R2UxTzF1MFk/view>
5. Ryabov L.T. The system of teaching law students of primary and high school: diss. ... Doctor Ped. Sciences: 13.00.02. Kyiv, 2015. 600 p.

УДК 378.011.3-051

Іваній О.М.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

Розглянуто проблему підготовки майбутніх учителів до формування правової культури учнів, що відбувається за допомогою організації навчального та виховного процесу у вищому закладі освіти. Досліджено форми, методи і засоби формування у майбутніх учителів правових знань, умінь і розвиток їхніх професійних, особистісних якостей та здібностей, необхідних для успішного здійснення професійно-правової діяльності.

Ключові слова: підготовка майбутніх вчителів, формування правової культури, освітні та виховні форми підготовки майбутнього вчителя.

Іваній О.М. Методические аспекты подготовки будущих учителей к формированию правовой культуры учащихся.

Рассмотрена проблема подготовки будущих учителей к формированию правовой культуры учащихся, которое происходит посредством организации учебного и воспитательного процесса в высшем учебном заведении. Исследованы формы, методы и средства формирования у будущих учителей знаний, умений и развитие их профессиональных, личностных качеств и способностей, необходимых для успешного осуществления профессионально-правовой деятельности.

Ключевые слова: подготовка будущих учителей, формирование правовой культуры, образовательные и воспитательные формы подготовки будущего учителя.

Ivaniy O.M. Methodological aspects of future teachers to the formation of legal culture of students.

The problem of training future teachers to the formation of the legal culture of students is considered, it occurs through the organization of the educational process in higher education. The forms, methods and means of formation of knowledge and skills of future teachers and the development of their professional, personal qualities and abilities necessary for the successful implementation of professional and legal activities are studied.

Key words: training of future teachers, formation of legal culture, educational forms of training of future teachers.

Постановка проблеми. Значення правової культури громадян для нашої країни зумовлене перехідним періодом до демократичного суспільства, до правової держави, становленням ринкової економіки. Нові соціально-економічні умови суттєво загострюють традиційну проблему освіти – пошук ідеалів, які могли б бути покладені в основу найважливішого цільового компонента будь-якої освітньо-виховної системи. Цей компонент визначає конкретику засобів досягнення завдань освітньої системи, критерій оцінки отриманих результатів, можливі корекції самого навчально-виховного процесу. В умовах модернізації права і правової освіти питання про формування правової культури майбутніх фахівців у будь-якій сфері професійної діяльності, їх правосвідомості, ціннісних орієнтацій набуває особливого значення.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи підготовки вчителя ми знаходимо в працях педагогів минулого (А. Дістервега, Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.А. Сухомлинського та ін.). Аналіз робіт з педагогіки вищої школи (О.А. Абдулліної, Б.Н. Богданова, І.А. Зязюна, І.А. Колеснікової, Н.Ф. Маслова, М.М. Стефановської та ін.) показав, що автори визначають нові підходи підготовки фахівців, виробляють моделі особистості педагога, формуючи професійні якості, що відповідають парадигмі сучасної освіти. Окремі проблеми формування правової культури та правової компетентності майбутнього вчителя висвітлюють праці В.І. Владимірової, М.К. Подберезького.

Метою статті є з'ясування особливостей форм та методів підготовки майбутніх вчителів до формування правової культури учнів загальноосвітніх шкіл України.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві правова культура виступає найважливішим компонентом загальної культури людини. У концепції модернізації в якості головного результату освіти розглядається готовність і здатність молодих людей, які закінчують школу, нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за благополуччя суспільства. Важливими цілями освіти повинні стати формування високого рівня правової культури, знання основних правових норм і вміння використовувати можливості правової системи держави, вміння відстоювати свої права. Важлива роль у цьому процесі відводиться вчителю.

Процес підготовки майбутнього вчителя до формування правової культури учнів відбувається за допомогою організації як навчального, так і виховного процесу у вищому закладі освіти, оскільки вчитель

повинен володіти як теорією виховного процесу в школі, так і методикою проведення виховної роботи з учнями. Водночас, щоб формувати правову культуру учнів, майбутній вчитель повинен сам мати високий рівень власної правової культури та соціально-правовий досвід, бути вимогливим щодо дотримання правових норм.

Форми підготовки майбутніх учителів до формування правової культури учнів можна поділити на дві категорії: освітні та виховні.

До освітніх форм відносяться навчально-практична діяльність та контрольні заходи. До першої групи традиційно належать: лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація, навчальна гра та ін. Ці організаційні форми навчання мають свої особливості. Вони відповідають за повідомлення нових знань, систематизацію й узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, світогляду, розвиток пізнавальних і професійних зацікавлень. Їх урахування дає змогу оптимізувати освітній компонент підготовки майбутніх учителів до формування правової культури учнів. Практична підготовка проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача ЗВО та спеціаліста з даного фаху.

Проте, традиційна методика викладання, заснована на відвідуванні студентами лекцій і виконанні жорстко визначених завдань самостійної роботи, у багатьох відношеннях недостатньо ефективна. При цьому студенти обмежені у вияві ініціативи щодо пошуку і вільного вибору інформації, а викладач втрачає багато часу при підготовці продуманих цілеспрямованих завдань самостійної роботи. Особливі перспективи у майбутніх вчителів з'являються при застосуванні методу проектів у навчальній діяльності системи вищої освіти, оскільки дозволяє їм оволодівати знаннями, які не здобуваються традиційними дидактичними методами. Метод проектів дозволяє органічно інтегрувати знання з різних галузей при вирішенні однієї проблеми, дає можливість застосовувати отримані знання на практиці, генеруючи при цьому нові ідеї [1, с. 4]. З огляду на це, оцінюючи ефективність методу проектів, слід дотримуватися вимог навчання у вищій школі: проект повинен мати практичну цінність; передбачати проведення студентами самостійних досліджень; бути гнучким у напрямку роботи і швидкості її виконання; надавати можливість кожному навчатися відповідно здібностей і інтелектуальних зусиль; давати змогу прояву індивідуального вибору у вирішенні завдань широкого спектру; сприяти налагодженню взаємодії між усіма учасниками педагогічного процесу [2, с. 121].

Метод проектів – це організація навчальної роботи, за якою в силу використання багатофункціональних дидактичних підходів (групове навчання, дискусія, «мозкова атака», проблемне навчання) студенти оволодівають як критичним, так і творчим мисленням. Окрім цього, проектне навчання ефективно підтримує когнітивну, комунікативну освітню функції педагогічного процесу [2, с. 119].

Адже правова культура майбутнього вчителя є невід'ємною складовою феномену його професіоналізму, фундаментальної підготовки та педагогічної майстерності. З одного боку – це окреме утворення в системі педагогічної підготовки, а з другого – елемент усіх інших знань, умінь, навичок загальногуманістичної спрямованості, мотивів діяльності. Завдання процесу формування правової культури майбутнього вчителя полягає у здійсненні комплексу заходів, серед яких основними є ознайомлення з правами людини, прийнятими міжнародним співтовариством у Гельсінкі; знання Конституції України та головних законодавчих і правових документів; поінформованість у питаннях екології і природокористування, збереження навколишнього середовища; знання законів про державну мову, про освіту, всіх офіційних матеріалів, які пов'язані зі змістом навчального предмета, викладання якого стане його професією [3].

Наблизитися до цього можна завдяки застосуванню таких видів лекцій, як: лекція-повідомлення, лекція-бесіда, проблемна лекція, лекція-дискусія, лекція-аналіз педагогічних ситуацій, лекція-консультація, лекція-аналіз, лекція-експеримент, мультимедійна лекція, лекція-презентація, бінарна лекція, лекція-дискурс тощо [4, с. 96].

Усі студенти на добровільних засадах мають бути охоплені також різними формами і видами діяльності поза межами суто навчальної роботи, виходячи із необхідності задоволення їхніх індивідуальних потреб, які є джерелом формування мотивів діяльності особистості. Тому, щоб впливати на особистість, необхідно вивчити її індивідуальність [5].

Важливо створити такі умови для соціалізації, самостановлення, саморозвитку студента, за яких у нього б вироблялися позитивні, затребувані суспільством якості, риси, здібності. Необхідно створювати таку атмосферу в студентському середовищі, так надавати ненав'язливу дружню допомогу, впливати на дії і психіку, щоб у студентів формувалися потрібні, в першу чергу, їм особистісні якості й властивості: об'єктивна самооцінка, почуття відповідальності й обов'язку, порядність тощо. Майбутній вчитель повинен мати адекватні сучасному розвитку суспільства знання: про суспільство, його цілі та цінності; про права людини і способи їх реалізації; про необхідність безперервної освіти протягом усього життя; про способи досягнення взаєморозуміння та співробітництва між людьми, народами, різними расовими, національними, етнічними, релігійними та соціальними групами.

Особливістю масових форм виховної роботи при підготовці майбутніх вчителів до формуванні правової культури є значна участь у ній студентів. До них належать: святкування державних і релігійних свят, знаменних подій у житті вищого закладу освіти, проведення читачьких конференцій, тематичних вечорів,

вечорів запитань і відповідей, тижнів різних навчальних предметів, зустрічей із видатними людьми, конкурсів, олімпіад, фестивалів, виставок тощо.

Серед групових форм організації виховного процесу найпоширеніші – «круглі столи», гуртки за інтересами, обговорення радіо- та телепередач, новинок преси, акції милосердя, пошукова діяльність, екскурсії, походи.

Вибір форм при підготовці майбутнього вчителя залежить від завдань на різних етапах формування правової культури.

Додатковими напрямками поглиблення знань можуть бути:

- використання соціальних мереж (електронна пошта, форуми, конференції, сторінки напрямів підготовки і спеціальностей, окремих академічних курсів, тренінги, мікроблоги, віджети, вебінари тощо);
- використання електронних підручників (теоретичні, практичні, інформаційно-довідкові відомості, розрахунки, аналітичні дані, малюнки, схеми, таблиці, діаграми, графіки, креслення, аудіо- та відео матеріали, презентації тощо) [6, с.67];
- використання ресурсно-інформаційно-освітнього центру ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського (Інтернет-бібліотека);
- використання тестових завдань у визначенні навчальних досягнень студентів (точність, оперативність отримання педагогічної інформації у значній кількості респондентів, об'єктивність і фіксація уваги на осмисленні сутності відповіді, зворотній зв'язок між суб'єктами навчального процесу, чіткий кінцевий результат, висока кваліфікація експертів);
- використання дистанційного навчання (дидактична індивідуалізація, доступність, творча самореалізація, просторовий світогляд, мобільність освіти, безпека інформації, структурний виклад фахових знань, технологічна обґрунтованість, електронний контроль, висока мотивація, пізнавальна активність у навчанні, модернізація освіти) [7, с.81];
- організація самостійної роботи студентів (засвоєння у повному обсязі навчальної програми лекційного курсу, послідовне формування самостійності, вміння систематизувати, планувати, контролювати і регулювати свою діяльність без сторонньої допомоги, аналітична і дослідницька діяльність);
- проходження студентами педагогічних практик та реалізація знань і умінь у процесі професійної підготовки (розвиток і поглиблення знань, умінь і навичок, оволодіння практичним початковим досвідом навчальної, виховної, організаційної та інших різновидів професійної діяльності, взаємодія з учнівським і педагогічним колективом на засадах колегіальності і толерантності, право вибору та прийняття рішень, саморегуляція дій, самореалізація та самовираження у процесі фахової підготовки).

Таким чином, форми, методи і засоби навчання розвивають пізнавальні можливості студентства, пробуджують зацікавленість, прищеплюють інтерес і любов до науки, виховують правильний науковий підхід до явищ навколишнього середовища, в тому числі і до явищ суспільного життя [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка. *Иностранные языки в школе*. 2000. № 2. С. 2-6.
2. Жак Д. Организация и контроль работы с проектами. *Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению*. Сборник рефератов по дидактике высшей школы. Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. Минск: Прописи, 2001. С.118-123.
3. Подберезський М.К. Формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сквороди. Харків, 1997. 418 с.
4. Нечепоренко Л.С. Сучасна педагогіка: навч. посібник. Харків, 2007. 216 с.
5. Гладуш В. А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. / В. А. Гладуш, Г. І. Лисенко. Дніпропетровськ, 2014. 165 с.
6. Кононец Н.В. Розробка електронних підручників як інноваційний освітній проект вищої школи. *Технології управління освітніми закладами: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Управління проектами: проблеми та перспективи розвитку: регіональний наук.-практ. семінар / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. Полтава, 2011. С. 66-67.*
7. Сисоева С.О. Проблеми дистанційного навчання: педагогічний аспект. *Неперервна професійна освіта: Теорія і практика*. Випуск III-IV. 2003. С.81.
8. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. 2-е вид. Київ: Радянська школа, 1981. 206 с.

REFERENCES

1. Polat E.S. Method projects in foreign language lessons. *Foreign languages at school*. 2000. № 2. P. 2-6.
2. Jacques D. Organization and control of work with projects. *University education: from effective teaching to effective teaching*. Collection of essays on higher education didactics. Belarusian State University. Center for Educational Development. Minsk: Propylaea, 2001. P.118-123.
3. Podberезsky M.K. Formuvannya legal culture of students of vocational pedagogical institutes: dis ... dr. Ped. Sciences: 13.00.04 / Kharkivskiy der. Pedagogical University GSS.Skorovidy. Kharkiv, 1997. 418 p.
4. Necheporenko L.S. Pedagogical: high school posibnik. Kharkiv, 2007. 216 p.
5. Gladush V. A. Pedagogy of the Higher School: Theory, Practice, History. Heads posib / V.A. Gladush, G.I. Lysenko. Dnipropetrovsk, 2014. 165s.
6. Kononets N.V. Rosrobka electronic pidruchnikov yak Innovatsiyniy osvitiyniy project in the school. *Technological management of investment mortgages: materi mezhnar. Science.-Pract. Conf., Project management: problems and prospects for development: regional science.-pract. seminar / Poltav. nat ped. University of VG Korolenko. Poltava, 2011. p. 66-67.*

7. Sisova S.O. Problems of distant learning: pedagogical aspect. None of the Professional Examination: Theory and Practice. Vipusk III-IV. 2003. P.81.

8. Aleksyuk A.M. Zagalni metod navchannyya in schools. 2nd view. Kiev: Radyanska School, 1981. 206 p.

УДК 371.31

Маринченко Г.М.

Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського

СТОРИТЕЛЛІНГ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Розкрито зміст та навчальні можливості методу сторителлінг як педагогічної технології. Продемонстровано основні структурні елементи вдалої історії та основні сюжети історій. Наведено приклади використання сторителлінгу на уроках історії.

Ключові слова: педагогічні технології, методи навчання, сторителлінг, уроки історії.

Маринченко Г.М. Сторителлинг как инновационный метод в украинской педагогике и его использования на уроках истории.

Раскрыто содержание и учебные возможности метода сторителлинг как педагогической технологии. Продемонстрированы основные структурные элементы удачной истории и основные сюжеты историй. Приведены примеры использования метода сторителлинг на уроках истории.

Ключевые слова: педагогические технологии, методы обучения, сторителлинг, уроки истории.

Marinchenko G.M. Storytelling as an innovative method in Ukrainian pedagogy and its use in history lessons.

The content and educational possibilities of the storytelling method as a pedagogical technology are . The main structural elements of a successful story and the main stories of the stories are demonstrated. Examples of using the storytelling method in history lessons are given.

Key words: pedagogical technologies, teaching methods, storytelling, history lessons.

Проведення реформи в галузі освіти в Україні орієнтовано в першу чергу на збільшення показників якості навчання, забезпечення оволодіння випускниками шкіл такими наскрізними вміннями, як читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми [1].

В свою чергу це має досягатися завдяки зміні організації процесу навчання, використанням сучасних методів та прийомів. В потоці великого обсягу інформації сучасні учні губляться, їм буває складно запам'ятати великі обсяги нецікавих фактів, і, як наслідок, втрачається інтерес до навчання. Саме тому в педагогіці набуває популярності метод сторителлінгу, при якому пояснення нової інформації, необхідної для запам'ятовування, відбувається за допомогою захоплюючих емоційних історій.

20 березня кожного року відмічається всесвітній день історій – World Storytelling Day. Він бере свій початок зі Швеції, яка з 1991 р. святкувала національний день сторителлінгу. З 2009 р. до святкування цього дня приєдналися країни Європи, Азії та Африки. Кожного року обирається тема історій, яка узгоджується з оповідачами. З 2004 р. темами історії Birds (птиці); Bridges (мости), The Moon (луна), The Wanderer (мандрівник), Dreams (мрії), Neighbours (сусіди), Light and Shadow (світ та тінь), Water (вода), Trees (дерева), Fortune and Fate (фортуна і доля), Monsters and Dragons (монстри та дракони), Wishes (бажання), Strong Women (сильні жінки), Transformation (трансформація), Wise Fools (мудрі дурні). А ось темою 2019 р. обрано Myths, Legends, and Epics (Міфи, легенди, епоси) [2].

У педагогіці метод сторителлінгу відомий ще з 90х років XX ст.. Показовими роботами тут є закордонні праці К. Еган [3] та М. Роситер [4]. Особливості використання технології сторителлінгу в освіті дорослих досліджували фахівці E.Caminotti, J.Gray, S.Hausknecht, M.Vanchu-Orosco, D. Kaufman, C.N.Paull. Теорія історій детально розглянута Д. Кемпбеллом, сутність цифрових історій – J. Hartley, K. McWilliam [2].

В Україні дослідженням методу сторителлінгу почали займатися нещодавно і на сьогодні цей метод вважається інновацією в освіті. Вивчення даного методу представлено в окремих аспектах, а саме дошкільна освіта (К. Крутий, Л. Зданевич, І. Черешнюк), підготовка керівників закладів освіти (С. Немченко), викладацька діяльність (Ю. Маковецька-Гудзь, М. Рудіна, О. Швалова), музейна справа (М. Васишин, О. Караманов), цифрові технології освіти дорослих (Л. Панченко); вивчення окремих навчальних дисциплін (Г. Гич, К. Симоненко); самостійна технологія (Н. Гущина) тощо. З вітчизняних праць можна знайти статті О. Караманова та М. Васишиної, К. Симоненко, Е. Ерднієвої, Н. Гущиної [5, с. 27].

Тому, метою статті є аналіз окремих аспектів сторителлінгу як сучасного методу навчання на уроках історії.

Отже, сторителлінг (story – історія; telling – розповідати) – це мистецтво розповідати історії з метою навчання, керування шляхом донесення змісту повідомлення за допомогою спеціальної методики. Сторителлінг

включає в себе різні напрямки – в ньому тісно переплетені психологія і педагогіка, дидактика та акторська майстерність. Що більший словниковий запас має оратор, то більше впевненості у власних силах, що допитливіший розум, то кращими виходять історії.

Технологія сторітеллінгу узгоджується із освітніми стандартами США NETS (National Education Technology Standards) щодо формування в учнях якостей креативності та інноваційності; комунікації та співробітництва; дослідництва та інформаційної грамотності; формування критичного мислення, вирішення проблем; якостей цифрових громадян; вільного оперування технологіями та контентом [2].

Історії, які можна використати у навчальному процесі, поділяються на два види пасивні та активні. Пасивні історії, це історії створені вчителем. Вчитель сам вигадує всі ключові елементи історії. Важливо, щоб історія була цікавою та життєвою. Активні історії створюються спільно з учнями. Такий спосіб побудови розповіді дозволяє вчителю використовувати діалог з учнями (інтерактив) у своїх цілях. Історію нібито придумують учні, але вчитель має контролювати процес, щоб історія вийшла такою, як йому потрібно. Цей спосіб можна використати лише в тих випадках, коли історія будується за законами логіки і включає послідовність дій. Важливим елементом тут є інтрига, до якої потрібно неодноразово повертатися протягом «написання» історії.

Як прийом навчання «історія» допомагає інформувати, порівняти, візуалізувати, та деталізувати той матеріал, який вчитель хоче донести учням. Основними складовими успіху сторітеллінгу можна назвати чесність історії, яку ви розповідаєте, її детальність, конкретність. Також історія для сторітеллінгу повинна бути показовою і добре запам'ятовуватися. В іншому випадку історія просто не викличе довіри аудиторії, а отже і враження ніякого не справить.

Вид історії, що використовується у сторітеллінгу залежить, як правило, від віку та інтересів учнів, для яких ця історія призначена. Так, наприклад, одним учням більше до вподоби емоційні історії-казки, іншим – детективні історії, третім – повчальні байки тощо. Для учнів старших класів краще використовувати історії наближені до життєвих реалій.

До історій будь-якого виду варто застосовувати кілька ключових принципів, які відрізняють її від простого викладу фактів. По-перше, наявність персонажа, по-друге, наявність інтриги та обов'язково наявність сюжету.

Персонаж в історії має бути якомога ближчим до учнів, адже інакше вони не будуть співпереживати йому, не зможуть «приміряти» образ цього персонажа на себе. А це якраз одне з основних завдань сторітеллінгу – зробити слухача безпосереднім учасником історії.

Інтрига в історії дозволяє утримати увагу учнів, вона змушує послухати всю історію, з нетерпінням чекаючи, чим все закінчиться. Однак, занадто затягувати інтригу не варто, бо уваги аудиторії не вистачить, щоб дослухати історію до кінця. Особливо це стосується молодших класів.

Структура історії може бути різною. Взагалі виділяють одинадцять складових побудови вдалої історії. Отже, хороша історія повинна мати: чітко визначений час і місце проведення; головного героя/персонажа; має бути присутня конфліктність/драма; реакція героя на події; містити ефект несподіванки; герой постає перед проблемою вибору; звичайно має бути присутня інтрига; сам вибір; мають бути означені зміни; розв'язка; висновок.

Однак, для новачків краще і зручніше користуватися такою схемою під час створення власної історії:

Персонаж ⇒ хто головний герой і який у нього характер?

Мета ⇒ яку мету чи проблему має вирішити Ваш персонаж?

Мотивація ⇒ що мотивує Вашого персонажа для рішення проблеми?

Обставини ⇒ де і коли відбувається Ваша історія?

Перепони ⇒ які перешкоди стоять на його/її шляху?

Кульмінація ⇒ як він/вона остаточно вирішує проблему?

Результат ⇒ який підсумок цієї історії?

Сюжет в історії потрібен обов'язково. Він зазвичай буває класичним, тобто побудованим у вигляді «ланцюжка» з зав'язки, розвитку, кульмінації і розв'язки. В сторітеллінг виділяють десять основних сюжетів: Монстр приходить; Переродження; Квест: вирішуючи складну задачу; Переосмислення події; Синдром Попелюшки; Магічний помічник; Трагедія; Комедія; Театр абсурду; Один день з життя.

Головна особливість сторітеллінгу в тому, що історії нічого не нав'язують і не пропонують: послухавши історію, учні самі можуть зробити потрібний висновок і зберегти у пам'яті набагато більше інформації.

На уроках історії використання методу сторітеллінгу допоможе учням орієнтуватися у складних політичних процесах, під час вивчення біографії історичних діячів чи зорієнтуватися у питаннях соціально-економічного розвитку країни.

Метод сторітеллінгу сприяє формуванню в учнів уміння слухати, критично мислити; ознайомленню з варіантами мовних дій, умінь їх комбінувати і знаходити нові рішення. Виробляється впевненість у володінні прийомками, заснованими на особистому досвіді; створюється досвід вираження своєї особистісної позиції в спілкуванні, вміння презентувати себе.

Адже, на уроках учні не тільки слухають історії, а й мають можливість самі створювати та розповідати історії. Для кожної дитини важливо навчитися розповідати історії на аудиторію, щоб мати можливість бачити реакцію, відчути впевненість в собі.

Однак, вчителю у такому випадку варто чітко окреслити завдання щодо обсягу та структури історії, необхідність залучення достовірних історичних фактів та подій, можливість залучення метафор та гіпербол.

Під час створення історій учні застосують набуті теоретичні знання не тільки з історії, а також з курсу української літератури, української мови, здійснюють пошукову діяльність щодо підтвердження фактів та подій. Коли учні презентують власну історію, вони розвивають навички говоріння та подачі інформації. Вчать утримувати увагу аудиторії та презентувати не скільки себе, а свій продукт. Дуже корисно, у даному випадку, дати можливість аудиторії слухачів підтвердити або спростувати факти наведені доповідачем в історії, що стимулює вміння учнів критично ставитися до отриманої інформації, перевіряти факти.

Як бачимо, сторітеллінг ґрунтується на засадах психології, педагогіки, дидактики, аксіології, лінгвістики, риторики, поєднує навчання з акторською майстерністю, умінням утримувати увагу аудиторії та, в разі потреби, переконавати в чомусь слухачів.

Науковці вважають, що саме в цьому криється секрет сторітеллінгу та його тріумфальне входження в аудиторії і класи. Дійсно, цікава історія залишається в пам'яті без особливих зусиль, а отже спонукає до міркувань і висновків. Проте, її створення чи сприйняття на уроці історії залежить від словникового запасу, загальної ерудиції, допитливості учня.

Сторітеллінг ґрунтується на фундаментальних основах комунікативного та інтегративного підходів в освіті. До того ж його застосування не відміння інших методичних заходів, а лише приєднується до комплексу традиційних методик і технологій навчання історії.

Британські педагоги вважають, що джерела сторітеллінгу – в народних та релігійних традиціях, історичних епосах і повсякденному житті, що сторітеллінг стимулює уяву, емоції, спонукає до аналізу культурного контексту й минулого досвіду, впливає на формування ціннісних орієнтацій, відносин, поведінку людини в довкіллі [5, с. 29].

Це спосіб продемонструвати унікальність уяви кожного індивідуума, який може бути віднесеним до різновиду народної творчості, доступної людям будь-якого віку і здібностей. Для використання сторітеллінгу не потрібне ніяке спеціальне обладнання, крім уяви.

С.Брайнт переконана, що за допомогою сторітеллінгу можна отримати два найбільш важливі результати: перший – поживлення атмосфери в класній кімнаті, зняття напруженості, створення невимушеної атмосфери; другий, можливо, не настільки очевидний, але не менш цінний у дидактичному відношенні, полягає в тому, що є одним із найбільш простих шляхів установлення контакту між учителем і учнями, засобом привернення й утримання їх уваги ("How to tell stories to children and some stories to tell", 2005).

Останнім часом все більшої популярності набуває один з різновидів сторітеллінгу цифрова розповідь (Digital Storytelling). Це вид традиційної розповіді, що виконана в цифровому форматі [6].

Цифровий сторітеллінг використовує сучасні пристрої та програмні засоби, а також сервіси Інтернет для оповіді цікавих цифрових історій. Технологія лежить в руслі положень стандарту Нової української школи, особливо в аспекті інформаційної галузі, яка пов'язана з комунікацією та співробітництвом, цифровою творчістю, використанням цифрових пристроїв.

Цікавим є твори майбутніх вчителів історії, які в рамках вивчення курсу «Теорія та методика навчання історії» спробували створити власні історії. Як виявилось, це не так легко, навіть знаючи фактичний матеріал. Основні труднощі виникли з врахуванням віку школярів (важко зорієнтуватися на їхні інтереси та потреби), передати інформацію в текст історії (словниковий запас має бути значним), подача власного творіння (володіння мовою, мімікою, жестами). Однак, висновок був спільний – сторітеллінг корисний, його варто застосовувати під час уроків історії.

Оновлення освітнього середовища й технологій навчання на всіх ланках освіти є реальністю українського суспільства. Інтеграція зі світовим навчальним контентом зумовлює входження в практику вітчизняних науковців і педагогів-практиків застосування зарубіжних освітніх технологій. Педагогічна наука не залишає поза увагою сторітеллінг як наукове явище, аналізуючи в публікаціях та дослідженнях його основні характеристики, принципи реалізації, результативність і наслідки застосування в освітньому процесі. Вітчизняна освітня практика активно опановує технологію сторітеллінгу як для навчання учнів школи, так і формування фахової компетентності студентів в установах вищої освіти.

Технологія сторітеллінгу, враховуючи засади психології, педагогіки, дидактики, аксіології, лінгвістики, риторики тощо, сприяє комплексному інтегрованому навчанню учнів на основі комунікативного підходу, актуалізуючи в них загальну ерудицію та допитливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція Нової Української школи URL: <http://nus.org.ua/about/formula/>
2. Панченко Л.Ф. Цифровий сторітеллінг: співтворчість педагога та учня URL: <http://oai.zu.edu.ua/index.php/record/view/610709>
3. Подліняєва О.О. Медійні технології в освіті: створення та використання цифрової розповіді (Digital Storytelling // Physical and Mathematical Education : scientific journal. 2017. Issue 4(14). P. 256-260

4. Рудіна М., Шванова О. Технологія сторітеллінгу в системі формування фахової компетентності майбутніх перекладачів // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. № 38, Київ, 2018. С. 26-30.
5. Egan K. Teaching as storytelling URL: <https://www.researchgate.net/publication/228717328>
6. Rossiter M. Narrative and Stories in Adult Teaching and Learning URL: <https://www.researchgate.net/publication/246918715>

REFERENCES

1. Concepts of the New School of Ukraine URL: <http://nus.org.ua/about/formula/>
2. Panchenko L.F. Digital phototape: teacher's teaching and learning URL: <http://oai.zu.edu.ua/index.php/record/view/610709>
3. Podlityava O.O. Medical technology at home: Digital Storytelling (Digital Storytelling) // Physical and Mathematical Education: scientific journal. 2017. Issue 4 (14). P. 256-260
4. Rudina M., Shvanova O. Technologya storitellingu in the system of forms of family competence Maybutnich perekladadchiv // Humanitarian studies in technical mortgages. № 38, Kyiv, 2018. p. 26-30.
5. Egan K. Teaching as storytelling URL: <https://www.researchgate.net/publication/228717328>
6. Rossiter M. Narrative and Adult Learning URLs: <https://www.researchgate.net/publication/246918715>

УДК 378+37.0

Денсжніков С.С.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ДВОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

В статті розглядаються дискусійні питання дворівневої системи вищої освіти України в сучасних умовах. Особливий акцент у статті спрямовано на особливості професійної підготовки кадрів в умовах дворівневої системи вищої освіти в нашій державі. Методологія дослідження представлена у рамках філософського, загальнонаукового, конкретнонаукового та технологічного рівнів; методика дослідження – сукупністю конкретних форм, методів і засобів теоретичних та прикладних досліджень в галузі вищої освіти.

Ключові слова: дворівнева система вищої освіти, глобалізація, Болонський процес, заклад вищої освіти, бакалавріат, магістратура, компетенції.

Денежніков С.С. Дискуссионные вопросы двухуровневой системы высшего образования Украины: компаративный анализ

В статье рассматриваются дискуссионные вопросы двухуровневой системы высшего образования Украины в современных условиях. Особенный акцент в статье направлен на особенности профессиональной подготовки кадров в условиях двухуровневой системы высшего образования в нашем государстве. Методология исследования представлена в рамках философского, общенаучного, конкретнонаучного и технологического уровней; методика исследования – совокупностью конкретных форм, методов и средств теоретических и прикладных исследований в области высшего образования.

Ключевые слова: двухуровневая система высшего образования, глобализация, Болонский процесс, учреждение высшего образования, бакалавриат, магистратура, компетенции.

Dieniezhnikov S.S. Debatable questions of two-level system of higher education of Ukraine: comparative analysis

In the article the debatable questions of the two-level system of higher education of Ukraine are examined in modern terms. The special accent in the article is directed on the feature of the professional training of personnels in the conditions of the two-level system of higher education in our state. Research methodology is presented philosophical, scientific, research and technological levels; methods of investigation - by the aggregate of concrete forms, methods and facilities of theoretical and applied researches in the branch of higher education.

Passing of the home system of education to the two-level system of preparation (bachelor, master) was related to included of Ukraine in the Bolognese agreement, that resulted in the unitization of the educational system of our country in accordance with world. Enough time, what the row of preliminary results allows to bring, passed from the moment of beginning of action of the Bolognese process. Firstly, in the soviet system of formation of time on the receipt of higher education given anymore, that allowed to accelerate the process of maturing of student. Secondly, maintenance of curriculum of specialist in soviet institution of higher learning was sent to fundamental, academic preparation, and at educating in bachelor support done on a capture by competences and labour functions. Thirdly, as educating in the USSR was free of charge on all levels, stratification was absent between students on a property sign, that accepted dangerous scales presently. The existent system of two-level education is in the stage of becoming, yields on the row of parameters of specialist of soviet standard, but in case of realization of successful structural reforms in an economy the claimed in the graduating students of bachelors and masterss will grow and economic subjects will begin to participate actively in forming of new educational conceptions.

Key-words: two-tier system of higher education, globalization, Bolognese process, establishment of higher education, bachelor, master, competences.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань реформування вітчизняної системи освіти є питання переходу на дворівневу систему освіти (бакалавр, магістр). Підсумки цієї реформи будуть підведені ще нескоро, але проміжні результати вже не перший рік активно обговорюються не лише в професійних, але і в широких соціальних кругах. Одні припускають, що внаслідок цих змін розвалилися одна їх найякісніших і фундаментальніших освітніх систем у світі. Інші стверджують, що завдяки європейській стандартизації українські студенти отримали шанс працювати за кордоном, а в загальноосвітніх школах знизилася кількість підтасовувань результатів іспитів. Проте є ряд солідарних з нами дослідників, як позитивних, так і негативних ефектів від реформ, що проводяться, які визнають наявність, і охочих знайти шляхи примирення різних, іноді кардинально протилежних точок зору.

Мета статті – представити порівняльний аналіз переваг і недоліків освітніх систем ЄСРП і Заходу, розглянувши особливості професійної підготовки кадрів в умовах дворівневої системи освіти в нашій країні.

Методологія і методика дослідження. Методологія дослідження представлена сукупністю філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового і технологічного рівнів. Філософський рівень методології складає загальні принципи пізнання і категоріальний лад науки педагогіки в цілому. Загальнонауковий рівень характеризується підходом до досліджуваної проблеми як до системи, що має певну будову і свої закони функціонування. Конкретно-науковий рівень методології представлений сукупністю методів, вживаних в дослідженні. Технологічний рівень складала методика дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують отримання достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку. Методика дослідження представлена сукупністю конкретних форм, методів і засобів теоретичних і прикладних досліджень в області педагогіки професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Перехід вітчизняної системи освіти до дворівневої системи підготовки (бакалавр, магістр) був пов'язаний з входженням нашої держави у Болонську угоду, що привело до уніфікації освітньої системи нашої країни відповідно до загальносвітової. З моменту початку дії Болонського процесу пройшло досить багато часу, що дозволяє підвести ряд попередніх підсумків. Раніше можна було виділити три системи освіти в планетарному масштабі: англосакську (США, Великобританія, країни Британської Співдружності), західноєвропейську (засновану на прусській системі), радянську (яка була результатом розвитку прусської системи, мала специфічні риси). Тому у світі люди, бажаючи отримати освіту, могли вибирати, в якій країні їм краще здобувати освіту (звичайно, за умови свободи переміщення).

Результатом було, на наш погляд, здорове суперництво і конкуренція, освіта, що дозволяло підтримувати високий рівень, різні підходи до наукових досліджень в різних країнах, шукати і знаходити унікальні напрями розвитку, а не копіювати чужий досвід. Наприклад, значні успіхи в космічних дослідженнях були досягнуті, у тому числі і тому, що учені із США і ЄСРП використали різні методики, по-різному намагалися вирішити технічні ускладнення, що дозволило в 1960-1980-х рр. добитися справжнього прориву в новій області для усього людства. Навпаки, деяке уповільнення космічної експансії в 1990-і і початку 2000-х рр., незважаючи на ріст загальносвітового фінансування, пов'язано зі зникненням суперництва між двома науковими школами: американською і радянською [7].

Після початку дії Болонської системи ситуація у світовій освітній системі змінилася: ніякого суперництва різних освітніх систем немає, а є домінування англійських і американських університетів. Багато європейських закладів вищої освіти з багатовіковою історією втратили своє реноме і значущість в очах абітурієнтів, стався відтік і абітурієнтів, і студентів у європейські та американські заклади вищої освіти.

Необхідно відмітити, що будь-яка реформа може привести до важкопрогнозованих проблем, а також втрат, тому західноєвропейська система, яка повинна була перейти від п'ятирічного навчання до чотирирічного (бакалавр) або шестирічного (додається магістратура), апіорі програвала англо-американській, в якій нічого міняти не довелося, тому що вона спочатку була дворівневою. В результаті сталося не об'єднання і уніфікація двох систем, а поглинання однією (англо-американською) іншої (західноєвропейською). Тут можна спостерігати класичний приклад конкурентної боротьби, коли нав'язуються свої правила конкурентові, внаслідок чого той або слабшає, або йде з ринку. Ту ж схему США використовують і у фінансовій, і в інших сферах життєдіяльності [5, с. 117].

У результаті методики і методології викладання, напрацьовані в європейських закладах вищої освіти впродовж десятиліть, виявилися нікому не потрібні, довелося переходити на нові правила, з нуля починати розробляти навчальні програми, наново вибудовувати навчальний процес. Не усі викладачі і учені, у тому числі зі світовим ім'ям, змогли адаптуватися до нових умов, наслідком чого стала втрата європейськими закладами вищої освіти професорсько-викладацького складу [2, с. 87].

У країнах Південно-східної Азії реформа пройшла менш хворобливо, тому що багато місцевих закладів вищої освіти сформувалися нещодавно або навіть в ході реалізації Болонського процесу. Китайські, корейські і інші азіатські навчальні заклади спочатку орієнтувалися на американські заклади вищої освіти, брали їх навчальні програми для реалізації на практиці. Як результат, заклади вищої освіти континентальної Європи за рідкісним виключенням (Швейцарський федеральний університет технологій в Цюриху - ETN Zurich - займає 9-е місце в рейтингу ЗВО) не входять в топ рейтингів і не складають конкуренцію англійським і американським університетам. Ще сумніші наслідки пережила вітчизняна освіта: спочатку стався крах соціалістичної системи,

СРСР припинив своє існування, потім перехід на платну освіту, загальне зубожіння населення, різкий ріст приватних закладів вищої освіти, обвальне падіння бюджетного фінансування освітньої сфери та ін. Університети і інститути були на межі виживання, стався масовий відтік викладачів і учених за кордон, застаріла матеріально-технічна база роками не оновлювалася. До 2005 р., моменту приєднання України до Болонської системи, говорити про те, що наші заклади вищої освіти були одними з лідерів освітнього процесу і складали успішну конкуренцію провідним університетам світу, на жаль, не доводилося. Звичайно, у ряді провідних закладів вищої освіти країни (КНУ імені Т. Шевченка, НТУУ «КПІ», НТУУ «ХПІ», НПУ імені М. Драгоманова, «Львівська політехніка» тощо) змогли зберегти кістяк професорсько-викладацького складу, що дозволило підтримувати високий рівень навчання, але в цілому положення в освітній сфері країни було важким. Це дозволило чиновникам зробити висновок про неефективність і неконкурентоспроможність вітчизняної освіти (неначе університети самі винні в різкому скороченні бюджетного фінансування!), а Болонський процес вважати єдиною можливим варіантом розвитку в майбутньому [6, с. 151].

До цього слід додати те, що країна знаходилася в сильній залежності від зовнішнього ринку в області фінансів, сільськогосподарської продукції, технологій (на жаль, не здоланою повною мірою і нині), що теж зіграло свою роль: країни-кредитори і міжнародні фінансові організації, контрольовані МВФ, диктували умови країнам-боржникам (щось подібне можна спостерігати в сучасному Європейському Союзі, також вимушеному виконувати вимоги із-за океану). Красива теза про вільне переміщення праці, товарів і капіталу (квінтесенція глобалізації) у світовій спільноті, проголошений в документах Болонської угоди, в кінцевому рахунку означав усунення конкурентів зі сфери освіти, захоплення нових ринків, поширення своєї ідеології в інших регіонах. Аналогію можна знайти у сфері торгівлі: після введення правил СОТ про безмитну торгівлю, наприклад, в Європі фактично зникла масова взуттєва промисловість, не витримавши конкуренції з боку східноазійських країн. Такі ж процеси відбуваються у сфері освіти: США і Великобританія використовують політику «зняття інтелектуальних вершків», переманюючи наукові кадри з інших регіонів світу, у тому числі з України. Перехід на Болонську систему був проведений без публічного обговорення, без досягнення консенсусу в суспільстві, хоча багато учених, викладачів, громадські діячі висловлювали сумнів про користь такого переходу.

Досягти позитивних результатів реформування без згоди між його учасниками складно або навіть неможливо, тому, попри те, що рішення про приєднання України до Болонської системи було прийняте більше 15 років тому, суперечки про його правильність не вщухають і досі. Окрема увага у Болонській системі приділена автономності закладів вищої освіти, що означає посилення їх самостійності і відхід від контролю і управління з боку державних органів[3].

У США і Великобританії, де більшість закладів вищої освіти - приватні, такий стан справ є природним, але в Україні, де переважають державні навчальні заклади, проведення цієї процедури означає загрозу втрати контролю за освітньою сферою з боку держави. В умовах росту міжнародної напруженості, масового використання політичних технологій управління (в основному по відношенню до молодих) автономність закладів вищої освіти може мати далекосяжні і небезпечні наслідки [4, с. 162].

Стрімка і, на наш погляд, малообґрунтована відмова від однорівневої системи на користь дворівневої не означає, що у освітнього рівня спеціаліста не було переваг. Передусім необхідно брати до уваги, що рівень спеціаліста слід розглядати як продовження навчання, розпочатого в навчальних закладах середньої і середньої професійної освіти. Виходячи з термінів навчання формально спостерігається рівність старої і нової систем - 15 років (10 років в середній школі + 5 років спеціалітету в радянській системі і 11 років в школі + 4 роки бакалавріату в новій). Додамо, що відмова від 10-річного навчання на користь 11-річного була прийнята волонтаристськи, без урахування думки педагогів, хоча ще в середині ХХ ст. в СРСР була 11-річна середня освіта, але від неї відмовилися, визнавши експеримент невдалим. Якщо ігнорувати минулий досвід і результати проведених реформ, то і діюча реформа освіти може закінчитися плачевно. У сучасній американській системі освіти для здобуття повноцінної вищої освіти знадобиться до 18 років: 12 років в школі + 4 роки у бакалавріаті + 2 роки в магістратурі. Таким чином, терміни навчання співпадають, але утримування їх різняться. По-перше, в радянській системі освіти часу на здобуття вищої освіти давалося більше, що дозволяло прискорити процес дорослішання того, хто навчається (часто для здобуття вищої освіти молодим людям необхідно було переїхати в інше місто, а також почати самостійне життя). Радянська система закладала хорошу фундаментальну базу: для цього призначалося 5 років навчання. На наш погляд, молодих людей не слід «перетримувати» в школі. Наприклад, досвід викладання показує, що ті, хто вибрав після 9-го класу навчання в коледжі, а потім продовжив навчання у закладах вищої освіти, випереджають в рівні знань і по мірі дорослішання своїх однолітків, які прийшли у заклад вищої освіти після 11-го класу (звичайно, за умови, що коледж інтегрований у заклад вищої освіти і заняття ведуть викладачі ЗВО). Американський досвід 12-річного навчання взагалі представляється спірним, особливо враховуючи те, що американська середня освіта зовсім не є світовим лідером [1, с. 224-225].

По-друге, зміст навчального плану спеціалітету в радянському закладі вищої освіти був спрямований на фундаментальну, академічну підготовку, а при навчанні на бакалавріаті наголос робиться на оволодіння компетенціями і трудовими функціями. По-третє, оскільки навчання в СРСР було безкоштовним на усіх рівнях, було відсутнє розшарування між студентами за майновою ознакою, яке нині прийняло небезпечні масштаби.

Відповідно, якість навчання в різних радянських закладах вищої освіти, на різних спеціальностях було високим, відрізняючись в основному один від одного викладацьким складом. Зараз заклади вищої освіти серйозно відрізняються матеріально-технічною базою: дозволити собі обладнати сучасною апаратурою хімічну або біологічну лабораторію і тим більше власну медичну або ветеринарну клініку можуть небагато навчальних закладів. Це ж стосується і професорсько-викладацького складу: якщо раніше оплата праці не відрізнялася, то зараз має суттєві розбіжності.

Провідні заклади вищої освіти запрошують кращих викладачів, що відбивається в платі за навчання. У зв'язку з цим говорити про те, що випускники різних закладів вищої освіти, але по одному напрямку бакалавріату матимуть однаковий рівень підготовки і відповідатимуть вимогам працевлаштування не доводиться. Усе перераховане служить, на наш погляд, поясненням того, чому велика частина українського суспільства з сумнівом, а у ряді випадків і негативно відноситься до сучасної вітчизняної освіти. Таке відношення виражається не лише у висловлюваннях типу «раніше в СРСР навчали краще», але і у виборі зарубіжного закладу вищої освіти для здобуття вищої освіти для своєї дитини. Цікаво, що і самі студенти, які не могли в силу віку познайомитися особисто з радянською системою навчання, шанобливо відзиваються про неї.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проаналізований вище матеріал дозволяє зробити висновок про те, що існуюча система дворівневої освіти як і раніше знаходиться у стадії становлення, постійно зазнаючи зміни. Вона поступається по ряду параметрів спеціалітету радянського зразка, але у разі проведення успішних структурних реформ в економіці затребуваність у випускниках і магістратури, і бакалавріату зростає, а економічні суб'єкти стануть брати активну участь у формуванні нових освітніх концепцій. В цьому випадку у вигравші залишаться і реальний сектор економіки, і держава, і суспільство в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вахитов Д. Р. Образовательные системы СССР и Запада: сравнительный анализ преимуществ и недостатков (ч. 2) // Вестник ТИСБИ. 2015. № 1. С. 216–234.
2. Вахитов Д. Р., Кондратьева Т. Н., Габдуллин Н. М. Значение сферы образования в процессе сохранения суверенитета государства // Философия образования. 2016. № 2 (65). С. 84–91. DOI: 10.15372/PHE20160208
3. Вахитов Д.Р., Зиннатуллин А. З., Кондратьева Крымзин Д. Н. Отношение студентов к двухуровневой системе высшего образования [Электронный ресурс]. URL: www.sisupr.mrsu.ru/2009-1/pdf/27_Krymzin.pdf
4. Згуровський М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку / М. Згуровський // Українознавство. 2013. № 1. С. 160-163.
5. Курко М. Вища освіта в умовах глобалізації // Вісник Академії управління МВС. 2010. № 3(15). С. 115-120.
6. Моспан Н. В. Вища освіта України в умовах розвитку ринкової економіки // Педагогічний процес: теорія і практика. 2013. Вип. 4. С. 145-153.
7. World University Rankings 2016–2017 [Електронний ресурс]. URL: www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2017/worldranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats

REFERENCES

1. Vakhitov D.R. Educational systems of the USSR and the West: a comparative analysis of the advantages and disadvantages (part 2) // TISBI Bulletin. 2015. № 1. P. 216–234.
2. Vakhitov D. R., Kondratieva T. N., Gabdullin N. M. The Importance of the Education Sphere in the Process of Preserving the State's Sovereignty // Philosophy of Education. 2016. № 2 (65). Pp. 84–91. DOI: 10.15372 / PHE20160208
3. Vakhitov D.R., Zinnatullin A.Z., Kondratieva Krymzin D.N. The ratio of students to the two-tier system of higher education [Electronic resource] .URL: www.sisupr.mrsu.ru/2009-1/pdf/27_Krymzin.pdf
4. Zgurovsky M. Higher education on the brink of social development // Ukrainian Studies. 2013. № 1. P. 160-163.
5. Kurko M. Higher education in the conditions of globalization // Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs. 2010. № 3 (15). P. 115-120.
6. Mos'pan N.V. Higher education of Ukraine in the conditions of market economy development // Pedagogical process: theory and practice. 2013. Issue 4. P. 145-153.
7. World University Rankings 2016–2017 [Electronic resource]. URL: www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2017/worldranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats

УДК377.016:3]:004(06)

Сорокіна Т.В.

Державний навчальний заклад
«Сумське міжрегіональне вище професійне училище»

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

У статті розглянуто сутність та зміст інформаційно-комунікаційних технологій, ефективність їх використання в освітньому процесі, а також зроблено спробу дослідити основні чинники, що впливають на виникнення та розвиток інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, інформатизація, інтерактивність, інтенсифікація процесу освіти, медіатехнології.

Сорокина Т.В. Информационно-коммуникационные технологии обучения на уроках общественных дисциплин в учреждениях профессионального (профессионально-технического) образования.

В статье рассмотрены сущность и содержание информационно-коммуникационных технологий, их использование в учебном процессе, а также попытка исследовать основные факторы, влияющие на возникновение и развитие информационного общества.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, информатизация, интерактивность, интенсификация процесса образования, медиатехнологии.

Sorokina T.V. Informatsiyno-komunikatsiyni tehnologii navitnanya on the lessons of suspension disciplines in the mortgages of the professional (professional-technical) study.

The essence and content of information and communication technologies, efficiency of their use in the educational process are considered in the article, and also an attempt is made to investigate the main factors influencing the emergence and development of the information society.

Key words: information and communication technologies, informatization, interactivity, intensification of educational process, media technology.

Зміст професійної (професійно-технічної) освіти має бути випереджальним, постійно оновлюватися з урахуванням динамічних змін у науці, економіці, техніці виробництва та орієнтуватися на новітні технології. У закладах професійної (професійно-технічної) освіти поєднуються загальноосвітній і професійний види підготовки, варіативність і гнучкість освітніх програм, які спрямовані на підготовку кваліфікованого робітника відповідно до вимог технологічного розвитку різноманітних галузей виробництва, формування творчої особистості майбутнього робітника з високим рівнем професійної компетентності, здатності до самоорганізації та самореалізації у професійній діяльності.

Потрібно підготувати учня до швидкого сприйняття й обробки інформації, яка надходить, успішно її відображати і використовувати. Наявність знань та вмінь з інформаційних технологій стає базовою вимогою для випускника. Молода людина, яка не володіє сучасними інформативно – комунікативними технологіями, буде неминуче відкинута за межі сучасного інформаційного суспільства.

Отже, сучасне інформаційне суспільство ставить перед всіма типами закладів і насамперед перед закладами професійної (професійно-технічної) освіти завдання підготовки випускників здатних грамотно працювати з інформацією, гнучко адаптуватися в мінливих життєвих ситуаціях і бути комунікабельними, контактними в різних соціальних групах, самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня.

Інформатизація всієї освіти розглядається як провідний напрям підвищення результативності освітнього процесу. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у професійну діяльність є пріоритетним напрямом модернізації освіти в цілому.

Однак багато проблем, пов'язаних з впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, залишаються нерозв'язаними: слабка матеріально-технічна база; неефективно використовуються вже наявні електронні інформаційні ресурси, існує проблема технічного обслуговування і ремонту сучасних інформаційно-комунікаційних засобів у закладах; використовується морально застаріла комп'ютерна техніка; незадовільний стан підключення до Інтернету; недостатній рівень підготовки викладачів з питань використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі

Актуальність питання визначається важливістю підготовки педагога до використання комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання у професійній діяльності; потребою широкого впровадження засобів інформаційних технологій у освітній процес; впливом комп'ютерних засобів на результати навчальної діяльності; залежністю відповідно сформованого освітнього середовища з результатами навчання і виховання учнів; визначенням місця і ролі комп'ютерних технологій у структурі освіти.

Ми розуміємо, що успіх освітянської справи залежить від того наскільки підготовлену: мобільну, конкурентоспроможну, інформаційно наповнену, творчо і духовно розвинену особистість ми випускаємо зі стін закладу.

Вимога часу і потреба учнів у сучасних інформаційних технологіях потребує створення мультимедійного продукту, який би відповідав вимогам сучасності й забезпечував високий рівень засвоєння учнями програмового матеріалу предметів суспільного циклу («Історія України», «Всесвітня історія», «Громадянська освіта» тощо). Враховуючи те, що в масштабах України ще недостатньо таких матеріалів, важливо, щоб учитель, працюючи над темами уроку, намагався стати автором власних мультимедійних продуктів, які б відповідали не лише вимогам програм, але й методиці викладання учителя та індивідуальному стилю спілкування учителя з учнями.

Проблеми успішного впровадження освітніх технологій сьогодні дуже актуальні, саме тому обрана тема статті «Інформаційно-комунікаційні технології навчання на уроках суспільних дисциплін».

Сьогодні увагу дослідників привертають різні аспекти впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у освітній процес. Так, проблемам використання ІКТ, з метою підвищення ефективності самостійної роботи учнів, присвячено дослідження кандидата соціологічних наук Н.Бойко та кандидата історичних наук А. Байраківського, які зазначають, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний

процес сприяє повнішому оволодінню учнями системою знань та вмінь, розвиває творчу спрямованість пізнавальної діяльності учнів, допомагає формуванню відповідних професійних і особистісних якостей [3, с.35-36]. При цьому використання засобів ІКТ виступає не самоціллю, а педагогічно виправданим підходом, що має розглядатися в плані педагогічних переваг порівняно з традиційними технологіями організації самостійної роботи. Л. Карташова (кандидат педагогічних наук, доцент) вважає, що застосування вчителем інформаційно-комунікаційних технологій в процесі навчання дозволяє ефективно та доступно визначити новизну навчального матеріалу; продемонструвати зв'язок навчального матеріалу з історією, з цікавими фактами з життя видатних людей; навести приклади практичного застосування знань; здійснити впровадження проблемного та евристичного навчання, тощо[5, с.301]. Н.Олійник (вчитель ХЗОШ, спеціаліст вищої категорії) зауважує, що використання ІКТ в процесі професійної підготовки сучасного вчителя повинно бути комплексним та інтегрованим, охоплювати весь курс навчання та здійснюватись під час викладання різних предметів[7, с.12].

Таким чином, використання ІКТ у професійній діяльності викладача історії і суспільних дисциплін дозволяє оптимізувати зміст навчання, модернізувати методи та форми організації навчального процесу, забезпечити високий науковий і методичний рівень викладання, індивідуальний підхід у навчанні, підвищити ефективність та якість надання освітніх послуг.

Отже, завдяки поєднанню традиційних педагогічних технологій та ІКТ вдається значно ефективніше розвинути і примножити природні здібності учнів і педагогів. Використання ІКТ у навчанні історії зумовлює появу нових навчальних цілей та необхідність оновлення змісту історичної освіти. ІКТ дозволяють досягти високих результатів навчальної діяльності, забезпечити для кожного учня формування і розвиток власного освітнього шляху. Безмежність педагогічних можливостей для індивідуалізації і диференціації освітнього процесу, його адаптації до індивідуальних особливостей учня пов'язана із застосуванням у цьому процесі додаткових інформаційних навчальних ресурсів, широкого спектру педагогічних методів і технологічних варіантів навчання, посиленням навчальних комунікацій, мультимедійних характеристик засобів навчання, розширенням простору інноваційної педагогічної діяльності.

Викладання історії у професійно-технічному навчальному закладі є одним із визначальних елементів у формуванні майбутнього свідомого громадянина незалежної України, тому при викладанні предмета використовуються найбільш сучасні здобутки педагогічної науки, саме ті, що дозволяють формувати особистість учня, його активну життєву позицію.

Академік А. Несміянов [9, с.23-24] зазначав, що «освіта — це не певний накопичувач знань, а тренування мозку. Якщо мозок тренований, то знання закріплюються легко, майже автоматично.» На нашу думку, тренування мозку на уроках можливо через вдале поєднання таких сучасних технологій навчання:

- інтерактивні технології;
- проектна технологія;
- інформаційно-комунікаційні технології.

Уроки з використанням цих технологій стали цікавими для учнів, підвищується їх активність на уроці, розвивається творче і логічне мислення, зростають продуктивність праці, якість знань, спроможність учнів розв'язувати проблемні завдання, взаємодопомога, вміння працювати в колективі. Найбільш вдалими з точки зору формування стійких знань з предмета, критичного мислення і вироблення власного бачення суті історичних подій є:

- використання відеоматеріалів;
- робота над навчальним проектом;
- робота з опорними схемами-конспектами.
- використання мультимедійних презентацій.

Також досить активно і часто використовується табличний процесор Excel. Він допомагає створювати таблиці, графіки, діаграми в ході вивчення тем соціально-економічної історії, в яких фігурують кількісні показники (обсяг виробництва, рівень безробіття, та ін.), обробляти статистичні дані економічного та соціального характеру, проводити порівняльний аналіз таких даних. Вся наочність, яку використовує викладач, відповідає вимогам писемної та усної інформації.

Наприклад, на уроці історії України на тему: «Становище українських земель на початку XX ст.», під час вивчення нового матеріалу, можна запропонувати учням таке завдання: Проаналізуйте діаграму і висловіть власні судження, щодо місця та ролі України в економіці Росії на початку XX ст.

Основні показники виробництва промислової продукції підприємствами України на початку XX ст.

Також прикладом може стати урок історії України з теми: «Громадсько-політичне життя 30-х рр.», де учням можна запропонувати наступне завдання: опрацюйте таблицю, дайте відповіді на питання

Норми забезпечення продовольством 1931 року (кг/місяць)									
Товари	Промислові великі центри			Індустріальні центри			Другорядні промислові об'єкти		
Хліб	24	12	12	24	12	12	22,5	11	11
Крупи	2,5	1,5	1,5	1,5	0,85	0,85	1	0,5	0,5
М'ясо	2,6	1,3	1,3	1	1	1	—	—	—
Риба	2	2	1,4	1,4	1	1	—	—	—
Масло	0,2	—	0,2	—	—	—	—	—	—
Цукор	1,5	1,5	1,5	1	1	1	—	—	—
Борошно	1	—	0,5	—	—	—	—	—	—

†Робітники †Службовці †Діти і студенти

Питання:

- 1) Про що свідчить таблиця?
- 2) Чому існувала «норма відпускання товарів в одні руки»?

Інтегрування звичайного уроку з комп'ютером дозволяє перекласти частину своєї роботи на ПК, роблячи при цьому процес навчання більш цікавим, різноманітним, інтенсивним.

Найпоширенішим видом використання ІКТ на уроках суспільних дисциплін є мультимедійні презентації. Вони дозволяють підійти до процесу навчання творчо, урізноманітнювати способи подачі матеріалу, поєднувати різні організаційні форми проведення занять з метою отримання високого результату, при мінімальних витратах часу на навчання.

Використання презентацій дозволяє зручно й ефективно візуалізувати статичну й динамічну інформацію, самостійно готувати завдання, підбирати навчальний матеріал, що відповідає змісту конкретної теми. Підготовані і методично продумані слайдові презентації — це найкращий вид унаочнення (карти, таблиці, схеми, фото, документи, завдання, шаблони виконання завдань), який не потребує матеріальних затрат (звичайно потрібен проектор) та може швидко змінюватися.

За способом використання презентації в основному розділяють на дві групи: презентації для супроводу доповіді (лекції) і індивідуальні проекти. Перша органічно вписується в структуру уроку, супроводжуючи розповідь.

Дуже допомагає презентація при узагальненні матеріалу, коли в темі є наскрізні поняття, і потрібно, наприклад, скласти узагальнюючу схему чи таблицю. Наприклад, у темі «УРСР в 20-30-х рр. XX ст.» це поняття «демократія» й «тоталітаризм», «диктатор» та ін.

Така форма дозволяє проводити різні види роботи — фронтальну, групову, індивідуальну. Ефективним прийомом аналізу і узагальнення навчального матеріалу є створення таких завдань самими учнями, або підготовка запитань до вже готових презентацій. Учні дуже активні, якщо робота проводиться в групах — одна група ставить запитання за темою, друга — створює презентації з елементами відповіді).

Велике емоційно-психологічне навантаження несуть безтекстові презентації, що супроводжуються музикою — наприклад, - «Голодомор», «Війна», «Крути». Наприклад, на уроці історії України з теми: «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні. «Закон про п'ять колосків». Масштаби та наслідки голодомору.» під час мотивації навчальної діяльності учнів доречно застосувати презентацію складену з фотоматеріалів про життя і побут жертв голодомору з музичним супроводом пісні О.Білозір «Свіча».

І, нарешті, слід зауважити, що найбільш незамінними презентації стають при викладенні тем з історії культури та економіки. В першій — це твори, автори, тенденції, віртуальні екскурсії в музеї, в другій — цифри, діаграми, графіки.

Головний принцип створення ефективної презентації — потрібно вміти вмістити максимум інформації у мінімум слів, привернути і утримувати увагу учнів, зважаючи на психологічні особливості сприймання інформації.

Робота над презентацією, її публічне подання, захист позитивно впливає на розвиток у дітей навичок спілкування за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій, дає додаткову мотивацію до вивчення історії, сприяє підвищенню рівня сприйняття інформації.

Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології здатні: стимулювати пізнавальний інтерес до суспільних дисциплін, додати освітній роботі проблемний, творчий, дослідницький характер, багато в чому сприяти відновленню змістової сторони предметів суспільно-гуманітарного циклу, індивідуалізувати процес навчання й розвивати самостійну діяльність учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В.Ю. Биков. — Київ: Атіка, 2009. 684 с.

2. Гуманітарна освіта // Професійна освіта: Словник: навч. посібник / Уклад. С.У.Гончаренко та ін.; за ред. Н.Г. Ничкало. Київ: Вища школа., 2000.
3. Дячкова Т.В. Педагогіка професійно-технічної освіти: Навчальний посібник. – Херсон: Айлант, 2003. 476 с.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
5. Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології: підручник. [2-ге вид. / В. А. Баженов, П. П. Лізунов. та ін.]. Київ: Каравела, 2007. 640 с.
6. Іванова О. Підвищення інформаційно-комп'ютерної компетентності педагогів//Вихователь-методист дошкільного закладу, 2010. №2. С. 22 – 30.
7. Новиков П.М. Випереджувальна професійна освіта: науково-практичний посібник, Київ: 2000. 266 с.
8. Олійник А.І. Інформаційні технології як основа і засіб реалізації інноваційних процесів в сучасній освіті: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.10 «Філософія освіти» / А.І. Олійник; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с
9. Пометун О.І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. І. Пометун, Л.В.Пироженко. Київ: АПН, 2002. 192с.
10. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі: <http://osvita.ua/school/technol/6804>
11. Формування та розвиток ІКТ-компетентності педагогів: <http://wiki.cit.zp.ua/index.php>
http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Pedagogica/44968.doc.htm

REFERENCES

1. Bykov V.Yu. Models of Organizational Systems of Open Education: Monograph / V.Yu. Bulls - Kviv: Atika, 2009. 684 p.
2. Humanitarian education // Vocational education: Dictionary: Teach. manual / layout. S.U.Goncharenko and others; for ed. N.G. Nobody Kviv: Graduate School., 2000.
3. Dvachkova T.V. Pedagogy of vocational education: A manual. - Kherson: Avlant, 2003. 476 p.
4. Dichkivska I.M. Innovative Pedagogical Technologies / I. M. Dichkivska Kviv: Academic Edition, 2004. 352 p.
5. Computer equipment. Computer Technology: Tutorial. [2nd form. / VA Bazhenov, P. P. Lizunov. etc.]. Kyiv: Karavela, 2007. 640 p.
6. Ivanova O. Improvement of Information and Computer Competence of Teachers // Methodist of a Preschool, 2010. №2. Pp. 22-30.
7. Novikov P.M. Proactive vocational education: a scientific and practical manual. Kviv: 2000. 266 p.
8. Oleinik A.I. Information technologies as the basis and means of realization of innovative processes in modern education: author's abstract. dis Cand. Philosophy Sciences: 09.00.10 "Philosophy of Education" / AI Oiler; National ped Untitled MP Drahomanov Kviv. 2008. 20 s
9. Pometun O.I. Interactive Learning Technologies: Theory, Practice, Experience / O. I. Pometun, L.V.Pirozhenko. Kyiv: APN, 2002. 192p.
10. Information and communication technologies (ICTs) and their role in the educational process: <http://osvita.ua/school/technol/6804>
11. Formation and development of ICT-competence of teachers: <http://wiki.cit.zp.ua/index.php>
http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Pedagogica/44968.doc.htm

УДК 37-055.2(477):001.891 «185/191»

Клочко О.М.

КЗ Сумський обласний інститут
підсередовищної педагогічної освіти

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ЗМІСТУ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

В статті визначено, що зміст жіночої гімназійної освіти мав тенденцію до зближення зі змістом чоловічої гімназійної освіти. Разом з тим жіноча гімназія продовжувала відображати патріархальну свідомість суспільства, за якою жінці відводилась роль матері, дружини, берегині домашнього вогнища.

Ключові слова: жіноча гімназія, патріархальна свідомість, гендерний підхід.

Клочко А.Н. Гендерный подход в изучении содержания женского гимназического образования (вторая половина XIX - начало XX века).

В статье определено, что содержание женского гимназического образования имело тенденцию к сближению с содержанием мужского гимназического образования. Вместе с тем, женская гимназия продолжала отображать патриархальное сознание общества, которое отводило женщине роль матери, жены, хранительницы домашнего очага.

Ключевые слова: женская гимназия, патриархальное сознание, гендерный подход.

Klochko O.M. Gender approach in the study of the content of women's gymnasium education (second half of the XIX - early XX century).

The article is devoted study of the characteristic features of formation of educational content proves the functioning of gender stratification in the educational processes designated period. Was found out the main aim of educational and studying process at female's secondary schools of the region was to educate qualities of housewife, mother, wife, what confirm conservative status of female's high school education.

Key words: women's gymnasiums, patriarchal consciousness, gender approach.

Освіта як галузь соціальної сфери є гарантією розвитку суспільства, а в її змістовому наповненні віддзеркалюються потреби держави у формуванні особистості та громадянина. Проблема змісту освіти привертає увагу сучасних науковців, які, будуючи власні концепції змісту освіти, залежно від трактування місця і функції людини у світі та суспільстві, ведуть пошук оптимальних рішень для її вдосконалення. Поява нових методологічних підходів до визначення змісту освіти, як от особистісно-орієнтований (І. Бех, В. Сериков) та гендерний підхід (Т. Говорун, О. Кікінежлі, О. Луценко) свідчить про актуальність даного питання для сучасної педагогічної науки.

На сьогодні, вченими висвітлено основні концепції змісту освіти (Н. Волкова, І. Зайченко, М. Фіцула); розроблено теоретичні основи та визначено науково-методичні проблеми предметної структури змісту освіти (М. Богуславський, М. Садовий). Ретроспективний аналіз змісту навчання на різних історичних етапах українського державотворення проаналізовано Д. Мартиненко, В. Помагайбою, С. Ситняківською.

В даному контексті, на окрему увагу заслуговує змістове наповнення жіночої гімназійної освіти другої половини XIX – початку XX століття. Означена проблема була в полі зору сучасників XIX століття (М. Зінченко [3], О. Ліхачової [6], С. Рождественський [11], К. Щепкіної [19]); в роботах сучасних дослідників (О. Аніщенко [1], Д. Кудінова [4], А. Сбруєвої, М. Рисіної [15], Т. Шушари [18] та ін.) розглянуто взаємозв'язок змісту жіночої освіти з нагальними потребами тогочасного суспільства.

Враховуючи нові підходи для дослідження історії національного шкільництва, видається актуальним розглянути визначену проблему з використанням гендерного підходу. Гендерний підхід, з точки зору Л. Штильової, спрямований на характеристику створеної суспільством соціокультурної моделі жіночності та мужності, що визначає статус людини в суспільстві та його інститутах (релігії, освіти, сім'ї, культури) [17, с. 165]. На думку О. Луценко, упровадження гендерного підходу до педагогічної науки передбачає виявлення гендерної диференціації в освітніх процесах та його аналіз з точки зору критерію гендерної рівності [7, с. 116]. За твердженням О. Гончаренко, метою гендерного підходу є аналіз відносин чоловіка та жінки через загальне та відмінне, з визначенням їх статусів та ролі в суспільстві [2, с. 167–168].

Отже, гендерний підхід має на меті виявлення та аналіз чинників, які формують відмінність та специфіку статеворольових моделей поведінки в соціумі на різних етапах його розвитку. Освіта як соціальний інститут відбиває очікувані суспільством моделі жіночої та чоловічої поведінки згідно тих ролей та статусів, які є прийнятними для суспільства в конкретний історичний проміжок часу.

Таким чином, спираючись на подану дослідниками характеристику концепцій змісту освіти періоду другої половини XIX – початку XX століття та методологічні надбання педагогів-гендерологів, можемо дати визначення змісту жіночої гімназійної освіти означеного періоду як системи наукових знань, практичних умінь та навичок, засвоєння яких дозволило б дівчині в майбутньому виконувати ті ролі, які від неї вимагало тогочасне суспільство – ролі дружини, матері, господині в сім'ї.

Відзначимо, що поняття «зміст жіночої гімназійної освіти» в урядових нормативно-законодавчих документах другої половини XIX – початку XX століття не вживалось, проте визначалось в контексті приписів щодо організації та діяльності жіночих гімназій другої половини XIX – початку XX ст., тобто відбувалася на основі офіційних законодавчих документів Міністерства Народної Освіти (МНО) та Відомства установ імператриці Марії.

Вивчення питання показує, що з другої половини XIX століття, почався процес реформування жіночої освіти, який мав свою динаміку і відзначався поступовими змінами в змісті жіночої гімназійної освіти.

В першу чергу розглянемо направленість жіночої гімназійної освіти, яка визначалась її метою та переліком дисциплін, необхідних до вивчення. Оскільки Положення про жіночі гімназії та прогімназії міністерства народної освіти (1970 р.) не містило чітко визначеної мети, дослідимо деякі офіційні документи, в яких вона простежується. В поданні до Державної Ради від Департаменту народної просвіти стосовно прийняття Положення, була представлена думка про те, що на жінку покладено обов'язок виховання дитини, і від неналежного його виконання страждатиме все суспільство і держава; отже для виконання свого обов'язку «матери семейства» (рос.мов.) жінкам необхідні знання та можливість їх здобуття. Окрім необхідності бути вихователкою в родині, названа також інша причина необхідності педагогічної підготовки в жіночих гімназіях: якщо дівчині «не выпадет на долю безбедная семейная жизнь» (рос.мов.), то вона матиме змогу прогнати себе своєю професією вчительки [12, с. 1638–1639].

В циркулярі від 13 серпня 1874 р. причиною введення викладання латинської та грецької мов в жіночих гімназіях, названа важливість підготовки учеників (юнаків) для вступу в чоловічі гімназії, яку необхідно буде здійснювати саме дівчатам (в якості домашньої вчительки, гувернерки) [13, с. 489].

Показовою є точка зору членів Комісії, яка розглядала Звіт МНО, та прийшла до висновку, що належна жіноча освіта повинна обмежуватися тими предметами, які не відволікають вихованок від їх головного призначення – для сімейного кола, а мета навчання дівчат повинна відрізнятися від цілі навчання чоловіків [11, с. 570].

В циркулярі про надання допомоги вищим жіночим курсам в Санкт-Петербурзі (20 лютого 1879 р.) сказано про необхідність заохочувати жінок до виховательської діяльності, при чому негативно називалась тенденція отримання жінками освіти за кордоном, оскільки звіти вони приїздили «с идеями и направлениями, не соответствующими нашей строгой жизни» (рос.мов.) [14, с. 942, 950].

Таким чином, можемо відзначати, що метою жіночої гімназійної освіти за нормативно-регулятивними документами, було надання жінці таких знань, умінь та навичок, які стануть їй в нагоді для виконання нею обов'язків матері та господині дому. Надана можливість отримання педагогічної професії була необхідною для здійснення жінкою виховательського обов'язку перед суспільством (виховання своїх дітей на належному рівні), а праця на цій ниві – корисною, в разі неможливості реалізувати себе в якості дружини та господині.

Отже, визначена нами мета жіночої гімназійної освіти другої половини XIX – початку XX століття з позицій гендерного підходу, підтверджує традиційно-патріархальне бачення тогочасного суспільства чи не єдиної ролі жінки – в її самореалізації в сімейному колі. На думку деяких науковців (О. Петренко, О. Луценко, Л. Шпильова) така структура свідомості суспільства відбивається в уявленні про «жіноче підпорядковане» та «природне» призначення жіночої статі.

Відзначимо, що протягом всього періоду розбудови жіночої гімназійної освіти, її мета була практично не змінною. Показовими в цьому плані є надруковані в газеті «Сумський вісник» міркування з виступу в січні 1913 р. міністра юстиції І. Щегловітого. Незначне розширення сфери діяльності жінок піддавалось ним різкій критиці: «задача XX века состоит в том, чтобы удержать женщину у домашнего очага и в семье» (рос.мов.). Далі, автор газетної замітки зазначає, що все що робилось в державі (допуск жінок в університети, надання їм прав лікувати, працювати на пошті та телеграфі, вчителювати) іде в розрізі з «щегловитовской программой... всё это было ошибкой... и он бы все то уничтожил» (рос.мов.). Невеликою, але все ж таки перевагою голосів, Державна Рада погодилась з виступом міністра і виступила за обмеження доступу жінок до практичного застосування своїх знань [10, с. 2]. Разом з тим, той факт, що перевага традиційно-патріархального погляду на роль жінки в суспільстві була не значною, свідчить про певні зрушення у суспільній свідомості початку XX століття. Це позначилось і на змістовому наповненні жіночої гімназійної освіти.

Згідно означеної мети, жіноча гімназійна освіта мала релігійний, естетичний (світський), та практичний характер. Значна роль приділялась філологічним наукам, дисциплінам природничо-математичного та історико-географічного циклів, фізичному розвитку, що знайшло своє відображення в навчальних дисциплінах.

Особлива увага приділялася релігійному наповненню навчально-виховного змісту освіти гімназисток, яких виховували в дусі смирення і покірності. Духовно-моральне виховання, на думку вчених, було першоосновою виховання в означений період, а духовність жінки – головною ознакою її доброчесності.

Закон Божий викладався протягом всього періоду існування жіночих гімназій в регіоні, проте революційні ідеї початку XX століття (на заключному етапі 1905–1917 р.) не оминули і питання викладання Закону Божого. Так, в Сумах, 6 грудня 1905 р. відбувся Вчительський з'їзд, на якому серед інших було поставлено питання щодо викладання Закону Божого в школах. Пропозиції були різними: від передавання його викладання вчителям та переведення в статус необов'язкових предметів, до повного його зняття з переліку навчальних дисциплін. Місцева діячка А. Линтварьова зазначила, що існує потреба в корінних реформах, «где бы наших детей не забивали совершенно не нужными сведениями, и не имеющего ничего общего с понятием Закона Божего» (рос.мов.), більше того, доповідка запропонувала підняти на наступному всеросійському з'їзді вчителів питання про відділення церкви від держави [8, с. 3].

Вважаємо, що саме побоювання революційних ідей призвело до деяких змін, зокрема й у викладанні Закону Божого. В 1905 р. на засіданні комітету міністрів було прийнято рішення про відміну зборони при вивченні Закону Божого користуватись книгами Святого Писання «на малоросийском наречии» (рос.мов.) з вимогою на кожне таке видавництво робити запит Святейшого Синоду [22, арк. 27].

На нашу думку, при вивченні Закону Божого акцент робився на вихованні. Християнське уявлення про роль жінки (покірної помічниці чоловіка, вихователки дітей, домогосподині, благодійниці) сприяло розвитку в вихованках якостей поступливості, м'якості, залежності – тих рис характеру, яких від жінки чекало традиційно-патріархальне суспільство.

Далі, розглянемо естетичний напрям змістового наповнення навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях другої половини XIX – початку XX століття, що був пов'язаний із формуванням певних правил і норм поведінки, які мали бути притаманними саме дівчатам.

Серед предметів, що сприяли естетичному розвитку вихованок, ми розглядаємо такі необов'язкові для вивчення дисципліни як малювання, спів, музику, танці. Проте, про їх важливість свідчать наступні факти. Приміром, попечитель Харківського навчального округу М. Воронцов-Вельямінов, звертаючись до голови опікунської ради Охтирської жіночої гімназії порекомендував звернути увагу на естетичне та художнє направлення жіночої освіти та потурбуватись про введення викладання предметів співів та музики. Циркулярним розпорядженням (№1068 від 15 січня 1889 р.) було введено в перелік необов'язкових предметів спів та музика, мотивуючи це тим, що такі дисципліни розвивають естетичний смак у вихованок та відволікають від шкідливих впливів у моральному відношенні [5, с. 205].

Урокам танців (рос. мов. – танцевания) також в жіночих гімназіях було приділено увагу. В програмі викладання пластики та танців укладача Холачова за 1903 р., навчання йде від простого до складного. В перших класах вивчались основні позиції, рухи, реверанси, правильні постава та хода, в останніх класах – розучування танців кадрили, мазурка, краков'як, салонний танок «Бояриня», віденський вальс, тощо. Окремо

автором зазначалось, що в разі знаходження серед вихованок здібних учениць, викладач може навчати їх соло-танцям [16, с. 1–7].

Разом з тим відмітимо, що навчання не всім танцям схвалювалось адміністрацією. Так, розпорядженням 1914 р. Попечителем Харківського навчального округу було видано заборону на розучування в жіночих гімназіях округу танго як непристойного танцю, який негативно впливає на моральність дівчат [21, арк. 65]. Є підстави вважати, що вищевказані дисципліни були популярними серед вихованок гімназій. Прикладом цього можуть слугувати статистичні дані звіту Роменської жіночої гімназії за 1916 р. Так, з 959 учениць, уроки малювання викладались 564 ученицям (майже 60 %), уроки співів та музики 596 ученицям (62 %) [23, арк. 70].

Отже, предмети естетичного циклу, які викладались в жіночих гімназіях Північного Сходу України, мали важливе значення для виконання дівчатами світських обов'язків. Вміння співати, танцювати, гарно малювати повинно було допомогти дівчині стати в майбутньому окрасою свого чоловіка та обійняти своє місце в суспільстві.

Естетична направленість змісту жіночої гімназійної освіти мала і виховну ціль. Невід'ємною частиною був охайний та скромний зовнішній вигляд дівчат. Вважалося, що зовнішність дівчини (акуратність, строгість, скромність в одязі) є відображенням високої моральності.

В циркулярному розпорядження для голови Педагогічної ради Валківської жіночої гімназії, зазначалось, що «громадное влияние на рост и развитие здоровой общественной и государственной жизни заключается в гордой неприкосновенности женщин...свергнутая со своего высокого пьедестала женщина – ничто. Потерянную честь не вернут ни образования, ни ученые степени...» (рос.мов.) [20, арк. 64].

Особливої уваги потребує дослідження практичної складової підготовки гімназисток. Обов'язкові уроки рукоділля (9 год. на тиждень) готували дівчат до виконання ними обов'язків господині. Викладання рукоділля як обов'язкового предмету велось протягом всього періоду існування жіночих гімназійних закладів. Вже в 1912 р. попечителем Київського навчального округу було порушено клопотання перед начальницями та головами педагогічних рад про введення необов'язкового предмету «домоведення» в четвертому, п'ятому класах прогімназій; шостому, сьомому – гімназій з двома уроками на тиждень.

Завершуючи аналіз змістового наповнення навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях, з метою підтвердження впливу патріархальних традицій тогочасного суспільства на змістове наповнення освіти, варто зробити порівняльний аналіз тижневого розподілу навантаження навчальних дисциплін чоловічих та жіночих гімназій, представлених в законодавчих документах (том XI, частина перша Збірника законів Російської імперії) [9, с. 7–8; с. 42–43].

Таблиця

**Порівняльна таблиця тижневого розподілу навчальних годин
по предметах в чоловічих та жіночих гімназіях МНО**

Предмет	Заг. кількість год. на тижд. по класах	
	чоловіча гімназія	жіноча гімназія
Закон Божий	16	14
Російська, церковно-слов'янська мови, словесність, логіка	29	23
Латинська мова	42	38
Грецька мова	33	27
Математика	29	23
Фізика	7	10
Історія	13	12
Географія	8	10
Французька мова	19	26
Німецька мова	19	26
Чистописання та малювання	10	20
Рукоділля	-	9
Педагогіка	-	2
Всього	225	240

Порівняльний аналіз тижневого розподілу навчальних предметів засвідчив на перший погляд більше тижневе навантаження в жіночих гімназіях. Проте, поясненням є те, що основний курс чоловічих гімназій складав 8 років, жіночих – 7 років та 1 рік додатковий (необов'язковий, в разі бажання отримувати педагогічну професію).

Далі, можемо констатувати певну звуженість змістового наповнення занять в жіночих гімназіях в порівнянні з чоловічими з деяких предметів, та його розширення – з інших. На вивчення таких предметів як Закон Божий,

російська мова, латинська, грецька мови, математика, історія відводиться більше годин в чоловічій гімназії; на вивчення фізики, географії, французької, німецької, чистописання та малювання – більше годин в жіночій гімназії. Окрім того, в жіночих гімназіях вивчалась педагогіка та рукоділля, відсутні в чоловічих гімназіях, а в чоловічих закладах пізніше серед обов'язкових дисциплін буде вивчатись військова гімнастика [9, с. 7–8; с. 42–43].

Можемо припустити, що вивчення латинської та грецької мови не мало практичного застосування в подальшому (винятком є бажання вступу на Вищі жіночі курси), тому ці дисципліни вивчались в меншому обсязі гімназистками. Для ведення домашнього господарства дівчині достатньо отримати елементарні знання з математики, отже потреби в її глибшому вивченні також не було.

Вище наведені дані дають підстави говорити про незаперечний вплив патріархальної традиції на зміст жіночої гімназійної освіти. Тобто, майбутню випускницю гімназії ретельніше готують ніж випускника чоловічої гімназії до ведення нею світського життя, спрямовують до виконання ролі домашньої господині, та розвивають педагогічні (виховательські) здібності, які їй знадобляться як матері. Зрештою, серед необов'язкових предметів для вивчення в жіночих гімназіях пізніше з'являться співи, музика, гімнастика, танці, домоведення – предмети, вивчення яких сприяло розвитку естетичних, художніх, музичних здібностей, поглиблювало практичні знання, уміння, навички.

Отже, жіноча гімназійна освіта як галузь суспільного життя була прямим відображенням патріархальних традицій тогочасного суспільства другої половини XIX – початку XX ст. Порівняльний аналіз навчальних предметів із зазначенням тижневого навантаження по кожному з них чоловічих та жіночих гімназій підтвердив вплив патріархальних традицій суспільства на змістове наповнення навчально-виховного процесу в жіночих гімназіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко О. В. Розвиток професійної жіночої освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04). Київ, 2000. 20 с.
2. Гончаренко Е. В. Возможности метода гендерного анализа в современных историко-педагогических исследованиях // В мире научных открытий. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2014. № 3. С. 164–177.
3. Зинченко Н. Женское образование в России. Исторический очерк. Санкт-Петербург, 1901. 46 с.
4. Кулинов Л. В. Краткий очерк истории Сумской I-й женской гимназии // Журнал Министерства народного просвещения. Братислава, 2016. №9 (3). С. 103–132.
5. Кузьменко Д. Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870–1912 годы (в 3-х частях). Москва: Издательство Юридического книжного магазина “Правоведение” И. К. Голубева, 1912. 752 с.
6. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1856–1880). Санкт-Петербург, 1901. 649 с.
7. Луценко О. А. Гендерний аналіз як підхід і метод у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів // Методика викладання соціально-педагогічних дисциплін: навч.-метод. посіб. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. С. 114–176.
8. Местная хроника. Сумской голос. №11, 18 декабря 1905 г. С.1–4.
9. Ошанин М. Положение о мужских и женских гимназиях и прогимназиях МНП. С циркулярными разъяснениями Министерства Народного Просвещения. Ростов: Типография А.Х. Оппель, 1906. 47 с.
10. По нашему краю. Сумской вестник. №243, 6 ноября 1913 г. С.3.
11. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 гг. Санкт-Петербург.: Издание Министерства народного просвещения, 1902. 785 с.
12. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том четвертый. Царствование Императора Александра II. 1865 – 1870 годы. Санкт-Петербург., 1871. 1752 с.
13. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том шестой. Царствование Императора Александра II. 1874 – 1876 годы. Санкт-Петербург, 1878. 1830 с.
14. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том седьмой. Царствование Императора Александра II. 1877 – 1881 годы. Санкт-Петербург, 1883. 2294 с.
15. Сбруева А. А. Розвиток жіночої освіти на Сумщині в XIX – на початку XX століття // Матеріали II Сум. обл. наукової історично-краєзнавчої конференції (ч.1, Історія). Суми, 1994. 174 с.
16. Холачёв С. Я.. Программа преподавания уроков пластики и танцев в институтах, кадетских корпусах, в женских и мужских гимназиях. Одесса, 1903. 7 с.
17. Штылёва Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ. Москва: ПЕР СЭ, 2008. 316 с.
18. Шушара Т. В. Идеали жіночої освіти в Таврійській губернії в XIX – на початку XX століття // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: Збірник наукових праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. С. 120–127.
19. Щепкина Е. Н. Из истории женской личности в России. Санкт-Петербург, 1914. 305 с.
20. ДАСО. Ф. 1004. Оп.1. Спр.1. 29 арк.
21. ДАСО. Ф. 1004. Оп.1. Спр. 3. 67 арк.
22. ДАСО. Ф. 1004. Оп.1. Спр. 52. 160 арк.
23. ДАСО.Ф. 1004. Оп.1. Спр. 513. 78 арк.

REFERENCES

1. Anishchenko O. Development of professional female education in Ukraine (second half of the XIX - early XX century): author's abstract. dis ... Candidate ped Sciences: 13.00.04). Kyiv, 2000. 20 p.

2. Goncharenko EV Opportunities of the method of gender analysis in modern historical-pedagogical research // In the world of scientific discoveries. Krasnoyarsk: Scientific-Innovation Center, 2014. №. 3. P. 164-177.
3. Zinchenko N. Female education in Russia. Historical essay. St. Petersburg, 1901. 46 p.
4. Kudinov D.V. A brief essay on the history of Cumsh I-th Women's Gymnasium // Journal of the Ministry of Public Education. Bratislava, 2016. №. 9 (3). P. 103-132.
5. Kuzmenko D. Collection of decrees and orders for women's gymnasiums and prominences of the Ministry of Public Education for 1870-1912 (in 3 parts). Moscow: Publishing House of the Legal Bookstore "Jurisprudence" I.K. Golubev, 1912. 752 p.
6. Likhacheva E. Materials for the history of women's education in Russia (1856-1880). St. Petersburg, 1901. 649 p.
7. Lutsenko OA. Gender analysis as an approach and method in the professional training of future social educators // Methodology of teaching social and pedagogical disciplines: teaching method. manual Sumy: A View of the Sumy MPU named after AS Makarenko, 2013. p. 114-176.
8. Local Chronicle. Sumy voice. No. 11, December 18, 1905, P.1-4.
9. Oshanin M. Position on male and female gymnasiums and progymnasia MNP. With the circular explanations of the Ministry of National Enlightenment. Rostov: Typography A.H. Opp, 1906. 47 p.
10. On our edge. Sumy messenger. No. 243, November 6, 1913, p.3.
11. Rozhdestvensky SV Historical review of the activities of the Ministry of Public Education. 1802-1902 St. Petersburg: Publication of the Ministry of Public Education, 1902. 785 p.
12. Collection of Decrees under the Ministry of Public Education. Tom fourth. Reign of Emperor Alexander II. 1865 - 1870 years. St. Petersburg, 1871. 1752 pp.
13. Collection of Decrees under the Ministry of Public Education. Tom sixth. Reign of Emperor Alexander II. 1874 - 1876 years. St. Petersburg, 1878. 1830 pp.
14. Collection of Decrees under the Ministry of Public Education. Tom seventh. Reign of Emperor Alexander II. 1877 - 1881 years. St. Petersburg, 1883. 2294 p.
15. Sbrueva AA Development of Women's Education in Sumy Region in the XIX - early XX Century // Materials II Sum. region scientific historical-regional studies conference (part 1, History). Sumy, 1994. 174 pp.
16. Holachyov S. I .. The program of teaching lessons of plastic and dance in institutes, cadet buildings, in women's and men's gymnasias. Odessa, 1903. 7 p.
17. Shtylevova L.V. Gender factor in education: gender approach and analysis. Moscow: PE SE, 2008. 316 p.
18. Shushara TV The Ideals of Women's Education in the Tavriya Province in the XIX - Early XX Centuries // Scientific Bulletin of the Southern Ukrainian State Pedagogical University named after. KD Ushinskogo: Collection of scientific works. - Odessa: PSPU them. K. D. Ushinsky, 2005. P. 120-127.
19. Shchepkina E. N. From the history of the female personality in Russia. St. Petersburg, 1914. 305 pp.
20. DASO F. 1004. Op.1. Спр.1 29 arcs.
21. DASO F. 1004. Op.1. Exp. 3. 67 arcs.
22. DASO F. 1004. Op.1. Exp. 52. 160 arcs.
23. DASO.F. 1004. Op.1. Exp. 513. 78 arcs.

УДК 373.3.016:30]:[37.35:172.15]

Колишкіна А. П.,

Врадій К. М.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»

У статті обґрунтовано структуру патріотичного виховання учнів початкових класів у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» на основі родинних традицій українського народу, а саме: знання та дотримання родинних традицій українського народу; сформованість елементів національної свідомості та самосвідомості; шанобливе ставлення до культурної спадщини, традицій і звичаїв народів, що живуть в Україні; наявність рис і моральних якостей українця.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, учень початкової школи, виховання.

Алла Колышкіна. Патриотическое воспитание учеников начальной школы в процессе преподавания «Обществоведения».

В статье обоснованы структурные компоненты патриотического воспитания учеников начальных классов в процессе преподавания «Обществоведение» на основе семейных традиций украинского народа, а именно: знание и соблюдение семейных традиций украинского народа; формирование элементов национального сознания и самосознания; уважительное отношение к культурному наследию, традициям и обычаям народов, живущих в Украине; наличие моральных качеств украинца.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, ученик начальной школы, воспитание.

Alla Kolyshkina. Patriotic education of elementary school students in the process of teaching «Social sciences».

The article substantiates the structure of the patriotic education of primary school students in the process of teaching the educational branch "Social science" on the basis of the family traditions of Ukrainians, namely:

knowledge and observance of the family traditions of Ukrainians; the formation of elements of national consciousness and self-consciousness; a respectful attitude to the cultural heritage, traditions and customs of peoples living in Ukraine; the presence of rich and moral qualities of Ukrainian.

Key words: *patriotism, patriotic education, elementary school student, upbringing.*

У період становлення української державності проблема патріотичного виховання особистості набуває особливої значущості. Це обумовлено тим, що патріотизм є ціннісною основою будь-якого суспільства і виступає не лише чинником інтеграції нашої нації, а й істотним мотивом саморозвитку і розкриття всіх потенційних можливостей кожної людини в духовній, економічній і соціально-політичній сферах.

Сучасні вимоги до виховання патріотизму зростаючої особистості знайшли відображення у Законах України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Патріотичне виховання учнів початкової школи має відповідати загальному напрямку сучасної педагогічної науки, виховної роботи шкіл та соціального розвитку України. Нині перед нашою державою стоїть завдання щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [6].

У вихованні патріотизму велике значення має правдиве висвітлення історії, культури, повернення до культурних надбань минулого, відкриття невідомих сторінок історичної спадщини. Розвиваючи ідеї патріотичного виховання, закладені в працях педагогів минулого, сучасна педагогічна наука визначає патріотизм як усвідомлення своєї історичної, культурної національної і духовної приналежності до Батьківщини [1, с. 108].

Ідея патріотичного виховання була однією з фундаментальних проблем в історії філософії і педагогіки. І хоча саме поняття «патріотизм» виникло значно пізніше, з початком формування нових буржуазних утворень, стародавні філософи, замислюючись над людським життям, над людською суттю, побудовою держави, так чи інакше піднімали питання, пов'язані з патріотизмом як моральною та соціально-політичною якістю.

Значна увага вихованню патріотизму дітей приділяється у сучасних наукових дослідженнях. Зокрема, розробляються теоретико-методологічні засади та методика виховання цього феномену в умовах модернізаційних суспільних змін (І. Бех, К. Журба, В. Киричок, К. Чорна), висвітлюється сучасний зміст патріотичного виховання (Г. Агапова, Д. Арабаджієв, А. Афанасьєв, О. Вишневський, О. Духовна-Кравченко, В. Карлова, О. Киричук, Г. Корж); розглядаються педагогічні засади формування патріотичних почуттів учнів різних типів навчальних закладів (О. Абрамчук, Т. Гавлігіна, В. Датський, П. Онищук); визначаються сучасні підходи до організації й підвищення ефективності патріотичного виховання (М. Дубина, В. Матяшук, П. Онищук, Г. П'яковський, Є. Ширекіна).

Мета даної статті полягає в аналізі сутності та структури патріотичного виховання особистості у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство».

Інтерпретація наукових праць провідних вчених сучасності І. Бека, О. Киричука, М. Красовицького, О. Коберника, Н. Мойсеюк, Л. Новікової та інших у контексті досліджуваної проблеми дає змогу трактувати патріотичне виховання не як вплив суб'єкта-вихователя на об'єкт-вихованця, а як цілеспрямовану динамічну взаємодію вихователя і вихованця на засадах співробітництва і партнерства, у ході якої у спілкуванні та різноманітних видах патріотично спрямованої діяльності здійснюється самовизначення, самореалізація, розвиток і саморозвиток особистості вихованця як зростаючого патріота України. Це призводить до зміни ролей і функцій учасників патріотичного виховання – позиція педагога по відношенню до учня з авторитарної перетворюється на особистісно-розвивальну, яка вибудовується на засадах діалогічної взаємодії та співробітництва.

Перетворювальна взаємодія вихователя й вихованця, за І. Бехом, спрямована «на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню та вдосконаленню» [2, с. 213].

Нова парадигма виховання поняття «виховний процес» пов'язує з дефініцією «виховна система». Базуючись на основних положеннях наукових праць О. Коберника, процес патріотичного виховання, компонентами якого є виховні ситуації та виховні взаємодії вихователя і вихованця, розглядаємо як частину більш складного утворення – патріотично спрямованої виховної системи, яка, в свою чергу, забезпечує умови для досягнення цілей патріотичного виховання [5].

За Л. Новіковою, компонентами патріотично спрямованої виховної системи є концепція як сукупність основних ідей стосовно патріотичного виховання; діяльність, що забезпечує реалізацію цих ідей; суб'єкти патріотично спрямованої діяльності; відносини, що інтегрують всі суб'єкти патріотичного виховання в одну спільноту; середовище, опановане суб'єктами задля реалізації мети патріотичного виховання (педагогізація середовища); керований розвиток патріотично спрямованої виховної системи у відповідності зі змінюваністю

зовнішніх і внутрішніх умов, потреб і запитів її суб'єктів (збагачення цілей патріотичного виховання, урізноманітнення змісту патріотично спрямованої діяльності, розширення та поглиблення зв'язків між компонентами виховної системи)].

Слідом за М. Красовицьким, під функціонуванням патріотично спрямованої виховної системи розуміємо взаємодію компонентів, реалізацію внутрішніх зв'язків системи і її зовнішніх відносин з оточуючим середовищем. На важливості використання у виховних цілях потенційних можливостей оточуючого середовища наголошує і видатний український вчений І. Бех, який справедливо зазначає, що «середовище, діяльність і взаємини є основою проектування особистісно орієнтованої освіти» [2, с. 226], завдяки якій індивід перетворюється на цілісну особистість. Вважаємо це положення надзвичайно важливим для організації сучасного процесу патріотичного виховання.

Структуру досліджуваного процесу, за Н. Мойсеюк, можна представити як ланцюг взаємопов'язаних патріотично спрямованих виховних ситуацій, які містять у собі всі компоненти цілісного процесу і які постійно розвиваються. Всю чисельність виховних ситуацій можна вивчити лише за умови фіксації виховного процесу як системи в дії, у безперервній зміні в часі [7]. Саме тому процес патріотичного виховання можна розглядати як динамічну систему. Основу патріотично спрямованої виховної ситуації складає виховна дія – безпосередні та опосередковані виховні впливи в контексті патріотичного виховання. Кожна патріотично спрямована виховна дія має завдання, адекватний зміст і способи виховання.

Відомі представники вітчизняної педагогічної науки О. Вишневський, М. Стельмахович, К. Чорна, в основу патріотичного виховання ставлять національну свідомість та наголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

Так, О. Вишневський у своїх працях висвітлює три різновиди патріотизму:

- етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого етносу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Це почуття внутрішнього духовного зв'язку зі своїм етносом, поваги до етнічних цінностей. При цьому великого значення надається вивченню історії етносу, рідної мови та літератури, мистецтва, народних звичаїв і традицій;

- територіальний патріотизм, який базується на любові до того місця на землі (території), де людина народилася. Любов до рідної землі проявляється у любові до рідного дому, рідної школи, рідної вулиці, міста;

- державний патріотизм, що ґрунтується на державницькому світогляді та державницькому почутті. Це, на думку вченого, – вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний із почуттям громадянськості [4].

Сучасна дослідниця феномену патріотизму К. Чорна називає етнічний патріотизм природовідповідним і вважає його первинним станом патріотизму. Дитина здобуває свій патріотичний досвід спонтанно. Вона природньо і непомітно звикає до оточуючого її середовища, рідного слова, побуту і традицій свого етносу. Ці фактори у поєднанні з культурно-освітніми, на думку дослідниці, формують базову психологічну прихильність людини до свого етносу, залучають до його духовних скарбів. Вчена наголошує на тому, що природовідповідний патріотизм має стати підґрунтям для виховання духовно осмисленого, рефлексивного патріотизму, який би поєднував пристрасну любов до свого народу, нації, Батьківщини з тверезим почуттям міри і поваги до інших народів [3].

У дослідженнях останніх років сутність поняття «патріотизм» визначається як:

- здатність юнаків і дівчат ідентифікувати себе з рідним народом, почуватися громадянами Української держави та потреба у постійному самоствердженні для власного духовного, інтелектуального різнобічного зростання й утвердження демократії та блага самого суспільства;

- духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави.

Автори Програми патріотичного виховання дітей та учнівської молоді І. Бех та К. Чорна, зазначають, що патріотизм – це «суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється у колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств» [3, с. 17–21]. На думку цих вчених, особливу увагу у формуванні патріотичного почуття необхідно приділяти саме емоційно-чуттєвій сфері, адже людські емоції і почуття найяскравіше виражають духовні запити і прагнення людини, її ставлення до дійсності.

Аналіз змісту патріотизму як почуття особистісної цінності дозволив визначити патріотичне виховання як цілеспрямований процес становлення та розвитку особистості активного громадянина-патріота України, якому притаманне ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної природи, українського народу, історії, матеріальних та духовних надбань суспільства.

Розв'язання будь-яких виховних завдань значною мірою залежить від вікових та індивідуальних особливостей дитини. Молодший шкільний вік – один з найбільш сенситивних періодів розвитку дитини. Дослідження Л. Божович, О. Богданової, Т. Коннікової, В. Котирло, Т. Титаренко засвідчують, що поведінка дитини в цьому віці значною мірою має довільний характер, у неї ще не вироблені власні критерії моральної

оцінки, необхідні дії здійснюються насамперед заради одержання схвалення з боку дорослих, а яскравість емоційних уявлень надзвичайна відкритість до зовнішнього світу, позитивне ставлення до одержання нових знань дозволяє застосовувати прості й природні засоби для формування особистості молодшого школяра. Підґрунтям для цього твердження можуть бути такі характерологічні особливості дітей зазначеного віку, як підвищена емоційність, чутливість, сприйнятливність, розвиток позитивних потреб та інтересів у поєднанні з певною пластичністю.

Водночас не можна не зважати на той факт, що учням початкових класів властивий розрив між знанням моральних норм і відповідною поведінкою. Ця схильність, як зазначає І. Бех, «виступає як вікова особливість дитини, яка ще тільки вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, вчиться співвідносити наявні в неї уявлення з життям, з реальними вчинками, з конкретною поведінкою» [2, с. 101].

Патріотичне виховання учнів початкових класів у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство», було реалізовано за допомогою складових родинного виховання:

- знання та дотримання родинних традицій українського народу (сімейних, родоводу);
- сформованість елементів національної свідомості та самосвідомості;
- шанобливе ставлення до культурної спадщини, традицій і звичаїв народів, що живуть в Україні;
- наявність рис і моральних якостей українця: працелюбності, індивідуальної свободи, тісного зв'язку з природою, толерантності, поваги до матері, любові до рідної землі, народу та ін.

Ґрунтуючись на такому підході, нами розроблено структуру змісту патріотичного виховання учнів початкових класів на родинних традиціях українського народу, яка відображає інтегровану сукупність окреслених вище основних його компонентів (рис. 1).

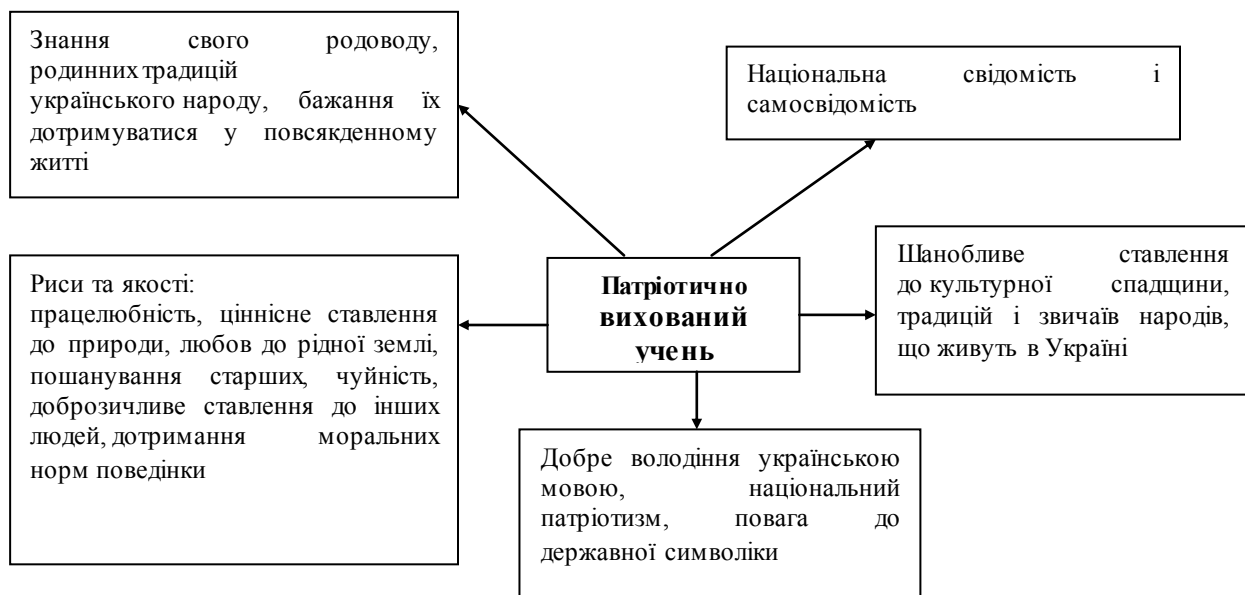

Рис. 1. Структура патріотичного виховання учнів початкових класів у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство»

Знання родоводу, родинних традицій українського народу та бажання їх дотримуватися сприяє формуванню у дітей почуття гордості за свою родину, рід, відчуття своєї причетності до них.

Українська мова є виразником української природи, історії, нації і культури. Знання мови дає учням можливість відчувати і зрозуміти її лексичне та стилістичне багатство, що позитивно впливає на почуття та свідомість особистості, детермінує її національне самовизначення. А якщо предметом уваги дитини є національне, рідне, вона стикалася з потребами вибору національних цінностей, треба допомогти їй осмислити ці почуття, знайти відповіді на непрості питання. Завдяки мові учень має можливості ознайомлюватися із зразками народної усної творчості, розширювати і поглиблювати свої знання українського фольклору, що також позитивно впливає на формування його внутрішнього світу, особистості в цілому.

Формуванню національного патріотизму та поваги до державних символів в учнів початкових класів сприяє ознайомлення з Гербом, Прапором та Гімном України. Якщо дитина усвідомлює належність до своєї держави, в неї утверджується національна гордість, прагнення краще пізнати свій народ, бути гідним громадянином рідної країни. Національний патріотизм характеризується любов'ю до своєї країни, народу, його історії, культури, традицій, духовного спадку. Зрозуміло, що в даному випадку йдеться про формування основ цієї особистісної якості. Проте, вже в молодшому шкільному віці не тільки доцільно, а й цілком правомірно приділяти увагу її становленню. Це має відбуватися на доступному для учнів цієї вікової категорії матеріалі і

йти від конкретних, зрозумілих дітям понять – любов до батьків, до своєї родини, до рідної домівки, вулиці, селища чи міста з поступовим розширенням до усвідомлення держави та її міста у світовому співтоваристві.

Шанобливе ставлення до культурної спадщини, традицій і звичаїв народів, які населяють Україну, визначає гуманістичне ставлення до традицій і культури інших народів. Це досягається завдяки полікультурному вихованню, яке дає можливість подолати шлях від осягнення культури мікросоціуму до вселюдської культури. Ознайомлення учнів з іншими культурами дає змогу краще пізнати й оцінити національну культуру, зрозуміти її роль і місце в світі, запозичити кращі надбання.

Важливого значення у патріотичному вихованні дітей набуває формування почуття толерантності, яке виражається в прагненні досягти взаєморозуміння і безконфліктного узгодження різних позицій та інтересів, не застосовуючи тиску. Головні ознаки толерантності: гуманне ставлення до людей різних світоглядів, політичних орієнтацій, моральних звичок; визнання прав будь-кого на власні переконання. Толерантність сприяє вихованню почуття поваги до опонента, здатність діяти без застосування сили.

Ціннісне ставлення до природи передбачає знання природи рідного краю, накопичення фактів, встановлення окремих зв'язків між явищами природи; розвиток розуміння природи та інтерес до неї; усвідомлення ролі людини в охороні природи, дбайливе ставлення до неї; здатність відчувати її красу.

Любов до рідної землі, народу – найвищий прояв патріотичних почуттів, національної свідомості. Вони виявляються в любові, шанобливому ставленні до духовних цінностей свого народу, традиційної культури, гордості за свій народ, його історію.

Таким чином, розроблена структура патріотичного виховання учнів початкової школи у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» на родинних традиціях українського народу сприяла підвищенню рівня вихованості патріотизму школярів, активності й самостійності у патріотично спрямованій діяльності. Викладений матеріал не вичерпує всіх аспектів вирішення проблеми патріотичного виховання учнів початкової школи. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробленні технології патріотичного виховання учнів початкових класів на родинних традиціях українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
3. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ : Світ виховання, 2007, 39 с.
4. Вишневецький О. Сучасне українське виховання : педагогічні нариси Львів. : Львівський науково-методичний інститут освіти, Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. 238 с.
5. Коберник О. М. Прогнозування виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. Рідна школа. 2005. № 6 (905). С. 22–25.
6. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. № 7. С. 70–95; Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. № 8. С. 87– 95. <http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/4068>.
7. Мойсєєв Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. Біла Церква, 2003. 616 с.

REFERENCES

1. Artemova L.V. History of pedagogy of Ukraine: textbook. Kyiv: Lybid, 2006. 424 p.
2. Bech I. D. Education of the person: a textbook. Kyiv: Lybid, 2008. 848 p.
3. Bech I. D., Chorna K. I. The program of patriotic education of children and pupils. Kyiv: The World of Education, 2007, 39 p.
4. Vishnevsky O. Modern Ukrainian Education: Pedagogical Sketches of Lviv. : Lviv Scientific-Methodical Institute of Education, Lviv Oblast Pedagogical Society named after G. Vashchenko, 1996. 238 p.
5. Kobernik O. M. Prediction of the educational process in a general educational institution. Native school 2005. No. 6 (905). Pp. 22-25.
6. Methodical recommendations for national-patriotic education in general educational institutions. No. 7. P. 70-95;
7. Moiseyuk N. E. Pedagogy: Teach. manual. Bila Tserkva, 2003. 616 p.

УДК 371.671:373.1:94 (09)

Снагощенко В.В., Марченко М.Є.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІСТОРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х – НА ПОЧАТКУ 1970-Х РОКІВ

У статті йдеться про основні напрямки розвитку шкільних підручників історії в другій половині 1960-х – на початку 1970-х років, розглядаються переваги і недоліки навчальних книг з історії та розкриваються основні тенденції, що сприяли підвищенню якості нового типу навчальних посібників у зазначений період.

Ключові слова: шкільний підручник з історії, шкільні програми, навчальна книга.

Снагощенко В.В., Марченко М.Є. Основные направления развития школьных учебников истории во второй половине 1960-х – начале 1970-х годов.

В статье рассказывается об основных направлениях развития школьных учебников истории во второй половине 1960-х годов – начале 1970-х годов, рассматриваются преимущества и недостатки учебных книг по

истории и раскрываются основные тенденции, которые способствовали повышению качества нового типа учебных пособий в обозначенный период.

Ключевые слова: школьный учебник из истории, школьные программы, учебная книга.

Snahoschenko V., Marchenko M. The main directions of development of school history textbooks in the second half of the 1960s – early 1970s.

The article describes the main directions of development of school history textbooks in the second half of the 1960s - early 1970s, discusses the advantages and disadvantages of educational history books and reveals the main trends that contributed to improving the quality of a new type of textbooks in a designated period.

Key words: school textbook from history, school curricula, educational book.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Реформування сучасної системи освіти в Україні висуває завдання розробки принципово нової концепції підручника історії, який покликаний відобразити досягнення перебудови освіти в цілому та оновлення історичної науки зокрема, залишаючись при цьому основним інструментом пізнання, одним із засобів організації навчального процесу, важливим джерелом розвитку історичного мислення та активізації творчої діяльності школярів.

Зародження теорії шкільного підручника як галузі дослідження започатковане Я. Коменським у другій половині XVII століття. Подальший розвиток відбувався у працях К.Ушинського – у другій половині XIX століття. Становлення підручничознавства розпочалося у 50-х роках минулого століття, коли шкільний підручник вперше став об'єктом наукового дослідження (Н. Менчинська, Є. Перовський).

Суттєво збагатили зазначену проблему фундаментальні монографії Д. Зуєва, В. Бейлінсона та В. Безпалька (80-і роки), предметом вивчення яких були структура навчальної книги, функції, методи аналізу й оцінювання

Аналіз останніх досліджень. Історичний досвід шкільного підручникотворення, проблеми змісту і структури шкільних підручників з історії розглядали також сучасні вчені К. Баханов, А. Булда, В. Власов, І. Гирич, Н. Гупан, А. Зякун, Я. Камбалова, В. Мисан, І. Мороз, П. Мороз, Л. Пироженко, О. Пометун, І. Смагін, Ф. Турченко, О. Удод та інші дослідники. Проте, на наш погляд, в історико-педагогічній і методичній літературі недостатньо відображено основні напрямки розвитку шкільних підручників історії в другій половині 1960-х – на початку 1970-х років.

Мета дослідження – продемонструвати розвиток шкільних підручників історії у зазначений період, виявити та розкрити основні тенденції, що сприяють підвищенню якості навчальних посібників.

Виклад основного матеріалу. У науково-методичній літературі вже зазначалось, що з кінця 1950-х – початку 1960-х рр. почався новий етап в розвитку шкільної історичної освіти. Безперечно, важливою подією цього періоду став XX з'їзд КПРС (1956 р.), викриття культу особи Сталіна, розвиток суспільної думки дав потужний поштовх піднесенню історичної думки взагалі та шкільної історичної освіти зокрема. Проте друга половина 1960-х – початок 1970-х років були також надзвичайно важливими для розвитку вітчизняного підручникотворення [6, с. 37-38].

У серпні 1964 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР видали постанову «Про зміну строку навчання в середніх загальноосвітніх школах з виробничим навчанням». 11-річні школи з виробничим навчанням, що діяли на початку 1960-х років, було реорганізовано в десятирічки. Це зумовлювалося тим, що подовження строку навчання на один рік, який в основному витрачався на виробничу підготовку, у переважній більшості випадків себе не виправдало. Практика показала, що завдання зв'язку навчання з життям можна вирішувати у більш стислі строки [7].

Проте цей захід не означав повернення до старої десятирічки. В постанові підкреслювалося, що школа й надалі повинна розвиватися як трудова, політехнічна, з виробничим навчанням. Але це навчання має будуватися більш раціонально.

14 травня 1965 р. було видано нову постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР «Про зміну порядку викладання історії в школі». У цій постанові вказувалося, що у зв'язку з наступним переходом до загального 10-річного навчання концентризм у викладанні історії слід усунути і вивчати історію СРСР систематично й послідовно з 7 по 10 клас.

У квітні 1966 р. XXIII з'їзд КПРС у Директивах по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966-1970 роки передбачив конкретний термін переходу до загальної десятирічної шкільної освіти. Незабаром було введено нові стабільні плани й програми і встановлено таку черговість викладання історичних курсів:

4 клас – епізодичний курс з вітчизняної історії;

5 клас – історія середніх віків;

6 клас – історія середніх віків;

7 клас – історія СРСР і УРСР (матеріал з історії Української РСР включається в загальний курс історії СРСР);

8 клас у першому півріччі – нова історія (період до 1871 р.), в другому півріччі – історія СРСР і Української РСР до кінця XIX століття;

9 клас – нова історія (період з 1871 по 1917 р.); історія СРСР і УРСР з початку XX ст. по 1936 р.; новітня історія – з 1917 по 1939 р.;

10 клас – історія Союзу РСР і Української РСР з 1936 р. і до наших днів; новітня історія з 1939 р. і до наших днів та суспільствознавство.

Нові стабільні програми набрали чинності з 1966-1967 навчального року. Згідно з цими програмами, поступово, з кінця 1960-х років посібники з історії затверджувалися Вченою радою Міністерства освіти СРСР як стабільні підручники. Наприклад, посібники із загальної історії для 5-6 і 8-9 класів Ф. П. Коровкіна, О. В. Агібалової, О. В. Єфімова, В. М. Хвостова протягом 1969-1970 років, а посібник з історії СРСР М. П. Кіма – у 1972 р. були затверджені як підручники [8; 11].

В листопаді 1966 р. ЦК КПРС і Рада міністрів СРСР розглянула питання про дальше поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи і прийняли чергову постанову «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи».

Наприкінці 1960-х років проблема підвищення ролі підручника в школі, активізації його дидактичних функцій в процесі навчання і виховання постала з новою гостротою. У Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.) говорилося про необхідність створення стабільних високоякісних підручників, відповідно до сучасних досягнень науки, техніки та культури.

Враховуючи існуючий досвід, було вирішено в створенні підручників перейти від конкурсної основи до системи замовлень зверху. Для реалізації наміченого була створена бригада з високооплачуваних учених, єдина редакційна колегія, почалася розробка єдиної системи підручників з історії, пронизаних загальною світоглядною основою. Почалася серйозна робота учених-істориків, методистів і психологів з проблеми подальшого вдосконалення підручника, який міг би допомогти реалізувати поставлені завдання перед школою, партією, урядом, та Міністерством освіти [7; 10].

Перш ніж приступити до створення нової концепції, низка вчених ретельно проаналізувала раніше видані підручники, виявила методи і намітила шляхи їх удосконалення з урахуванням вимог історичної освіти. Дискусії щодо зазначеної проблеми велися в декількох напрямках: перший – вивчалася роль підручника в процесі навчання; другий – виявлявся тип підручника (характер викладу в ньому матеріалу, методичного апарату тощо).

Особливу увагу вчених наприкінці 60-х – початку 70-х років XX століття привертало питання про створення системи підручників та їх наступності. Зокрема, Г. А. Кревер звертався до цієї проблеми, підкреслюючи, що в книгах відсутній єдиний підхід до відбору і розкриття понять.

Подальша розробка основних вимог до підручника в світлі нових вимог продовжувалася в цей період Ф. П. Коровкіним та Г. М. Донським. Останній, висуваючи ідею про створення системи підручників, відзначав, що вчитель повинен спиратися на навчальні книги, засновані на одноманітному підході авторів до вирішення головних методичних питань і об'єднаних єдиним методичним задумом. Інакше, створюються «невідповідності» в процесі засвоєння понять. Особливо гостро це виявлялося, коли відсутня послідовність у запроваджуваних способах і засобах розвитку логічного мислення. Підручники повинні були стати не набором розрізнених книг, а системою взаємопов'язаних між собою посібників, що забезпечують розвиток школярів [5].

Новий важливий внесок до розробки проблеми шкільного підручника зробили М. В. Нечкіна, П. С. Лейбенгруб, О. В. Фадєєв, виділивши три основні функції шкільного підручника історії: освітню, виховну і розвиваючу. Ними наголошувалася важливість засвоєння учнями причинно-наслідкових зв'язків, вивчення тих або інших теоретичних положень, необхідних для глибшого розуміння історичного процесу тощо [9].

З метою підвищення ефективності підручника історії П. С. Лейбенгруб рекомендував використовувати економний відбір матеріалу і понять, виклад найважливіших фактів і їх узагальнення, введення висловів класиків марксизму-ленізму про ту або іншу історичну подію або факт, включення висновків в кінці кожного розділу, питань і завдань для повторення пройденого як по кожній темі, так і в кінці підручника по всьому вивченому курсу. Всі ці, на наш погляд, важливі положення були автором враховані в підручнику з історії СРСР для 7 класу.

У зв'язку з розвитком педагогічної науки змінилося розуміння функцій підручника, шкільний підручник почав виступати як один з ефективних засобів передачі нових знань. Через його тексти реалізувалися основні його функції. Тексти виступали носіями основних наочних наукових знань. У дослідженнях В. В. Краєвського і С. Г. Шаповаленка вказувалося, що підручник є одним з елементів курсу навчання і виступає в двоякій функції – як один із засобів і як частина програми діяльності навчання [5, с. 37].

Оновлення змісту історичної освіти потребувало створення відповідних підручників. Задекларовану в програмах систему розвитку історичного мислення умінь і навичок самостійної роботи необхідно було відобразити в методологічному апараті підручників, які повинні були нести нову важливу функцію – сприяти указаному розвитку.

Якщо раніше підручник був призначений лише для засвоєння і закріплення, засвоєних на уроці знань, то тепер все більше виступає як інструмент навчання, розвитку і виховання.

Спільними зусиллями вчені-історики і методисти розробили перспективу подальшого удосконалення шкільної книги по історії і зробили відповідні рекомендації. Таким чином, головним завданням 1970-х років було створити систему підручників, об'єднаних загальним методичним задумом. У 1971-1972 навчальному році завершується перехід на нові програми і підручники з історії. У цей час учні загальноосвітніх шкіл Української РСР навчалися за підручниками історії, що представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Список підручників для середніх шкіл Української РСР

Автор	Назва	Видання яких років придатні для користування
Голубєва Т. С. та ін.	3 клас Оповідання з історії СРСР	1971-1973
Коровкін Ф. П.	5 клас Історія стародавнього світу	1970-1973
Агібалова О. В. та ін.	5 клас Історія середніх віків	1971-1973
Нечкіна М. В. Дядиченко В. А. Лось Ф. Є.	7 клас Історія СРСР Історія УРСР	1969-1973 1969-1973
Єфимов О. В. Федотов І. А. Дядиченко В. А. Лось Ф. Є.	Нова історія ч. 1 8 клас Історія СРСР Історія УРСР	1969-1973 1969-1971 1969-1971
Федосов І. А. Берхін І. Б. Хвостов В. М. (ред.) Фураєв В. К. Лось О. Є. Спицький В. Є.	9 клас Історія СРСР (1917-1937) Нова історія ч. 2 Новітня історія (1917-1939) Історія Української РСР	1972-1973 1969-1973 1970-1973 1973
Кім М. П. Фураєв В. К. (ред.) Спицький В. Є.	11 клас Історія СРСР (1938-1972) Новітня історія (1939-1972) Історія Української РСР	1971-1973 1970-1973 1973

Підготовка нових і модернізація раніше задіяних підручників відбувалася таким чином, що по деяким курсам були створені паралельні альтернативні підручники. При цьому один із них видавався масовим тиражем, а інший (інші) в якості пробних [4; 9].

В 1970-1972 роках для проектів нових програм були видані перероблені підручники історії 5 і 6 класів.

З 1971-1972 навчального року почала діяти лінійна структура шкільного курсу історії. Вона передбачала послідовне вивчення основних етапів у розвитку нашої країни і зарубіжного досвіду відповідно до марксистсько-ленінського вчення про суспільно-економічні формації. У вивченні шкільного курсу історії, забезпечила більш послідовне і ґрунтовніше вивчення цього предмету у всіх класах. З'явилася можливість виділити деякий час для розвитку в школярів уміння самостійної роботи з історичними документами, навчальною, науково-популярною і художньою літературою на історичні теми. Усунення зайвого повторюваного матеріалу в різних класах, сприяє підвищенню інтересу до вивчення історії.

Структура шкільного курсу історії, повинна була забезпечити синхронність у вивченні вітчизняної нової і новітньої історії зарубіжних країн у старших класах. Створити сприятливіший умови для встановлення змістових зв'язків при вивченні низки питань різних курсів, для розкриття місця і ролі нашої країни в світовій історії.

Перехід на оновлений зміст історичної освіти був повністю завершений в 1972-1973 навчальному році. Це був період підвищення ідейно-теоретичного рівня і світоглядної спрямованості навчання історії. Велика увага приділялася питанням формування історичних понять і закономірностей, а звідси і нові вимоги до підручника історії, який покликаний був формувати світогляд школярів на базі історичних знань, розвивати мислення й уміння на основі самостійної роботи учнів [4].

У 1973 р. підручник Ф. П. Коровкіна «Історія стародавнього світу» був удостоєний Державної премії СРСР. Це був перший стабільний радянський підручник, створений шкільним педагогом. Підручник Ф. П. Коровкіна багато в чому слугував еталоном при створенні інших підручників з історії і проклав дорогу новим підручникам [10].

Основними педагогічними вимогами до підручника з історії для середньої школи, на думку Ф. П. Коровкіна, є його науковість і доступність для учнів того віку, на який він розрахований [5, с. 78].

У 1971 році підручник для 6 класу «Історія середніх віків» під ред. С. В. Агібалової і Г. М. Донського було висунуто Міністерством освіти СРСР на Державну премію, якою був удостоєний він в 1973 році. Цей підручник значно відрізнявся від колишніх глибшим висвітленням теоретичного матеріалу, систематизацією питань сучасної науки. Матеріал викладався чіткою, простою, лаконічною мовою, акцентуючи увагу на головному. Проте, більшості підручників історії потрібна була переробка з врахуванням нових завдань, що стояли перед школою, як в плані змісту так і методичної побудови, а також з врахуванням лінійного вивчення історії.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, розглянувши основні напрями за якими відбувалось удосконалення шкільних підручників історії можемо констатувати, що подальші різновиди деяких підручників історії до кінця 1960-х рр. – початку 1970-х років були здійснені на основі уявлення про підручник як своєрідний інструмент навчання, як важливий засіб організації навчального процесу. Крім того, підручник на базі історичних знань повинен формувати світогляд школярів, на основі самостійної роботи учнів розвивати їх мислення й уміння.

Перспективними напрями досліджень, на нашу думку, є дослідження генези підручників з різних курсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) Київ: Радянська школа, 1966. 260 с.
2. Документы и материалы по перестройке школы Москва : Учпедгиз, 1960. 232 с.
3. Донской Г. М. К вопросу создания системы учебников истории // Преподавание истории в школе. Москва, 1969. № 1. С. 89-96.
4. Дядиченко В., Лось Ф., Спицкий В. Історія Української РСР: Підруч. для 7-8 класів Київ: Рад. школа, 1962. 150 с.
5. Коровкин Ф. П. Задачи и методическое оформление учебника по истории древнего мира // Преподавание истории в школе, 1962. № 5. С. 71- 84.
6. Мельник Л. Г. Методика викладання історії в середній школі, Київ: Вища школа, 1974. – 233 с.
7. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967) / Відповід. ред. А.Г.Бондар. К.: Радянська школа, 1967. 177 с.
8. Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973 гг. Москва: Просвещение, 1974. 276 с.
9. Нечкина М. В. О преподавании истории в школе // Народное образование. М., 1967. № 2. С. 96.
10. О начальной и средней школе. Постановление ЦК ВКП (б). Народное образование в СССР 1917-1973. Сборник документов Москва: Просвещение, 1974
11. Об изменении порядка преподавания истории в школах. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 14 мая 1965. Москва, 1965.

REFERENCES

1. Gritsenko M. Essays on the history of the school in the Ukrainian SSR (1917-1965) Kyiv: Soviet school, 1966. 260 p.
2. Documents and materials on the restructuring of the school, Moscow: Uchpedgiz, 1960. 232 p.
3. Donskoy G. M. On the issue of creating a system of history textbooks / Teaching History in School, Moscow, 1969. No. 1. p. 89-96.
4. Dyadichenko V., Los F., Spitsky V. History of the Ukrainian SSR: Podruch. for 7-8 grades Kyiv: Rad. school, 1962. 150 p.
5. Korovkin F.P. Tasks and methodical design of a textbook on the history of the ancient world // Teaching History at School, 1962. № 5. P. 71-84.
6. Melnyk L. G. Methodology of Teaching History in High School, Kyiv : High School, 1974. 233 p.
7. National education and pedagogical science in the Ukrainian SSR (1917-1967) / Response. edit AG Bondar, Kyiv: Soviet school, 1967. 177 p.
8. People's education in the USSR. Collection of documents 1917-1973. Moscow: Enlightenment, 1974. 276 p.
9. Nechkina MV About the teaching of history at school // People's education, Moscow, 1967. No. 2. P. 96.
10. About elementary and high school. Resolution of the Central Committee of the CPSU (b). People's Education in the USSR 1917-1973. Collection of documents, Moscow: Enlightenment, 1974
11. About the change in the teaching of history in schools. Resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR of May 14, 1965. Moscow, 1965.

УДК 37.016

Бабенко В.Д.

Вільшанська загальноосвітня школа
I-III ступенів Вільшанської сільської
ради Недригайлівського району

РОБОТА З КРАЄЗНАВЧИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ СУЧАСНОГО УЧНЯ

В статті «Робота з краєзнавчими матеріалами як засіб формування культури історичного мислення сучасного учня» йдеться про становлення шкільного краєзнавства. Зібраний матеріал поповнює скарбницю історичного досвіду. Виховує в учнів відчуття причетності до минулого і сьогодення України та відповідальності за долю рідного краю.

Ключові слова: краєзнавство, національна пам'ять, музей, спадщина, рід.

Бабенко В.Д. *Робота с краеведческими материалами как средство формирования культуры исторического мышления современного ученика.*

В статье «Работа с краеведческими материалами как способ формирования культуры исторического мышления современного ученика» идет речь о становлении школьного краеведения. Собранный материал пополняет сокровища исторического опыта. Воспитывает в учеников чувства иметь отношение к прошлому и настоящему Украины и ответственности за судьбу родного края.

Ключевые понятия: краеведение, национальная память, музей, наследство, род.

Babenko V.D. *Work with local history materials as a means of forming a culture of historical thinking of the modern student.*

The article « Work with regional studies materials as a mean of forming the culture of historical thinking of modern pupil» is about establishment of regional studies. The collected material adds to the treasury of historical experience. It educates pupils in the sense of belonging to the past and present of Ukraine and responsibility for the fate of their native land.

Key words: regional studies, national memory, museum, heritage, genus.

В наш час, коли Україна утверджується як незалежна держава, поглиблюється і розширюється духовно-культурний потенціал регіонів, у суспільному житті посилюється роль історичної науки в осмисленні багатовікової минувшини. Відбувається розчищення, відновлення, наповнення джерел національної пам'яті, зміцнення та активізація історичного краєзнавства. Необхідність краєзнавства для суспільного життя та господарювання, культури має духовно-психологічну мотивацію. Генетичне успадкування родовідних начал спонукає до передачі від покоління духовних елементів та історичних знань.

Краєзнавство прокладає містки між багатьма галузями науки. Краєзнавці – це люди, які, попри різні епохи, часи, освіту, розуміли важливість збереження і фіксації тих знань, які, будучи такими буденними, часто не помічаються і не оцінюються належним чином. Нині копітка праця краєзнавців також дуже необхідна як для відновлення історичної правди, повернення забутих імен, так і виховання в підростаючого покоління відчуття причетності до минулого і сьогодення України та відповідальності за долю рідного краю.

Ми, українці, володіємо колосальним духовним і моральним потенціалом, який зосереджено в українській історії.

Перед українською національною школою стоять надзвичайно важливі завдання. Одне з чільних місць належить вихованню любові і дбайливого ставлення до рідної землі, – своєї «малої батьківщини», її історії, поваги до народних традицій і звичаїв, фольклору, любові до рідної природи. Нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зросла... Щоб по-справжньому любити рідний край, його слід добре знати, необхідно вивчати його історію, мову, культуру. Саме краєзнавча робота посідає важливе місце в діяльності школи з тим, щоб за допомогою краєзнавчих матеріалів сприяти вихованню у молоді патріотизму, національної свідомості, високої моральності.

Одним із головних напрямків є вивчення історії і культури рідного краю. Ми з вами всі – український народ, який складається з родин малих і великих, дружніх і працьовитих. Як велика ріка бере силу з маленьких, так і наша українська культура збагачується маленькими родинами. Зруйнуй джерело – висохне ріка, забудеш традиції свого роду – всохне стовбур родового дерева. Щоб цього не сталося у Вільшанській загальноосвітній школі I-III ступенів створено музей. Саме шкільний музей з 2002 року став важливою і невід'ємною складовою навчально-виховного процесу, сприяє розвитку краєзнавства та творчого пошуку, формує в дитячих душах духовність, культуру, гордість за рідний край, його людей. Беручи участь у пошуковій роботі, діти прилучаються до справ старших, усвідомлюють себе як частину народу, в них виховується любов до отчого краю.

Музей є осередком освіти і виховання, який сприяє формуванню в учнів національної свідомості, забезпеченню духовної єдності поколінь. Він – це живий організм, який розвивається, матеріали фонду постійно поповнюються. Експозиції музею результат тривалої, творчої, а іноді важкої, але захоплюючої роботи учнів. Шкільний музей сприяє розвитку пізнавальних здібностей учнів. Вони працюють з документами, звертаються за допомогою в збиранні матеріалів до жителів села, навчаються спостерігати, аналізувати, обмінюватися досвідом, набувають навичок культури. В свою чергу матеріали музею, які використовуються на уроках, оживляють навчальний процес, наповнюють його більш конкретним змістом, сприяти міцному засвоєнню знань, більш емоційно діють на учня.

Музей є складовою шкільного організму, невід'ємною ланкою єдиного навчального процесу. Учні збирають історико-краєзнавчі матеріали минулого і сучасного села, народними ремеслами і умільцями, звичаями і традиціями.

В музеї систематично здійснюється пошуково-краєзнавча робота. Зібрані і оформлені такі проекти:

– Отака-то наша слава, слава України. Зібрані матеріали про похід – реквієм «Останній шлях Кобзаря»

(С.Петербург – Канів 9.03 – 10.03, 8.05-22.05 1991р., організатором цього походу був голова Українського

братства шанувальників Тараса Шевченка Даниленко Юрій Лукич. Недригайлівщина – земля батька керівника походу Даниленка Луки.

- Хутір Жовтоніжки – історія без продовження.
- Історія розвитку освіти села Вільшана.
- Вимираючі села сільської ради.
- Жар-птиця Українського розмаю (про творчий шлях випускниці школи Гармаш Марії Олексіївни).
- Спомин серце обпікає.
- Від гінця до інтернету.
- Мистецтво світла та тіні.
- Світлина – це вічне, історія життя нашого на всі віки, дорога серцю пам'ять.
- Вони як поклик у житті, бандури звуки золоті...

Ми маємо можливість спілкуватися із живими свідками історичних подій. Тому було б гріхом не скористатися такою можливістю, поки люди, які пережили і славні, і трагічні сторінки нашої історії, ще живі. А їх свідчення набагато цінніші, ніж писана – переписана зовсім ще недавня історія, і саме в розповідях очевидців можна знайти істину частіше, ніж в наукових працях чи навіть в архівах.

Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще інших вичерпала в своєму вихованні свої глибокі національні скарби. Кожна людина має своє коріння. Всі ми, вся наша велика родина – вчителі, учні, батьки – живемо в історії, живемо в історії своєї батьківщини, свого краю, свого роду. Навчання дітей історії рідного краю – це перші сходинки до національного усвідомлення.

Досвід засвідчує, що формуванню цілісної історичної свідомості сприяє поєднання вивчення історії України з історією краю та історією родин. Саме такий підхід дає можливість відповісти на питання: Хто ми? Чий ми діти? Яких батьків?

Визначальним аспектом національно – патріотичного виховання є зв'язок з шкільним музеєм. В музеї проводяться різноманітні заходи: музейні уроки, тематичні екскурсії, пошукова робота. Музейні експонати дають змогу візуально ознайомитися із предметами старовини, документами. Оригінал має значні переваги щодо впливу на відчуття, емоції та формування естетичних оцінок. В атмосфері музею учнів ніби огортає аура натхнення, загадковості. Відвідування музею активізує однаковою мірою і сильних, і слабких учнів, тому що створює можливість індивідуально сприймати інформацію, а також виховує бережливе ставлення до історії, культури минулого і сучасного, толерантності, яка допоможе зберегти історію в майбутньому.

Музейна колекція налічує 819 експонатів. Директором музею незмінно 16 років працює Бабенко В.Д. 2006 року музею присвоєно звання «Народний музей». В цьому році ми підтвердили це звання. Ми друкуємося і про нас пишуть в районній газеті «Голос Посулля». 7 років ми переможці районного етапу обласної краєзнавчої конференції юних краєзнавців «У світі краєзнавчих відкриттів». 2014 рік здобули I місце на обласній конференції, а в 2016 р. – II місце.

Постійно проводимо просвітницьку роботу в музеї: екскурсії, навчальні заняття, масові заходи. Створено рукописну «Книгу скорботи» спогадів жертв та свідків Голодомору 1932-1933 років. Зібрано спогади дітей війни, остарбайтерів Другої світової війни. Відвідувачами музею є не лише учні школи, але й жителі району і області. Влітку випускники школи різних років із захопленням відвідують музей. Матеріали музею були використані при написанні Вільшанської книги пам'яті.

Нікого з відвідувачів музею не залишає байдужим експонат – це прапор, привезений випускником школи Заїкою Олександром, із району проведення операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей. На цьому прапорі воїнами, які захищають суверенітет та територіальну цілісність України, написані такі слова:

Це теж колись закінчиться війна
Позаростають бліндажі й окопи,
А в душах наших виросте стіна...
Віддільть тих, хто нас назвав «Укропи»; або
Ми воїни, не ледарі, не лежні
Наше діло праведне й святе,
Бо хто за що, а ми за незалежність
Отож нам так і важко через те; або
З любові висоти, в любові пекло
Бо ми там вже були.

Музей дозволяє доторкнутись до долі тих, хто став частиною нашої історії, пропустивши через себе їхні думки, переживання, сподівання.

Щоб не втрачалася наступність поколінь, не переривалися життєдайні ниточки від далекої минувшини і до сучасності сторінки історії краю дослідили випускники школи Заїка А.І., Святець О.Я., Бурлака В.Г. Їх книги зберігаються в шкільному музеї. З отих ниточок і створюється на полотні життя наша з вами історія. Матеріали книг спонукають кожного глибше усвідомити велич і багатство отчої землі, зацікавитися доленосним, іноді трагічним життєписом людей, які мешкали колись та мешкають нині.

Захоплюючою була зустріч старшокласників Вільшанської загальноосвітньої школи I-III ступенів з Іванушенком Геннадієм Миколайовичем - істориком, архівістом, громадським діячем. Він крок за кроком, зернина за зерниною збирає розрізнені сторінки історії України, рідного краю, збирає воедино славний пантеон героїв українського народу. Шукаючи відповіді на чимало питань, які ставить нам життя, учні разом з ним шукали натхнення у нашій історії – особливий, героїчний, унікальний. Іванущенко Г.М.- співзасновник Центру досліджень визвольного руху, голова обласного осередку історичного клубу «Холодний Яр», член проводу Спілки української молоді «Сумщина», редактор Сумського історичного порталу, дослідник національно – визвольного руху на Сумщині. Ініціатор встановлення пам'ятних знаків на честь учасників боротьби за незалежність України на Сумщині.

Цікавилися учні книгами краєзнавчого характеру, які перевидалися зараз на Сумщині. Шановний гість доповів, що завдяки Сумській обласній організації Національної Спілки краєзнавців України ідею про перевидання краєзнавчих видань, які друкувалися у Сумській області, було втілено в життя. Це вперше за бюджетний коштів Сумської обласної ради перевидалися книги, які стосуються різних періодів історії Сумщини. Геннадій Миколайович презентував учням свої книги краєзнавчого характеру - «Повстанський рух 20-х - 30-х років XX століття на Сумщині»; «Українське відродження 1917-1920 років на Сумщині»; двохтомник «ОУН-УПА на Сумщині»; «Сумчани в боротьбі за волю»; «Українська революція 1917-1920 рр. в листівках та газетах Альбом». Колективна робота «Інакودумство на Сумщині (1955-1990) / Артюх В., Іванущенко Г., Садівничий В. Вважає, що це дуже добрий крок для того, щоб документальні, дослідницькі речі, які прямо впливають на самоідентифікацію українців, працювали, поширювали національні ідеї. Його книги віддзеркалюють дух і настрої часу. Саме за допомогою їх ми зможемо реконструювати маловідомі сторінки Сумщини, побачити епоху немовби зсередини в усій багатобарвності, поглядах, прагненнях її діячів.

Доля Недригайлівщини є незвичною, береже багато загадок і таємниць. Історичні факти і легенди, що злилися воедино, зафіксовані відомими і невідомими літописцями в документах, майстрами слова і різця, в поемах і архітектурних пам'ятках. У сивій історії району праця багатьох поколінь, які своїм життям звеличували рідну землю, захищали, розбудовували та зміцнювали і залишили її нам як безцінний спадок. Тому ми, їх нащадки, будемо пам'ятати, зберігати і примножувати ці здобутки.

В школі діє гурток «Знавці рідного краю». Завжди учнів цікавлять книги, історичні документи про Вільшану. Проводяться зустрічі з цікавими людьми краю. Проводимо конкурси «Збережемо золоту нитку історичної пам'яті». Учні грають у краєзнавчу гру «Загадкова та прекрасна Сумщина» та краєзнавче лото «Козацька спадщина Сумщина».

Подобається учням така форма роботи, як «Музей за партою» - практична робота з музейними експонатами: предметами побуту, знаряддями праці як історичними джерелами.

Краєзнавство – це живий голос народу, джерело народної пам'яті, природний вияв патріотизму, стимульований прагненням відкрити і зберегти занедбані національні духовно – культурні цінності.

Поповнюємо банк даних з історії, економіки, культури, екології краю в папки-досьє, до яких включаються вирізки газетних і журнальних статей краєзнавчої тематики, спогади місцевих жителів, літописи рідної землі.

Останнім часом до наукового обігу активно увійшов термін «музейна педагогіка». Вона досліджує музейні форми комунікації, характер використання музейних засобів у передачі та сприйнятті інформації з точки зору педагогіки. Саме свою діяльність намагаюся організовувати на засадах комунікації, діалогу з відвідувачами. Так, метод «занурення» в історичну епоху забезпечує відвідувачу доступ у простір іншої епохи. Метод моделювання дозволяє групі відвідувачів провести музейне дослідження за допомогою уявної ситуації, подій, явищ, історичних процесів «залучити до роботи» свою пам'ять та уяву.

Історія і доля простої людини – це головна мета нашої краєзнавчої роботи. У минуле відходять століття і її головні актори люди. Але про них ми повинні знати. А село – це традиції, це скарбниця нації. Село повертає розуміння істинних людських цінностей. Ми маємо берегти ці цінності, передавати їх із покоління в покоління і, звичайно ж, примножувати. Ми повинні знати нашу історію – правдиву, не вигадану, а ту, яка реально існувала, щоб з часом не загубитися в ній безслідно. С.Цвейг стверджував «Історична подія буває завершеною не тоді, коли вона відбулася, а лише після того, як вона стає надбанням нащадків». Історія країни – це сотні тисяч історій окремих людей, сплетені в один міцний вузол. Пам'ять і вдячність – це те, що не дасть тому вузлику розв'язатись! Педагоги нашої школи впевнені, що засіяні добірні зерна краєзнавства на родючому українському освітянському полі дадуть дружні сходи нині, завтра, завжди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугрій В.С. Шкільне краєзнавство (друга половина XX – поч. XXI ст.): монографія. Суми, 2011, 339 с.
2. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). Київ, 2000, 270 с.
3. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник. Київ, 2006, 295 с.

REFERENCES

1. Bugriy V.S. School Local History (another half of the twentieth century - the beginning of the twentieth century): monograph. Sumi, 2011, 339 p.
2. Tronko P.T. Historical beauty: crocodus newcomers (dos, problems, prospects). Kyiv, 2000, 270 p.
3. Urivalkin OM Historical beauty. Primary career. Kyiv, 2006, 295 p.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

В статті розглядається краєзнавство як ефективний засіб формування соціальної активності учнівської молоді, наукового світорозуміння і світосприйняття, пізнання довкілля, прилучення до світової цивілізації, національної культури, традицій, звичаїв, природи, побуту населення рідного краю, виховання свідомого громадянина – патріота.

Ключові слова: краєзнавство, позаурочна робота, суспільні дисципліни, краєзнавча робота, урочна робота.

Колесник А.В. Формирование социальной активности учащейся молодежи во внеурочной работе общественных дисциплин средствами краеведческой работы.

В статье рассматривается краеведение как эффективное средство формирования социальной активности учащейся молодежи, научного мировоззрения и мировосприятия, познания окружающей среды, приобщения к мировой цивилизации, национальной культуры, традиций, обычаев, природы, быта населения родного края, воспитание сознательного гражданина - патриота.

Ключевые слова: краеведение, внеурочная работа, общественные дисциплины, краеведческая работа, урочная работа.

Kolesnik A.V. Formation of social activity of students in extracurricular work of public disciplines by means of local history work.

The article considers local history as an effective means of shaping social activity of students, scientific outlook and world perception, knowledge of the environment, familiarization with world civilization, national culture, traditions, customs, nature, life of the population of the native land, education of a conscious citizen - patriot.

Key words: local history, extracurricular work, social studies, local history work, line work.

Формування соціальної активності учнівської молоді у позаурочній діяльності підпорядковане основній меті навчально-виховного процесу:

1. Зв'язок виховання з життям – виховна діяльність у позаурочний час зорієнтована на узгодження життєдіяльності учнів з життям суспільства, підготовки до життєдіяльності у суспільстві.

2. Єдність свідомості та поведінки. Оскільки поведінка особистості – це вияв свідомості у дії, завданням формування соціальної активності у позаурочній діяльності є формування навичок соціальної поведінки учнів, усвідомлення значення і необхідності соціальної активності.

3. Діяльність у праці. У юнацькому віці виявляються прагнення до активної діяльності. Позаурочна діяльність дозволяє залучати учнів до різних суспільно корисних справ, розвивати позитивне ставлення до суспільної діяльності, засвоювати суспільно важливі мотиви праці, набувати досвіду соціальної поведінки. Виявом соціальної активності учнівської молоді є їх соціально значуща діяльність.

4. Формування соціальної активності в колективі передбачає створення умов для формування особистості в процесі колективної діяльності у позаурочний час.

5. Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самостійністю учнів. З урахуванням відсутності або недостатності життєвого досвіду в учнівської молоді в соціальній діяльності важливим є педагогічне керівництво. Разом з тим, викладач повинен враховувати інтереси, побажання учнів, сприяти розвитку їхньої самостійності, творчості, ініціативності за рахунок залучення учнів до визначення напрямів їхньої діяльності, виконання, контролю та оцінювання досягнутих результатів діяльності.

6. Індивідуальний підхід до учнів передбачає врахування під час позаурочної діяльності рівня психічного, соціального духовного, інтелектуального розвитку учнів, їхніх вікових особливостей та здібностей з метою розкриття творчої індивідуальності особистості. Це виявляється у опорі на індивідуальні якості учнів (спрямованість, ціннісні орієнтири, настанови, мотиви діяльності та поведінки тощо) та особливості (риса характеру, темперамент, воля).

7. Принцип превентивності у позаурочний час спрямований на профілактику негативних проявів поведінки учнів, вироблення у них імунітету до негативних впливів соціального оточення, формування позитивних соціальних установок.

8. Принцип технологізації. Процес формування соціальної активності учнівської молоді у позаурочній роботі передбачає дії викладача та відповідно організовані ним дії підлітків, які підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей [1].

Позаурочна робота з історії та правознавства переслідує ті ж завдання, що і навчальний курс. Говорячи про зміст, форми і методи формування соціальної активності через позаурочну діяльність з історії та правознавства, відзначимо, що всі заходи, які проводять педагоги, повинні спиратися на знання, отримані в

процесі вивчення основного курсу, бути логічним продовженням навчальної діяльності, враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, їх інтереси і бажання. Згідно з дослідженнями А.Ф. Родина справедливо стверджується, що «позаурочна робота спрямована на досягнення тих же цілей, що і урок, але на іншому матеріалі та іншими засобами» [16].

Урок - основна форма навчання, він є обов'язковими і будуються на основі державної програми, в якій визначений обсяг знань, який повинні отримати учні. А у позаурочній роботі учні залучаються на основі вільного вибору виду занять. Добровільне початок - один з основних принципів позаурочної роботи і в значній мірі визначає її зміст і методи. Позаурочна робота базується на тісному зв'язку навчання, виховання та освіти з життям. Встановлюючи взаємозв'язок навчальної та позаурочної роботи, викладач у позаурочній роботі для глибшого вивчення матеріалу широко використовує знання учнів, отримані на уроці.

Олександр Захаренко говорив: «Головне в житті дитини відбувається все-таки поза уроками. І особливо – у вихованні». Традиційний навчально-виховний процес не завжди може в повній мірі задовольнити потреби учнів й забезпечити достатній рівень її розвитку, тому що, по-перше, навчальні програми обмежують коло знань, що має отримати учні; по-друге, класно-урочна система не спроможна врахувати особливості кожного учня в його прагненні до самореалізації як особистості. Ось чому у педагогічній діяльності потрібно приділяти велику увагу саме позакласній роботі, оскільки вона може «нарівні з навчальним процесом запропонувати учням такі види діяльності, серед яких кожний знайде стежку, якою піде першим» [6].

Отже, позаурочна робота – складова частина навчально-виховної роботи, організовані й цілеспрямовані заняття із застосуванням різних форм організації та проведення позаурочної діяльності з групою осіб чи всіма учнями, які проводяться з метою розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності індивідуальних здібностей і нахилів учнів, формування соціальної активності, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення розумового відпочинку.

Основним засобом реалізації соціальної активності учнівської молоді в навчальному закладі це учнівське самоврядування. Завдяки якому учнівська громада реалізує свої права, обов'язки та ініціативи через прийняття рішень, їх впровадження за допомогою власних ресурсів у життя, співпрацю з адміністрацією. Адже учні не можуть розвиватися, якщо в них «зв'язані руки», якщо вони не можуть впливати на перебіг власного життя. Учні не можуть розвиватися, якщо вони пасивні, якщо просто спостерігають, якщо довідуються про головні життєві принципи від когось. Тільки в процесі участі вони набувають досвід, формують навички; у них з'являються захоплення, впевненість у своїх силах, необхідні знання. Досвід, набутий у щоденних ситуаціях навчального закладу, буде потім перенесений в інші ситуації дорослого життя. Такий досвід сприяє зміцненню психологічної рівноваги, викликаючи у учнів відчуття комфорту в будь-якій життєвій ситуації.

Організація учнівського самоврядування – це процес передачі узагальненого досвіду певної культури кожному учневі. На сучасному етапі розвитку держави навчальний заклад свідомо зобов'язана спрямувати роботу на пошук, навчання та виховання, формування лідерського потенціалу держави, патріотичної дієвої молоді. Яким же має бути портрет ідеальної особистості? Які риси характеру повинні ми виховувати в учнів? На це запитання дають відповіді самі учні. Це ідейність, ініціативність, патріотизм, відповідальність, упевненість, цілеспрямованість, принциповість, гнучність, терпимість, чуйність, милосердя, ерудованість, рішучість, освіченість, порядність, компетентність.

Теоретико-методологічні основи організації діяльності учнівського самоврядування розміщені на шпальтах журналу [12].

Учнівське самоврядування – це педагогічна технологія, яка сприяє розвитку громадянських якостей дитини в системі демократичних взаємин виховного колективу на принципах самореалізації, самодіяльності, самоорганізації та самодостатності особистості. Отже, самоврядування – це частина педагогічного процесу, що розвивається, якою керують педагоги на основі соціальних, правових і етичних принципів. Самоврядування як спосіб організації життя учнівського колективу сприяє виробленню в учнів почуття господарів навчального закладу, вміння співпрацювати на принципах рівності, гласності, демократизму.

На основі проведеного аналізу стану учнівського самоврядування виявлено важливі закономірності. Так, встановлено, що соціальна активність викладача сприяє розвитку творчої особистості учнів. Формування соціальної активності учня та викладача має багатоаспектний характер, що, в свою чергу, зумовлено особливостями оволодіння учнями та педагогами соціальним досвідом у процесі становлення їхньої соціальної активності. Учнівський колектив досягає вищих рівнів соціальної активності, якщо діяльність кожного підлітка характеризується громадянською спрямованістю. [13].

Сьогодні в Україні організація волонтерського руху набуває актуальності, тому що величезна кількість людей потребує допомоги і підтримки. Волонтерська діяльність є не лише важливою опорою держави, а й дієвим способом соціалізації кожного, хто бере участь у ньому, чудовою нагодою отримати цінний досвід через участь у соціально корисній справі. Окремим структурним підрозділом учнівського самоврядування є діяльність волонтерського руху навчального закладу.

Молодь – традиційно найбільш соціально активна демографічна група, яка стає основою великомасштабного волонтерського руху. Специфіка волонтерської діяльності полягає в тому, що здебільшого не ставить високих вимог до професійних здібностей і навичок особистості, досвіду виконання діяльності,

однак ставить підвищені вимоги до особистості волонтера. Волонтери - складова частина неформального руху взаємодопомоги та допомоги людям в ім'я соціального, духовного, фізичного здоров'я нації та особистого благополуччя кожного громадянина.

Участь учнівської молоді у волонтерському русі дозволяє їм зробити особистий внесок у вирішення соціальних проблем, проявити максимально свої здібності та вміння, завдяки яким можна допомогти іншим людям у вирішенні їх проблем, самореалізуватися через ініціювання власних проєктів і програм соціально-педагогічної спрямованості.

Досвід волонтерства показує, що людина при включенні в групу охочих зазвичай має власну мотивацію, суть якої можна виразити через п'ять основних потреб: мати, бути, робити, любити, рости і якщо ці потреби будуть задоволені, то вона відбулася як волонтер.

Болюче, трагічне і водночас героїчне життя нашої держави, дає зрозуміти важливість існування та діяльності волонтерського руху. Сьогодення показує, що важливою основою формування соціальної активності учнівської молоді є волонтерських рух [10, 12].

Формування соціальної активності учнів також реалізується через структурні елементи морального виховання, яке спрямоване на формування у молодого покоління поваги до моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, відданості інтересам Української держави, активної громадянської і соціальної позиції, виховання творчої особистості з високим рівнем інтелектуального і духовного розвитку, здатної забезпечити поступ нації. Результатом морального впливу повинно бути самоствердження індивідів як суверенних членів суспільства, формування громадянина, тобто особистості, якій притаманні високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, почуття обов'язку і відповідальності перед суспільством, Батьківщиною.

Шлях українського народу до самобутності та незалежності був кривавим та тернистим. Багатство витоків і досягнень минулого яскраво стверджують багатогранність і невичерпність народної душі. В основі життя нинішнього покоління лежать дві головні ідеї – ідея збереження державної незалежності та ідея демократії. Державотворення України передбачає, передусім, збереження та популяризація духовної культури народу, формування соціальної активності та національної свідомості підростаючого покоління, тому виховання нашої молоді має бути національним. Адже тільки та людина, яка буде знати історичний тернистий шлях українського народу до свободи, буде по-справжньому дорожити її незалежністю.

Нині значно посилюється інтерес усіх верств суспільства до першовитоків і джерел своєї історії до вивчення історії рідного краю, його звичаїв, традицій і обрядів. Бо, як відомо, любов до рідної землі, до Батьківщини – одне з найсвятіших почуттів, які кожна людина проносить крізь усе своє життя. Адже той великий патріотизм до Батьківщини починається з любові до сім'ї, родини, міста чи села, звичаїв і традицій. Витоки патріотизму починаються там, де людина вперше усвідомила себе особистістю, де відчула красу і безмежжя рідної природи. Краєзнавство тому й користується такою популярністю та любов'ю в народі, що відгукується на найтонші порухи людської долі. Краєзнавство – це і наука, і мистецтво донесення до широкого загалу особливостей історичного процесу. Неможливо переоцінити його виховну роль і моральну віддачу, адже це реальний інструмент концентрації суспільної енергії навколо пріоритетних завдань збереження історико-культурної спадщини та довкілля.

Виховне значення краєзнавчої роботи глибоко й тонко розумів видатний педагог В. Сухомлинський, який прищеплював учням з найменших літ любов до рідної місцевості, “малої” батьківщини. Він з повним правом стверджував, що отчий дім, його природа з невичерпним багатством явищ, дивовижною красою є “вічним джерелом дитячого розуму”. Тому важливо, підкреслював В. Сухомлинський, щоб перші наукові істини діти засвоювали не за підручником, а з життєдайних джерел рідного краю.

Навчальними програмами передбачено значно поглибити і поширити виховання засобами краєзнавства молоді, яку втрачаємо в сенсі національно-патріотичної свідомості через засилля в друкованих виданнях, на телебаченні, в кінематографії згубних для ще не сформованої психіки підростаючого покоління чужоземної масової субкультури, пропаганди способу життя, що не відповідає менталітету української нації. Як відомо, історія всіх країн і народів свідчить про те, що міцність кожної нації, її існування ґрунтуються на патріотизмі, духовності, на любові її народу до своєї історії та культури. Відродженню історичної пам'яті, духовності і національної гідності має сприяти історична наука й її складова частина – історичне краєзнавство.

Краєзнавство – ефективний засіб формування соціальної активності учнівської молоді, наукового світорозуміння і світосприйняття, пізнання довкілля, прилучення до світової цивілізації, національної культури, традицій, звичаїв, природи, побуту населення рідного краю, виховання свідомого громадянина – патріота.

Дослідження історичної пам'ятки, складних процесів минулого, свідком якої вона була, та її сучасного стану є вагомий внесок не тільки в розвиток українського історичного краєзнавства, але й в загальну скарбницю національної культури. Коли така добровільна ініціатива йде від нашого юнацтва, її суспільна вартість є надзвичайно високою. Створений юними пошуківцями матеріал – це вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки, та добрий приклад бережливого ставлення до етнокультурної спадщини рідного краю.

Урочна й позаурочна робота є складовими частинами, частинами єдиного навчально-виховного процесу. Одержані на уроці знання спонукають учнів до вивчення історії й після дзвоника, а позаурочні заходи

дають можливість опанувати яскраві історичні факти, збагатити свої знання та допомагають глибше засвоїти матеріал уроків. Дослідницька діяльність є досить цікавою і захоплюючою, стимулює інтерес учнів до історії рідного краю, в першу чергу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бекдамірова Л.З. Соціальна активність молоді як чинник становлення молодого громадянина-патріота / Запоріжжя, Запорізький національний технічний університет.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання / Київ: Либідь, 2003. 344 с.
3. Колесник О.В. Формування в учнів патріотичних почуттів засобами краснавчої роботи при викладанні історії: метод. посібник / Лебедін, ДПТНЗ «Лебединське ВПУ лісового господарства».
4. Колесник О.В. Патріотичне виховання учнів ПТНЗ через використання активних форм роботи на уроках історії та позаурочний час: метод. реком. / Лебедін, ДПТНЗ «Лебединське ВПУ лісового господарства».
5. Нормативно-правові документи
6. Ж. Витоки педагогічної майстерності. 2015. № 15. С. 7-12.
7. Ж. Історія та правознавство. 2016. №5 (29). С.34-36.
8. Ж. Моя методика / Формування соціальної активності учнів на уроках літератури. 2015. № 7-8 (407-408). С. 2-8.
9. Ж. Профтехосвіта. 2015 №1 (73). С. 20-26.
10. Ж. Профтехосвіта. 2015 №5 (77). С. 56-61.
11. Ж. Профтехосвіта. 2015 №6 (78). С. 25-29.
12. Ж. Профтехосвіта. 2016 №1 (85). С. 12-16.
13. Ж. Рідна школа. 2012 № 7 (82). С. 9-13.
14. Енциклопедія Українознавства. В 10 т. / Гол. ред. В.Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954 – 1989. 4016 с.
15. <http://studopedia.su>
16. <http://pidruchniki.com>
17. <http://studopedia.com.ua>

REFERENCES

1. Bekdamirova L.Z. Societal activity of young people who are young men of young huddler-patry / Zaporizhzhya, Zaporiz national technical university.
2. Beh I.D. Vihovovanna singularity: U2 kN. Prince 2: Particularly Organizational Strategies: Theoretical Technological Ambiance: Sciences. view / Kyiv: Libid, 2003. 344 p.
3. Kolesnik O.V. Formulary in scientific relations with the skills of the robots in the case of victorians: the method. village / Lebedin, DPTNZ "Lebedinske VPU of the Lisovsk gosodarstva.
4. Kolesnik O.V. Patriotic research institutes of PTNZ through the active forms of robots in the lessons of history and the past hour: method. recom. / Lebedin, DPTNZ "Lebedinske VPU lisovogo gospodaratstva.
5. Regulatory and legal documents
6. J. Vokoka pedagogical studies. 2015. - № 15 p. 7-12.
7. J. Istoria and law. 2016. №5 (29). P.34-36.
8. J. My methodology / Formulation of social activity of scientists in literature lessons. 2015. № 7-8 (407-408). p. 2-8.
9. J. Proftekhsosvita. 2015 №1 (73). p. 20-26.
10. J. Proftekhsosvita. 2015 №5 (77). pp. 56-61.
11. J. Proftekhsosvita. 2015 №6 (78). p. 25-29.
12. J. Proftekhsosvita. 2016 № 1 (85). pp. 12-16.
13. J. Ridna school. 2012 № 7 (82). p. 9-13.
14. Encyclopedia of Ukraine. In 10 tons. / Goal. ed. V.Kubiyovich, Paris; New York: Molodev Life, 1954 -1989. 4016 p.
15. <http://studopedia.su>
16. <http://pidruchniki.com>
17. <http://studopedia.com.ua>

УДК 325.561.005

Смоленко О.П.

Навчально-методичний центр
професійно-технічної освіти
у Сумській області

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Краєзнавча складова у навчанні історії України є тим засобом, що унаочнює, конкретизує, доповнює зміст нормативного курсу, формує ґрунтовні знання з предмета, сприяє активній пізнавальній діяльності учнів, спрямованій на опанування суспільного досвіду і культурних цінностей найближчого оточення, розвиває інтерес до історії в цілому. У статті надано рекомендації щодо використання краєзнавчого матеріалу у вивченні Історії України.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавчий матеріал, історія України, історія рідного краю.

Смоленко А.П. Использование краеведческого материала в изучении истории Украины

Краеведческая составляющая в обучении истории Украины является тем средством, что наглядно, конкретизирует, дополняет содержание нормативного курса, формирует глубокие знания по предмету,

способствует активной познавательной деятельности учащихся, направленной на овладение общественного опыта и культурных ценностей ближайшего окружения, развивает интерес к истории в целом. В статье даны рекомендации по использованию краеведческого материала в изучении истории Украины.

Ключевые слова: краеведение, краеведческий материал, история Украины, история родного края.

Smolenko A.P. Use of local lore material in the study of the history of Ukraine.

The local history component in training of history of Ukraine is that means that it is evident, concretizes, supplements the maintenance of a standard course, forms profound knowledge in a subject, promotes the vigorous cognitive activity of pupils directed to mastering of public experience and cultural values of the immediate environment, develops interest in history in general. In article are made recommendations about use of local history material in studying of history of Ukraine.

Keywords: study of local lore, local history material, history of Ukraine, history of the native land.

Актуальність теми. Немає в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зросла. Щоб по-справжньому любити рідний край, його слід добре знати, необхідно вивчати його історію, мову, культуру. Одним з пріоритетних напрямів патріотичного виховання молоді є краєзнавство. Краєзнавча освіта є важливою стороною навчання і виховання сучасної молоді. Саме краєзнавча робота посідає важливе місце в діяльності кожного закладу освіти. Краєзнавство є важливим регіональним компонентом, який можна використати для вивчення історії, культури, природи, літератури рідного краю.

Мета даної теми: дати загальні уявлення про методику використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України, ознайомити із основними формами роботи з краєзнавчим матеріалом.

Завдання теми: *систематизувати знання щодо:* методики використання краєзнавчого матеріалу під час вивчення історії України; *сформувати вміння (навички):* застосування різних видів роботи з краєзнавчими історичними документами на уроках історії України; *сприяти набуттю досвіду:* ознайомити з основними елементами та формами краєзнавчої роботи на уроках історії України.

Очікувані навчальні результати теми: *Знання:* застосування отриманих знань та формулювання висновків стосовно використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України. *Уміння:* оволодіння системою роботи використання краєзнавчого матеріалу під час вивчення історії України. *Установки до:* застосування на практиці системи краєзнавчої роботи, її елементів під час викладання історії України. *Набуття досвіду:* використання основних елементів та форм краєзнавчої роботи на уроках історії України.

Сьогодні, коли краєзнавство високо цінується і підтримується державою, оскільки складає духовне підґрунтя державотворчих процесів у незалежній Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму, його організація в закладах освіти не просто бажана справа. Вона необхідна і витікає з нормативних вимог до організації освітнього процесу, історичної освіти в Україні.

До проблеми використання краєзнавчих матеріалів в освітньому процесі у різні часи звертались видатні педагоги: О. Духнович, Б.Грінченко, К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В.Сухомлинський. Методичні аспекти структурування краєзнавчого змісту курсу історії закладені у працях А.Баркова, В.Грабовецького, Н.Мілонова, А.Разгона, М.Стельмаховича. Методичні підходи до відбору та використання краєзнавчих матеріалів у навчанні історії розроблені М.Лисенком, І.Борисовим, А.Вагіним, А.Даринським, Т.Матюшиным, І.Прусом, П.Івановим.

Краєзнавство – це цілий арсенал ефективних методів і форм успішної навчально-виховної роботи. Завдяки вивченню, використанню місцевого історичного матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, відчути історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії. Використання краєзнавчого матеріалу дає змогу зробити більш цікавими і уроки історії, що, в свою чергу, сприяє зростанню успішності учнів.

Краєзнавчий матеріал, як важлива складова системи знань з вітчизняної історії, виступає засобом конкретизації загальноісторичних подій і засобом активізації пізнавальної діяльності учнів. Зміст тем, пов'язаних з місцевою історією, дає можливість викладачу: на прикладі історії рідного краю показати основні тенденції економічного, соціального, політичного і культурного розвитку України; на основі історичних фактів конкретних подій, явищ, історичних постатей краю розкривати особливості історії рідного краю, специфіку його розвитку й характерні риси; здійснювати порівняльний аналіз подій і явищ місцевої історії з подіями та явищами, що відбувалися на території країни в цілому; формувати вміння самостійної системно-аналітичної діяльності учнів з різними джерелами інформації; розвивати науково-дослідницькі навички учнів; впроваджувати різні моделі активного навчання на уроках історії; сприяти вихованню патріотичних почуттів та якостей учнів, розвитку національної свідомості.

Програмою з історії України передбачено у 5 – 12 класах вивчення історії рідного краю з найдавніших часів і до наших днів, при цьому місцевий матеріал став невід'ємною частиною під час вивчення вітчизняної історії.

У практиці навчання історії України вивчення історії рідного краю відбувається: 1) на уроках основного курсу, коли краєзнавчий матеріал використовується у смисловому зв'язку з досліджуваними подіями і явищами; 2) на уроках, спеціально присвячених історії рідного краю.

Використовуючи краєзнавчий матеріал на уроках історії України, викладачу необхідно пам'ятати, що з одного боку, є засобом конкретизації загальноісторичного, а з іншого – він входить в систему знань з історії краю. Практика свідчить про те, що використання місцевого матеріалу на уроках як засобу конкретизації не тільки не викликає перевантаження учнів, а, навпаки, значно полегшує засвоєння систематичного курсу історії, робить знання учнів міцнішими і більш глибокими. Місцевий матеріал може становити зміст цілого (краєзнавчого) уроку або ж бути його елементом. У першому випадку урок повністю присвячується вивченню історії, краю, у другому – лише частково. Причому на уроках з елементами краєзнавства місцевий матеріал використовується у вигляді окремих питань чи фактів, епізодів, його розгляд може бути на будь-якому етапі уроку.

Краєзнавчий матеріал може викладатися на уроці, як викладачем, так і учнями, які роблять повідомлення. Перш ніж використовувати місцевий історичний матеріал в освітньому процесі, необхідно визначити його місце та співвідношення із загальноісторичним матеріалом.

Розглянемо методичні підходи до використання краєзнавчих матеріалів на уроках програмового курсу історії України. Зміст і обсяг краєзнавчого матеріалу в курсі історії України визначається, насамперед, вагомістю місцевих подій, історичних постатей, історичних пам'яток в історії держави, історичними умовами розвитку краю, ступенем його дослідженості. Перш ніж використовувати краєзнавчий матеріал у навчанні, необхідно визначити його місце, зв'язок і співвідношення із загальноісторичним матеріалом.

Залежно від змісту краєзнавчого матеріалу, значення для історії держави і краю, мети уроку, він може бути: опрацьований учнями до початку вивчення теми уроку вдома; подаватись викладачем на початку вивчення теми у формі вступу до основного змісту; включатись у ході викладу навчального матеріалу у вигляді ілюстрації, конкретизації, доповнення та використовуватись наприкінці вивчення теми для закріплення знань.

У методиці навчання історії напрацьовано певні підходи до включення краєзнавчого матеріалу у зміст основного курсу історії України та методичні прийоми його використання. Краєзнавчий матеріал на уроках історії України може використовуватись: 1) як вступний до теми уроку; 2) до одного з питань, що розглядаються на ньому; 3) бути покладеним в основу вступного уроку до загальної програмової теми. Такий прийом дозволяє активізувати пізнавальний інтерес, мотивувати учнів до вивчення історії, «візуалізувати» факти, постаті, процеси, місця подій, підвести учнів до розглядуваних на уроці питань, посиляючись на близьке і відоме. Викладач або сам повідомляє краєзнавчий матеріал, або учні знаходять його у навчальному посібнику. Далі, на основі цієї інформації, розгортається робота над вивченням теми.

Краєзнавчий вступ може бути зроблений і самими учнями під керівництвом викладача. Так, на початку уроку викладач пропонує зробити заздалегідь підготовлені повідомлення краєзнавчого змісту з теми, що вивчається, і на цій основі починає виклад нового матеріалу. Інший варіант, коли у ході бесіди викладач пропонує учням згадати і навести факти місцевої історії, які можуть бути вихідними для подальшої роботи на уроці. Найбільш поширеним прийомом є включення місцевого матеріалу у розповідь викладача. Це найпростіший і найекономічніший спосіб, хоча й менш ефективний. Викладач сам повідомляє відібрані ним факти місцевої історії, використовуючи їх з метою конкретизації та ілюстрації краєзнавчим матеріалом основних питань уроку (конкретні факти безпосередньо розкривають загальні явища, події і процеси історії). У даному випадку учні отримують додаткові знання у готовому вигляді. У ході розповіді важливо звертатись до учнів з питаннями, що активізують їхню увагу, змушують мислити, дозволяють вчитись співставляти факти вітчизняної історії та історії рідного краю і робити висновки.

Від мистецтва викладача залежить зробити свою розповідь живою і захоплюючою, примусити учнів роздумувати у ході розповіді. Включення місцевого матеріалу є одним із таких засобів поживлення розповіді викладача і підвищення активності учнів на уроці. Щоб не порушувати систему курсу історії України викладом відомостей з історії краю, викладач може спочатку познайомити учнів з матеріалом уроку, потім вводити інформацію з історії рідного краю. У даному випадку прийоми можуть бути такими: викладач у ході пояснення теми уроку або наприкінці уроку чи бесіди, у порядку закріплення або перевірки знань пропонує учням навести місцеві приклади; викладач пропонує учням на основі викладеного матеріалу або матеріалу, прочитаного учнями самостійно за підручником, звернутися до місцевих прикладів, підібрати їх, розібратися в них і зробити їх предметом бесіди на наступному уроці; учні виконують на уроці практичну роботу з навчальної теми на місцевому матеріалі.

Викладач, наприклад, пропонує проаналізувати статтю, опубліковану в місцевій газеті. Така організація навчальної діяльності на уроках історії дає можливість на конкретних прикладах, знайомих і близьких учням, висвітлити загальні історичні процеси та історичні події, що вивчаються в основному курсі історії України. Розглянувши таким чином певне явище суспільного життя або історичну подію на місцевому матеріалі, викладач знову може повернутися до подій загальнодержавного значення, що вивчаються на даному уроці.

Важливим засобом ілюстрації розповіді викладача визнана наочність: матеріали археологічних розкопок, нумізматичні колекції, карти і плани місцевості, фотографії, схеми і т.і. Ефективним також буде використання наочності загального типу. Настінні історичні карти України й атласи, зокрема, містять велику кількість даних, що характеризують події місцевої історії на фоні історії держави в цілому. В цьому випадку робота з картою сприяє конкретизації знань учнів і усвідомлення ними ролі рідного краю у житті держави.

Для історика вихідним джерелом інформації є документи і джерела, тому їх вважаємо основною складовою освітнього процесу на уроках історії України. Застосування історичних документів краєзнавчого характеру в сучасній викладацькій практиці утруднюється відсутністю збірників документів з історії рідного краю, адаптованих до роботи в закладі освіти, та лімітом часу на уроці. Тому документи доцільно використовувати при вивченні найважливіших тем курсу історії України, засвоєння яких є обов'язковим, а також у тих випадках, коли аналіз краєзнавчого документа дозволяє полегшити учням розуміння того чи іншого явища суспільного життя, викладеного в підручнику.

Визначено основні види роботи з краєзнавчими історичними документами на уроках історії України: викладач зачитує документ; учні під керівництвом викладача аналізують документ і роблять висновки, відповідаючи на питання: Що я дізнався? Яке моє ставлення до цього? Як це вплинуло на розвиток подій? і т.і.; документ роздається кожному учню; викладач організовує самостійну роботу учнів з документом; місцеві документи описового характеру, що не використовуються для фронтальної роботи, можуть бути включені у повідомлення учнів на уроці; опрацювання документів може бути завданням для домашньої самостійної роботи учнів.

Як засіб ілюстрації розповіді викладача на уроках історії визначають і художню літературу. Фрагменти художніх творів з описами подій або явищ місцевої історії повинні бути завершеними і невеликими за об'ємом, відображати типові, суттєві сторони явищ, що вивчаються в основному курсі, і відповідати темі уроку. Краєзнавче доповнення до опорного матеріалу, як методичний прийом, припускає розширення відомостей з історії краю, що виходить за межі тих завдань, які досягаються шляхом конкретизації. При цьому факти місцевої історії необхідно чітко співставляти з обсягом основного матеріалу з метою встановлення логічного зв'язку зі змістом уроку. В рамках даного прийому доцільно практикувати самостійну роботу учнів з текстами документів, підготовку повідомлень, рефератів, записи спогадів учасників подій, ветеранів і т.д.

Одним з методичних варіантів включення краєзнавчого матеріалу у програмовий зміст курсу історії України є використання відомостей з історії рідного краю як основи вивчення теми уроку або деяких його питань, яке можливе у двох випадках: ♦ коли основні події локалізуються на території даного краю; ♦ коли типові явища або процес знаходять повний прояв в історії даної місцевості або приблизно однакове вираження на великій території, що охоплює значну частину країни. У цьому випадку викладач історії часто використовує лекційний або дослідницький метод.

Вивчення певного краєзнавчого об'єкту з учнями можливо і під час тематичних екскурсій до краєзнавчого музею села (міста). Підсумком роботи, своєрідним звітом можуть бути учнівські реферати, до написання яких ставляться певні вимоги: різноманітність тем, відображення в них всієї специфіки краєзнавчої роботи, самостійність у роботі над рефератом, збір і оброблення матеріалу, його систематизація, написання і захист реферату.

Для поглиблення і деталізації краєзнавчої роботи можна запропонувати учням написання рефератів про історію вулиці села (міста), де вони проживають у відповідно обраний період.

Схема підготовки матеріалів до написання реферату з історії вулиці буде мати такий вигляд:

- історія назви вулиці
- події, що відбулися на цій вулиці
- історія її забудови, перспективи розвитку
- історія побудови та розвитку промислових підприємств, установ та закладів, що розташовані

на цій вулиці

- історія окремих будинків і споруд
- бібліографії цікавих людей, які жили або проживають на вулиці
- пам'ятники історії, культури на вулиці.

Крім цього учням, які бажають вивчати історію конкретної вулиці, можна запропонувати підготувати реферат на одну з таких тем: «Рідна вулиця», «Історія вулиці, на якій ти живеш», «Роль вулиці у твоєму житті», «Меморіальна дошка – візитна картка історії вулиці».

Важливим об'єктом для вивчення може стати історія якогось підприємства, процесу колективізації або створення першого фермерського господарства. Зазначений вид краєзнавчої роботи крім суто історичного аспекту має виховне значення. Адже в процесі дослідження конкретного господарського об'єкту чи соціально-історичного явища учні отримують безцінний досвід сприйняття соціальної інформації з перших рук, у всіх її проявах.

Велику роль в активізації історично-краєзнавчої роботи на уроках історії України в закладах освіти відіграють факультативні заняття. Головними особливостями факультативів є: поглиблене теоретичне вивчення матеріалу, різноманітність форм і методів роботи. В їх основі лежить інтерес учнів до краєзнавства, а також самостійна діяльність.

Вибір факультативу по історії краю обумовлює підготовленість викладача до ведення такого типу занять, зацікавленість учнів своїм краєм, наявність відповідної навчальної бази.

Факультативи найкраще проводити, в залежності від особливостей місцевих пам'яток історії і культури. Дослідницький напрямок в роботі факультативів з краєзнавства є обов'язковою умовою його

успішної діяльності. Проведення факультативних занять потребує диференційного підходу до учнів, дотримання принципу індивідуалізації, уважного ставлення до інтересів та можливостей кожного учня. В кінцевому результаті такі заняття забезпечують вироблення в учнів умінь самостійно здобувати знання.

Основним завданням факультативу є розвиток інтересу до рідного краю, його історії та історичній науці, з метою поглиблення знань та розвитку здібностей учнів. Найважливішими шляхами вирішення цього завдання є:

- розширення знань за рахунок збільшення джерельної бази: вивчення документів, монографій, матеріалів топоніміки, етнографії, археології та ін;
- зростання питомої ваги і зміна характеру самостійної роботи учнів;
- залучення учнів в атмосферу наукового пошуку.

Проведення факультативних занять з краєзнавства вимагає від викладача:

- 1) вивчення методологічних основ шкільного історичного краєзнавства;
- 2) ознайомлення з джерелами з історії краю, історіографією та бібліографією опублікованих робіт;
- 3) безпосередньої участі у вивченні історії краю та залучення учнів до пошуково-дослідницької діяльності.

Таким чином, краєзнавство в закладі освіти є одним із джерел виховання гідних громадян України, формування справжніх будівельників свого майбутнього. Воно допомагає учням усвідомити нерозривний зв'язок, єдність історії свого села чи міста з історією та сьогоденням країни; відчутти причетність до них кожної людини, кожної родини; визнати своїм найпершим обов'язком, честю стати гідним послідовником кращих традицій рідного краю. Через призму дослідження подій в окремих місцевостях краєзнавство сприяє глибокому і всебічному вивченню яскравої, але непростой історії нашої Батьківщини, осмисленню її ролі на тлі європейської і світової культури, прилученню підростаючого покоління до духовної та історичної скарбниці свого народу.

Краєзнавство:

- допомагає у формуванні у підростаючого покоління розуміння і почуттів, і в першу чергу, розуміння до свого народу, рідного краю, побачити оточуючий світ таким, який він є насправді, паростки нового, паростки майбутнього;
- допомагає виховувати в учнів велике громадянське почуття, любов до рідного краю, повагу до традицій земляків, до історичних пам'яток, пам'ять про героїв.

Саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь всього того найкращого, що витримало випробування часом в сфері матеріальної і духовної культури. Ця скарбниця є тим своєрідним містком, який зв'яже покоління минулі з поколіннями сучасними і прийдешніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилів Б. Історичне краєзнавство. Івано-Франківськ, 2001.
2. Демідієнко О.Я., Іонова О.М., Кузнецова В.І. Основи краєзнавства. Київ: Академія, 2001.
3. Жук Л. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання історії // Історія України. Жовтень. 2006.
4. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук. збірник. Київ: Академія, 2003.
5. Серкіз. Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод. посіб. Львів: ЛОИМІО, 1995.
6. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі // Історія в школах України. 2002. №1.
7. Шимон Ю. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України // Історія України. 2011. №10.

REFERENCES

1. Gavrilo B. Historical local studies. Ivano-Frankivsk, 2001.
2. Demidienko O.Ya., Ionova O.M., Kuznetsova V.I. Fundamentals of regional studies. Kyiv: Academy, 2001.
3. Zhuk L. Use of local lore materials in the process of teaching history // History of Ukraine. - October 2006
4. Regional studies in Ukraine: the current state and prospects: Science, collection. Kyiv: Academy, 2003.
5. Cercis J. Historical ethnography: Teaching method, manual. L.: LONMIO, 1995.
6. Trefyak Y. Methodology of local lore work in school // History in schools of Ukraine. 2002. №1.
7. Shimon Y. Use of local lore material in the lessons of Ukrainian history // History of Ukraine. 2011. №10.

УДК 371.2 (09)

Молибог Н.М.
Козелянська філія
Вільшанської ЗОШ І-ІІІ ступенів
Недригайлівського району

ЗНАЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ В ШКОЛІ (ПЕРЛИНА СУМЩИНИ - «МИХАЙЛІВСЬКА ЦІЛИНА»)

Матеріал статті можна використати під час підготовки до уроків суспільно-природничого циклу, що стосується вивчення історії та природи рідного краю та під час туристично-краєзнавчих екскурсій.

Ключові слова: краєзнавство, суспільно-природничий цикл, туристично-краєзнавчі екскурсії.

Молибог Н.М. Значение краеведческого материала для изучения истории родного края в школе. (Жемчужина Сумщины – «Михайловская целина»).

Материал статьи можно использовать при подготовке к урокам общественно-естественного цикла что касается изучения истории и природы родного края и во время туристско-краеведческих экскурсий.

Ключевые слова: краеведение, общественно-естественный цикл, туристско-краеведческие экскурсии.

Molyboh N.M. The significance of local lore material for studying the history of the native land at school. (Pearl of the Tonster - "Mikhailovskaya celina").

The material of the article can be used in preparation for the lessons of the social-natural cycle concerning the study of the history and nature of the native land and during tourist and lore excursions.

Key words: local studies, social-natural cycle, tourist-local lore excursions.

Вивчення рідного краю — важливий елемент навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах. Знання особливостей історії, природи та господарства рідного краю дає можливість ефективніше формувати знання та уявлення про далекі краї. Вони є засобом конкретизації особливостей та закономірностей, які вивчаються в інших шкільних предметах. Із всебічного вивчення під керівництвом учителя природних, соціально-економічних та історичних умов рідного краю (села, району, міста, області, мікрорайону школи), тобто з краєзнавства, починається українознавство. У краєзнавстві, як комплексній науковій галузі, закладено великий навчальний, виховний і розвивальний потенціал. Багатогранне й різноманітне життя рідного краю дає невичерпний цікавий наочний матеріал для навчання і виховання дітей, допомагає поєднувати теорію з практикою, конкретизувати найскладніші абстрактні поняття, зробити їх дохідливішими, більш життєвими. Краєзнавчий принцип дає можливість учителю будувати роботу за дидактичним правилом — від відомого до невідомого.

Досвід показує, що успіх навчання значною мірою залежить від вміння вчителя пробудити інтерес до свого предмета. Це лише початкова, але й дуже важлива стадія роботи з формування глибокого інтересу до знань і потреби в самоосвіті. Інтерес необхідний для творчості, він стимулює людину до досліду і пізнавальної активності. Одна з головних умов ефективності формування пізнавального інтересу — взаємозв'язок урочної та позаурочної роботи, тому важливим чинником розвитку пізнавальних інтересів учнів та активізації їх творчої діяльності є шкільне краєзнавство.

Воно заслужено визнане одним із ефективних педагогічних засобів активізації всієї навчально-виховної роботи середньої загальноосвітньої школи. Суть шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями з навчально-виховною метою території свого краю за різними джерелами, переважно на основі попередніх спостережень під керівництвом учителя. Шкільне краєзнавство — це система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі школи, яка проводиться за різними напрямками — літературним, історичним, географічним, природознавчим, етнографічним, фольклорним. Воно є важливим чинником патріотичного, морального, естетичного, екологічного й фізичного виховання учнів, бо розширює світогляд і розвиває пізнавальні інтереси учнів, долучає до творчої діяльності, формує практичні навички, допомагає у виборі професії. Крім того, краєзнавство допомагає формувати тісні міжпредметні зв'язки, оскільки охоплює географічний, історичний, літературний та інші напрямки.

Перлина Сумщини — Михайлівська цілина знаходиться від нашого навчального закладу в 10 кілометрах. Тому ми часті гості цього чарівного куточку нашої Батьківщини. Діти з цікавістю і любов'ю відвідують український степ. Господар цього природного багатства Микола Григорович Піддубно з метою екологічного виховання завжди знайде чим зацікавити дітей. Зовсім недавно я зустріла давні друковані видання пов'язані з історією Михайлівської цілини і була приємно вражена. Цими фактами хотіла б поділитися у своїй статті.

Перші науково — практичні згадки — про офіційно зареєстровану Сумським Окружкомом 13 липня 1928 року перлину «Михайлівська цілина» — відома ще з 1906 року. А якщо йти за пов'язаними зі степом історичними іменами та подіями загальнонаціонального масштабу, то її осяйно золоті сторінки сягають у глибину до трьох - п'яти минулих століть.

Документально підтверджена історія заповідника і кінного заводу починається з кінця 17 століття. Володарями козацького степу Михайлівки і михайлівських земель, у різні періоди були: племінник гетьмана Мазепи — Обідовський, пізніше — шурина гадяцького полковника Павла Полуботка — Михайло Васильович Самойлович. Про це свідчить напис на кіоті Михайлівської Різдва Богородиці Церкви за 1687 рік. Прикро, але чудова церква давно вже злетіла в повітря (1984р.) і не прикрашає сільські пейзажі. А сам кіот і царські ворота з тої церкви, дивної різьби, з грушевого дерева, збереглися і нині знаходяться в одному з запасників київського музею, бо були вивезені етнографічною експедицією ще в 70-ті роки. Але Михайло Васильович Самойлович був позбавлений цих володінь Петром I за близькі родинні зв'язки з І. Мазепою, і зісланий у Сибір, де і помер.

Володіли Михайлівкою й Іваненки — нащадки браславського полковника Григорія Іваненка. А в 19 ст. перейшли Михайлівка і кінний завод з сіножатями та випасами нащадкам Павла Полуботка по жіночій лінії — графам Капністам — як весільний посаг.

Утримання кінного заводу потребувало значних коштів, хоча він приносив Капністам і значні прибутки, і визнання не тільки в Російській імперії, а й за її межами. Кінний завод поставляв до царського

війська виїжджених коней – орловських рисаків, і фураж – високоякісне степове сіно. Рисаки Михайлівського кінного заводу часто брали участь у різного рангу бігах, неодноразово завойовуючи призові місця.

На початку століття славу і значну винагороду принесла кобила Зорька, зайнявши на всесвітній виставці в Парижі призове місце і срібну упряж- нагороду! Після тих бігів іменита кобила жила в маєтку ще 12 років, щороку приносила породисте потомство. Мала персонального конюха, який доглядав її до самого кінця. Граф Капніст дуже любив коней, сам був чудовим вершником, а на знак глибокої любові і шани до Зорьки, яка прославила його на всю Європу, замовив барельєф знаменитої кобили. Майстер виготовив їх два – з сірого піщанику – обидва прикрашали будівлі кінного заводу довгі роки, як мистецький витвір і свідчення людської вдячності. Але помилуватися цими витворами мистецтва неможливо, бо вони зникли в різні історичні періоди.

У кінці 19-го на початку 20-го ст. Головним Земельним Державним Департаментом Росії було розглянуто питання про стан природних кормових угідь, які збереглися в цілинному, нерозораному вигляді. Експедиція під керівництвом професора – ботаніка Харківського Імператорського Університету Валерія Івановича Талієва працювала кілька років в різних повітах, в тому числі і Сумському, Охирському, Лебединському, в першу чергу, на території степів кінних заводів, і безпосередньо – в угіддях графа Капніста: від села Михайлівка до села Катеринівка.

У грудні 1916 року В.І.Талієв доповідає про результати роботи експедиції зібрані за кілька років на території кінного заводу графа Капніста, що в науковому ботанічному відношенні ці території збереглися як найкраще і можуть бути науковим зразком, еталоном. Вчені рекомендують їх для заповідання, навічного збереження для науки унікального ландшафту. Громадськістю Харкова готується лист-звернення до царського уряду про виділення коштів на створення заповідника. З цими документами можна ознайомитись у харківському облдержархіві та науковій бібліотеці Харківського державного університету ім. Каразіна.

На кошти меценатів, державні, благодійні пожертвування громадян створювалися перші заповідники – уже існував заповідник на Байкалі для збереження соболя, Супутинський, приватний заповідник «Асканія - Нова» тощо. Тому так гаряче харківські вчені відстоювали ідею створення степового заповідника, збереження Цілинного Степу.

Але згубився той лист-звернення вчених у буревіях революційних переворотів та років громадянської війни. І все ж , через роки, ця ідея проросла. «Хрещеними батьками» «Михайлівської цілини» стали перший директор Лебединського краєзнавчого музею Б.І. Руднев та директор Сумського краєзнавчого музею Н. Х. Онацький. Саме вони зіграли основну роль у зборі відомостей про цілинні землі, які збереглися на територіях кінних заводів ще в 20-ті роки, відразу після революції. Вони відповідали на чисельні анкети, запити Укрнаркомзему, Товариства охорони пам'яток історії та культури; організовували виїзди на степи, експедиції, обслідування, переконували місцеву владу в необхідності заповідування частини території кінного заводу графа Капніста.

Сам же кінний завод було націоналізовано після 1917 року. В кінці 20-х років його було переформовано у племінне господарство «Михайлівка».

А 175 десяти Рішенням Сумського Окружного виконавчого комітету у 1928 році було оголошено заповідником місцевого значення під назвою «Михайлівська цілина».

У 1947 році постановою Ради Міністрів УРСР заповідник «Михайлівська цілина» було переведено в ранг заповідників республіканського значення.

А з 1961 року степові заповідники: «Хомутовський степ», «Кам'яні Могили» та «Михайлівська цілина» були об'єднані в Український державний степовий заповідник АН УРСР, куди кожен заповідник увійшов на правах відділення, втративши статус юридичної особи.

Статус і права одного із відділень Українського степового природного заповідника «Михайлівська цілина» має і сьогодні. Його площа на сьогодні -202,4га - заповідне ядро, 827га – охоронна зона (землі знаходяться у віданні місцевих громад, але з чіткими вимогами і рекомендаціями вчених по їх використанню).

Найперший гербарій вищих квіткових рослин, зібрано московським ботаніком Аароном Гіллером влітку 1922 року на території «Михайлівської цілини», під час роботи ботанічної експедиції Московської гірничої академії. Згадки про нього виявлені під час роботи і архівах. Але місцезнаходження його було невідоме. В результаті багаторічних пошуків було з'ясовано, що такий гербарій, найперший із зібраних на території заповідника, існує насправді. Зараз він зберігається в гербарії біологічного факультету Московського державного університету. Перші пошуки повного гербарію Гіллера в океані гербарних листків – 36000 ек. – зимою 1987 року дали позитивні наслідки. Було знайдено 90 гербарних листків – близько 20 видів злаків, зібраних влітку 1922 року.

Ця робота потребує завершення, і можливо, треба чекати нові непередбачувані флористичні знахідки, які поповнять видовий список заповідника, котрий складається дослідниками різних поколінь протягом майже століття.

Наукові дослідження на території заповідника розпочалися на початку позаминулого століття. У гербарії Московського університету і сьогодні зберігаються гербарні зразки, зібрані століття тому відомим ботаніком Залеським і дають рідкісну можливість порівнювати зміни, які відбулися у рослинному покриву степових ділянок Сумщини.

За довгу історію заповідника опубліковано більше 300 наукових праць, присвячених вивченню рослинного і тваринного світу, клімату, ґрунтів, проблемам збереження цілинних степів та впливу людської діяльності на степові екосистеми, їх вікові зміни.

Заповідний степ – царство комах. Їх виявлено тут уже 1500 видів. Чимало тут павуків – 110 видів. Харківські ентомологи, довгі роки вивчали комах заповідника і прилеглих територій, підготували практичні рекомендації по створенню ентомологічних мікрозаказників та збагаченню лісополос комахами-запилювачами.

У цілинному степу зустрічаються плазуни – вужі, гадюки, ящірки, тритони звичайні. Широко представлене птаство – більше 60 видів. А це – крякви, лисуки, чирки, чаплі, лелеки, перепели, інші. Багато птахів постійно гніздяться тут, їхні гнізда знаходяться на поодиноких деревах і кущах.

Серед ссавців – гризуни (27 видів), рукокрилі (5 видів), зайці, лисиці, косулі, борсуки, заходять вовки, а інколи – лосі, кабани.

Рослинність заповідника, згідно з багаторічними вивченнями, налічує близько 525 видів рослин різних народногосподарських груп: кормові, декоративні, лікарські, технічні, медоносні, ефіроолійні тощо.

Багатющий генетичний насінневий банк: понад 200 видів – лікарських, 125 видів – прекрасні медоноси, майже 60 видів – пряносмакові й ефіроолійні рослини, що з успіхом можуть конкурувати з заморськими такими як куркума або фіалковий корінь.

Ще одна дуже цікава деталь пов'язана з цілиною. Як було прийнято за радянських часів, будь-яка установа мала книгу відгуків. Така була і у відвідувачів Степу. Їх було аж шість, починаючи з кінця 40-х років минулого століття. Там були записи-хто, коли, з якою метою побував у заповіднику. Як не прикро, але всі вони загинули під час пожежі в садибі заповідника наприкінці 80-х, дивом урятовано єдину, останню. Найцінніший запис, який там був – власноручний автограф і присвята заповіднику класика української літератури, академіка, поета Максима Рильського.

На запрошення свого друга, академіка Петра Погребняка, який вів на цілині наукові дослідження, поет побував на «Михайлівській цілині» влітку 1961 року. Зачудований, вражений красою літнього степу, розмашисто, на всю сторінку написав: «Прекрасний степ, справжня поезія!..» І підпис. А пізніше, восени 1961, відпочиваючи в Гагрі, написав вірша «Стрепет і хохітва», і присвятив його заповіднику.

До речі, свої поезії «Михайлівській цілині» присвячували також багато поетів – сумчан: Олекса Ющенко, Дмитро Білоус, Анатолій Таран, Анатолій Гризун, Микола Гриценко, Василь Чубур.

Тисячоліття тому саме степ рятував нашого пращура від голодної смерті, даруючи йому свої щедри дари – плоди і ягоди, коріння їстівних трав, дичину, рибу тощо. Тисячоліттями землеробської епохи людина енергійно спрощувала степові екосистеми, освоювала їх, орала і переорювала, практично все перетворивши в культурний ландшафт. І тільки справжні, недоторканні цілинні степи збереглися тільки у формі заповідників, «краплиночками» серед неозорих розораних ланів, безцінною збереженою Вічністю...

У поле зору сумських істориків і екологів – знавців заповідної справи опинились поряд три об'єкти, які фактично й органічно доповнюють один одного. Хіба можна провести якийсь водорозділ між діючим у селі Пустовийтівка історико-культурним комплексом, що присвячений П.Калнишевському, діючим на Хортиці Національний історико – культурний заповідник і козацький степ «Михайлівська цілина»? Всі три соціально-природні структури меморіального характеру мають одне й те ж історичне надзавдання: музейними і природними засобами відтворити трьохсотлітній період козацтва, його тріумфи і поразки, у місцях і осередках нерозривно з ним пов'язаних. Усі ці три заповідні об'єкти – одне ціле в історичному, культурному та філософському аспектах, незвичайна та багата туристично – екскурсійна стежина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна, Президент (2005 – : В.А. Ющенко). Про створення природного заповідника «Михайлівська цілина» : Указ Президента України від 11 грудня 2009 року № 1035/2009 / Україна. Президент (2005 – : В.А. Ющенко) // Урядовий кур'єр. Орієнтир. 2009. № 238 (№ 54). С. 12.
2. Михайлівська цілина – заповідник лучного степу // Заповідні скарби Сумщини / під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. Суми : Джерело; 2001. С. 125-126.
3. Михайлівська цілина : нарис до 70-річчя Сумської області та 80-річчя заповідника «Михайлівська цілина» / уклад. К.К. Карпенко та ін. Суми, 2009. 24 с.
4. Сумська область – Михайлівська цілина : [географічна характеристика області та заповідника] // Природа рідного краю : дитяча енциклопедія. Харків : Основа, 2011. С. 199-203.
5. Шеремет, Л. Г. Заповідник «Михайлівська цілина» / Л. Г. Шеремет // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Кн. 3: Природно-заповідний фонд області. Суми : Джерело, 1999. С. 32-35. Бібліогр.: с. 34-35.
6. Гетьман, Володимир. Український степовий природний заповідник / Гетьман, Володимир // Краєзнавство. Географія. Туризм (Шкільний світ). 2013. № 5 (березень). С. 15-18.
7. Незалежний тижневик журналістів Сумської області «Панорама Сумщини» № 1-3 (252-254) від 17 лютого 2006 року.

REFERENCES

1. Ukraine, President (2005 -: V.A.Yushchenko). About creation of the natural reserve "Mikhailovskaya virgin": Decree of the President of Ukraine dated December 11, 2009 № 1035/2009 / Ukraine. President (2005 -: V.A.Yushchenko) // Uriadovy Courier. Guide. 2009. No. 238 (No. 54). P. 12
2. Mikhailovskaya virgin forest - a reserve of meadow steppe // Reserve treasures of Sumy region / under the command. edit dbn TL Andriyenko Sumy: Source; 2001. 125-126 pp.

3. Mihaylovskaya virgin: an essay on the 70th anniversary of the Sumy region and the 80th anniversary of the Mikhailovsky tsilina reserve / layout. KK Karpenko and others Sumy, 2009. 24 p.
4. Sumy region - Mikhailovskaya virgin: [geographical characteristics of the area and the reserve] // The nature of the native land: the children's encyclopedia. Kharkiv: Basis, 2011. P. 199-203.
5. Sheremet, L. G. Mikhailovskaya Zelina reserve / L.G. Sheremet // State of the natural environment and problems of its protection in Sumy region. Kn. 3: Nature reserve fund area. Sumy: Source, 1999. P. 32-35. Bibliographer: p. 34-35.
6. Getman, Vladimir. Ukrainian Steppe Nature Reserve / Getman, Volodymyr // Local studies. Geography. Tourism (School World). 2013. №. 5 (March). Pp. 15-18.
7. Independent weekly journalists of the Sumy region "Panorama of Sumy Region" №. 1-3 (252-254) dated February 17, 2006.

УДК 377.091

Тютюнник І. С.
ДПТНЗ «Сумське ВПУ
будівництва і дизайну»

ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У даній статті розглянуто процес застосування проектних технологій в роботі педагога П(ПТО) та готовність до інноваційної діяльності сучасного педагога. Також здійснено теоретичний аналіз наукових джерел з метою дослідження проблеми впровадження методу проекту у освітній процес.

Ключові слова: педагог, метод проект, інноваційна діяльність, методи навчання.

Тютюнник І.С. Проектные технологии как средство формирования предметной компетентности учащихся на уроках истории.

В данной статье рассмотрен процесс применения проектных технологий в работе педагога П(ПТО) и готовность к инновационной деятельности современного педагога. Также осуществлен теоретический анализ научных источников с целью исследования проблемы внедрения метода проекта в образовательный процесс.

Ключевые слова: педагог, метод проект, инновационная деятельность, методы обучения.

Tyutyunnik I.S. Project technologies as a means of forming the subject competence of students in history lessons.

In this article the process of application of design technologies in the work of the teacher P(PTO) and readiness for the innovative activity of a modern teacher is considered. The theoretical analysis of scientific sources was also carried out in order to study the problem of implementing the project method in the educational process.

Key words: teacher, method project, innovative activity, teaching methods.

Сьогодення все наполегливіше вимагає пошуку нових форм, методів і технологій навчання, впровадження яких сприяло б активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів освітнього закладу, підвищувало б ефективність набутих знань та розвивало творчу активність. Умови сучасного життя та зростаючий об'єм інформації вимагають, щоб навчальний заклад готував учнів, які уміють самостійно здобувати знання, виділяти головне та швидко орієнтуватися у конкретній ситуації. Реформування системи освіти в Україні набуло нині глобального характеру і ми є свідками та учасниками процесів, котрі безпосередньо пов'язані з реформуванням змісту освіти.

Сучасні заклади освіти повинні давати молодій людині, яка житиме в інформаційному суспільстві майбутнього, не лише фактичні знання, але й методику їх здобуття, сприяти виробленню власних цінностей та ставлень, тобто формувати життєві компетентності учнів. У зв'язку з цим все більшої актуальності набирає проблема формування предметних компетенцій в учнів.

Питання розробки теоретичних основ компетентнісного підходу та впровадження його в освітню практику стало предметом розгляду не тільки на рівні окремих країн, а й чимало міжнародних організацій, що працюють у сфері освіти, також вивчають проблеми компетентнісного підходу. Серед них – ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Програма розвитку ООН, Рада Європи, організація європейського співробітництва та розвитку. Найперші зусилля міжнародних спеціалістів були зосереджені на тому, щоб виділити так звані ключові компетентності, тобто такі, що є найбільш важливими для сучасної людини, а також будуть актуальними у майбутньому.

Для вчителя історії, як і для будь-якого вчителя предметника, важливо виділити і формувати предметні компетенції. Так, наприклад, О.Пометун та Т.Фрейман окреслили такі предметні компетентності з історії: хронологічну, просторову, інформаційну, мовленнєву, логічну, аксіологічну. Формування компетентностей в учнів повинно стати стратегічною метою для вчителя чи викладача. Водночас досягнення стратегічної мети неможливо без здійснення проміжних цілей, якими є предметні компетентності. Вчитель чи викладач готуючись до кожного уроку, повинен ставити завдання формувати предметні компетенції як засіб розвитку ключових. Безпосередньо викладачі історії повинні зосередити свою увагу на забезпеченні виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, сприяє розвитку і збагаченню українських культурно-історичних традицій, сприяє формуванню громадянської

компетентності, вихованню культури міжетнічних і міжособистісних відносин, формуванню навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості.

Результатами навчання сьогодні вважається рівень навчальних досягнень учнів та їх компетенції. Визначення навчальних досягнень учнів є особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому підсумку повинна не просто дати людині суму знань, умінь і навичок, а сформувати її компетенції. Компетентнісний підхід в освіті – це відповідь на вимоги часу. Динамічні зміни життя, постійне оновлення інформації та колосальні темпи її накопичення зумовлюють потребу в таких фахівцях та членах суспільства, які здатні гнучко та оперативно адаптуватися до вимог часу, адекватно реагувати на нові виклики, навчатися протягом усього життя розвиватися та творити [5, 138].

Зміст освіти може бути реалізований через певні методи навчання. Вчителя завжди турбувало питання «Як навчати?», а сучасного вчителя, який працює в рамках компетентнісного підходу, хвилює «Як навчати, щоб формувати компетентність учнів?». Нині із численного арсеналу методів навчання популярними з погляду компетентного підходу можна виділити такі методи:

- метод проектів;
- портфоліо;
- освітні технології.

До цього переліку можуть бути долучені й *частково-пошукові та дослідницькі методи*, які передбачають самостійну активну діяльність учнів та розвиток їх творчого потенціалу, уміння самостійного опрацювання додаткових джерел, комунікативні (особливо за умови роботи в групі) та організаційні уміння. Для реалізації формування компетентності учнів на уроках педагогами використовується проблемне навчання та інтерактивні методи навчання.

Зупинимось ми на *методі проектів*, який покликаний формувати ключову компетентність учнів, дозволяє використовувати найменші затрати ресурсів, створює в освітньому процесі умови діяльності, максимально наближені до реальних.

Метод проектів виник в 20 роках XX ст. в США і мав довгий шлях вдосконалення та впровадження в навчання. Спершу його називали «методом проблем» і розвивався він у межах гуманістичного напрямку у філософії та освіті, в педагогічних поглядах та експериментальній роботі Джона Дьюї. У ньому містилися ідеї побудови навчання на активній основі, через доцільну діяльність учня, у співвідношенні з його особистим інтересам саме в цих знаннях. Надзвичайно важливо було показати дитині її особисту зацікавленість у здобутті цих знань, де і яким чином вони можуть їй знадобитись у житті. Проблема мусить бути з реального життя, знайома і значуща для дитини, для її розв'язання дитині необхідно застосовувати здобуті знання або ті, що їй належить здобути. Одному з послідовників Дж. Дьюї – В.Х.Кіппатрику вдалося вдосконалити систему роботи над проектами. Під проектом у той час мався на увазі цільовий акт діяльності, в основі якого лежить інтерес дитини [5, 180].

Метод проектів привернув увагу і радянських педагогів початку XX ст. Ідеї проектного навчання виникли в Росії практично паралельно з розробками американських вчених. У 1905р. під керівництвом російського педагога С.Т.Шацького було організовано невелику групу працівників, які намагалися активно запроваджувати проектні методи у практику викладання. Пізніше, вже за радянської влади, ідеї проектування почали широко використовувати і включати в навчально-виховний процес школи. Але, на жаль, недостатньо продумано і послідовно, через що, постановою ЦК ВКП(б) 1931 року метод проектів було засуджено і заборонено на всій території.

Сьогодні метод проектів переживає друге народження. Методом проектів є технологія організації освітніх ситуацій, за яких учень ставить і розв'язує порушені проблеми. У проектному навчанні проявляється раціональне поєднання теоретичних знань і практичних дій під час вирішення конкретної проблеми, використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю сутністю завжди творчих. У цьому сенсі проектне навчання має низку переваг.

У сучасній вітчизняній й зарубіжній педагогіці вважається, що найбільш перспективними ідеями, що містяться в роботі за методом проектів, є:

- зміцнення зв'язку навчального закладу з життям;
- розвиток індивідуальних здібностей і схильностей учнів;
- розвиток умінь планувати свою навчальну працю й самостійно виконувати її;
- система контролю й самоконтролю [1, 34].

Слово «проект» запозичено з латинської й походить від слова «proectus», яке буквально означає «кинутий уперед». У сучасному розумінні проект — це намір, який буде здійснено в майбутньому. Проектний метод – це дидактичний засіб активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку креативного мислення й формування визначених у них особистісних якостей. Учні із задоволенням погодяться працювати над проектами, бо у даному виді роботи проявляється креативність та цілеспрямованість. Три «кити», на яких тримається дана технологія – це самостійність, діяльність, результативність. Такий метод допомагає учням самостійно пройти всі етапи дослідження обраної проблеми, формує навички пошукової, аналітичної, творчої діяльності [2, 59].

Серед педагогічних технологій, що нині часто застосовуються під час навчання історії у закладах П(ПТО) і мають прагматичну спрямованість на результат, що з'являється у процесі вирішення тієї чи іншої проблеми, виокремлюється проектна технологія навчання.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці цьому питанню присвячували свої праці: К.Баханов, О.Онопрієнко, О.Пехота, С.Шевцова, І.Єрмаков, В.Гузєєв, Г.Селевко, Є.Полат, Р.Курбатов, Н.Пахомова, Н.Тарасова та інші. Їхні дослідження і публікації започаткували розв'язання загальних проблем з теми.

Вибираючи тему проекту, слід врахувати його соціальну спрямованість, зв'язок із досліджуваними у відповідному курсі історії темами, наявність необхідних знань й особистого досвіду учнів із цієї проблеми, можливість реалізації міжпредметних зв'язків. Особливо популярними серед учнів є проекти краєзнавчої, історико-політичної, правознавчої спрямованості.

Проекти, виконувані у межах навчального процесу на уроках історії можна класифікувати за декількома ознаками.

1) За типом продукту, що є результатом проектної діяльності, їх можна поділити на:

- дослідницькі,
- творчі,
- інформаційні,
- технологічні,
- практико-орієнтовані.

2) За тривалістю виконання проекти можна поділити на:

- короткострокові;
- середньострокові;
- довгострокові.

Існують певні вимоги до організації проекту, а саме:

1. Наявність значущої в дослідницькому плані проблеми, що потребує знань та дослідницького пошуку.

2. Практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачувальних результатів.

3. Самостійна діяльність учнів, яка може бути груповою, парною чи індивідуальною.

4. Визначення кінцевих цілей проекту.

5. Визначення базових знань із різних галузей, необхідних для роботи над проектом.

6. Структурування змістовної частини проекту із зазначенням поетапних результатів.

7. Використання дослідницьких методів.

8. Результати виконаних проектів повинні бути матеріальними, тобто оформленими у визначений спосіб (презентація, щоденник мандрівника, тощо).

Залежно від кількості учасників проекти поділяються на індивідуальні та групові (від двох та декількох десятків учнів). Вибір тематики проектів залежно від ситуації може бути різним. По-перше, у деяких випадках вона може формуватися спеціалістами органів освіти у межах затверджених програм. По-друге, пропонуватися вчителями з урахуванням навчальної ситуації, професійних інтересів, інтересів і здібностей учнів. По-третє, може обиратися і самими учнями, які, природно, орієнтуватимуться власними інтересами, не тільки пізнавальними, але й творчими, прикладними.

Організація проектної діяльності, її запровадження у освітній процес базується на використанні викладачем різноманітних методів навчання. На думку Н.Матяш, провідними методами навчання учнів проектної діяльності є: вербальні (розповідь, бесіда, дискусія), демонстрація, інформаційна підтримка, мозковий штурм, історичний аналіз, захист і оцінка проектів, самопрезентація, конкурси творчих проектів. Наприклад, постановка вистави з історичної тематики, сценарій якої повинен наповнюватися інформаційними дослідженнями учнів, охоплює цілий комплекс названих методів [9, 100].

Використовувати проектні технології можна як допоміжний матеріал при викладанні вчителем нової теми (таблиці статистики, портрети видатних діячів), а також при самостійній роботі учнів (проектна робота з метою дослідження певної проблеми).

Вчитель історії у школі чи викладач П(ПТО) може використовувати проект, адже вони є посібником у поясненні нового матеріалу. Роботу за проектною технологією необхідно організувати таким чином, щоб учні навчалися:

- визначати основні та поточні (проміжні) цілі та завдання;
- шукати шляхи їх вирішення, обираючи оптимальніші;
- здійснювати й аргументувати вибір;
- передбачати наслідки вибору;
- діяти самостійно (без підказки);
- порівнювати отриманий результат з тим, що передбачається;
- об'єктивно оцінювати процес (саму діяльність) і результат проектування і, звичайно, набути достатнього, як для свого віку, рівня компетентностей [10, 26].

Проектна діяльність передбачає низку умовних етапів, сутність яких учені визначають по-різному. Проектна технологія не передбачає твердої алгоритмізації дій і не виключає творчого підходу, але вимагає

відповідності принципам проектної діяльності. Структура побудови проекту на історичну тематику залежить від типу проекту, специфіки навчального предмета, авторських педагогічних розробок конкретної теми проектів. Тому для різних видів проектів може передбачатися різна кількість етапів. Однак, якщо уніфікувати, то можна виокремлювати п'ять етапів проектної діяльності. Послідовність етапів роботи над проектом відповідає етапам продуктивної пізнавальної діяльності: проблемна ситуація-проблема, виявлена в ній і усвідомлена людиною-пошук способів розв'язання проблеми-рішення.

Етапи роботи над проектом можна подати у наступній послідовності:

- *пошуковий* (визначення теми проекту, пошук і аналіз проблеми, постановка мети проекту);
 - *аналітичний* (збір і вивчення інформації, аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту: покрокове планування робіт, аналіз ресурсів);
 - *практичний* (виконання запланованих технологічних операцій, поточний контроль якості, внесення за необхідності змін у роботу);
 - *презентаційний* (підготовка презентаційних матеріалів, презентація проекту, вивчення можливостей використання результатів проекту);
 - *контрольний* (аналіз результатів виконання проекту, оцінка якості проекту)
- [11, 45].

Частково ця схема може бути видозміненою залежно від типу проекту, індивідуальних особливостей класу, творчості самого викладача. Кожен педагог будує свій алгоритм виконання учнями роботи над проектом. Наприклад:

1. Підготовка (визначення мети та теми проекту).
2. Планування (визначення джерел інформації, послідовності і виконання проекту).
3. Збір і аналіз інформації.
4. Презентація навчального проекту.
5. Підведення підсумків, оцінювання результатів діяльності учнів.

Програма з історії України та всесвітньої історії передбачає усвідомлення учнями тієї чи іншої теми, зокрема її розуміння та самостійного опрацювання поданого матеріалу вчителем і викладач може дати на обговорення актуальні проблеми з даної теми і запропонувати оформити домашнє завдання у вигляді проектів. Учні формуються у групи по чотири-шість чоловік, обирається керуючий, який координує діяльність групи.

Наприклад, учням 10 класу (1 курсу) дається домашнє завдання такого типу «Перед вами поставлене завдання за темою «Михайло Грушевський – борець за вольність та самостійність української держави». Отже, створіть проект за даною темою». Згідно з навчальною програмою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, учні 10-го класу повинні ознайомитися з темою «Українська революція (1917- початок 1918року)», що передбачає вивчення таких постатей як М.С.Грушевський. Для детального ознайомлення з цією статтю учням дається завдання, дослідити його життя, біографію, роль та місце в українській історії. Також вчитель може запропонувати й інші проекти «Видатні люди першої половини XX століття», «Перша світова війна та її роль в українській історії», «Сталінський тоталітарний режим і масові репресії», «Фашизм як форма тоталітаризму». Далі необхідно сформулювати відповідну кількість як індивідуальних, так і групових тем, робота над якими потребує засвоєння учнями необхідних знань і формування необхідного досвіду для здійснення проекту з історії.

У сучасній педагогіці вважається, що найбільш перспективними ідеями, що містяться в роботі за проектною технологією є: зміцнення зв'язку школи з життям; розвиток індивідуальних здібностей і схильностей учнів; розвиток умінь планувати свою навчальну працю й самостійно виконувати її; система контролю й самоконтролю [12, 104].

Таким чином, у проектному навчанні історії проявляється раціональне поєднання теоретичних знань і практичних дій під час вирішення конкретної проблеми, використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю сутністю завжди творчих. У цьому його переваги над іншими видами навчання. Кінцевим результатом проектів з історії є текст, художнє зображення, вистава, відеофільм, мультимедійна презентація, макет. А сам метод проектів допомагає формувати особистісні риси, які розвиваються лише в діяльності й не можуть бути засвоєні вербально.

Отже, важливість вивчення історії у закладах П(П)ТО на сучасному етапі полягає не стільки у знаннях, закладених учителем, скільки у засобах самостійного отримання учнем історичних знань. Одне з першочергових завдань предмета – допомогти молоді побачити образи сучасності у світлі минулого, дати можливість зрозуміти суперечливі питання власного суспільства, сприяти вихованню толерантності – не тільки професійний, але й етичний і моральний обов'язок викладачів історії. Але сучасне життя вимагає зовсім інших підходів. На перше місце висувається інша мета: навчити учнів самостійно здобувати і відтворювати інформацію, розуміючи, що таке ж право на існування мають і інші інтерпретації. Вагоме місце в сучасній системі освіти займають саме новітні проектні технології, які виступають своєрідним фундаментом формування предметної компетентності в учнів на уроках. Змістом проектної технології на уроках історії є організація навчання історії, за якою учні набувають знання, уміння, ставлення та досвід (компетентності) у

процесі планування й виконання завдань, спрямованих на створення і презентацію певного продукту своєї роботи. Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у розробці змісту методики застосування проектних технологій навчання історії, які б підвищили рівень ключових і предметно-історичних компетентностей.

Таким чином, історична освіта покликана готувати молодь до самостійного життя у сучасному суспільстві, створити сприятливі умови для взаєморозуміння між людьми, що представляють різні культурні, етнічні й релігійні традиції, допомогти людині усвідомити себе не лише представником певної країни і регіону, але й громадянином Європи та світу в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Ж.Г. Використання методу проектів при викладанні історії в сучасній школі. 2005. №3. С.34-36.
2. Башинська Т. Проектувальна діяльність - основа взаємодії вчителя та учнів. /Т. Башинська // Початкова школа. 2003. №6. С.58-59.
4. Брикова О., Громова Т. Інструмент для нагляду. Моніторинг проектної діяльності в навчальному процесі. 2005. С.23-25.
5. Жадко В. Педагогічна проектна діяльність як основа відродження історичної пам'яті молоді /В. Жадко// Проектна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика: наук.-метод. посібник /За ред. С. Шевцової, І. Єрмакова та ін. Київ: Департамент, 2008. 520 с.
6. Зоц В. Впроваджуються проєктивні технології //Завуч. 2004. №6. С.2.
7. Ісаєва Г. Метод проектів - ефективна технологія навчання // Підручник для Директора. 2005. № 9-Ю. С. 4-10.
8. Коберник О. Проективна педагогіка і національна школа// Шлях освіти. 2000. №1. С.7-9.
9. Мирошніченко В.О. Організація проектної діяльності учнів на уроках історії. 2009.
10. Налужний С. Метод проектів – вивчаємо, упроваджуємо //газета «Директор школи». 2008. № 45.
11. Освітні технології: Навч.-метод. Посібник /О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.: За ред. О.М. Пехоти. ІС: Вид-во А.С.К., 2003. 255 с.
12. Проектна діяльність у школі /Упор. М. Голубченко. Київ: Шкільний світ, 2007. 128 с.

REFERENCES

1. Babenko ZH.G. Vikristannya proektov_v with vikladanni Istorii in such a school. 2005. №3. С.34-36.
2. Bashinska T. Projectuvalna diyalnist - the basis of mutual understanding of the reader and scholars. / T. Bashinska // Pochatkov school. 2003. № 6. P.58-59.
4. Brikova O., Gromova T. Instrument for looking. The monitoring of project design in the initial stage 2005. P.23-25.
5. Zhadko V. Pedagogical design activity as the basis for the development of historical memories / In. Zhadko // Design of the Licea: Competent Potential, Theory and Practice: Science-Method. Guestbook / Ed. S. Shevtsovo, I. Mrmakova ta in. Kyiv: Department, 2008. 520 p.
6. Zots V. Introducing projective technologies / V. Zots // Headmaster. 2004. № 6. С.2.
7. Isaeva G. Method proektiv - effective technology navchannya / G. Isaev /// Handler for the Director. 2005. №. 9-Yu. p. 4-10.
8. Kobernik O. Projective pedagogic and national school / O. Kobernik // Way of osviti. 2000. №1. С.7-9.
9. Miroshnichenko V.O. Organizational design projects at the lessons of History 2009.
10. Naluzhny S. Metody proektiv - vivchaemo, uprovadzhu /mo // newspaper "Director of the school." 2008. №. 45.
11. Osvitni technologies: Navch.-method. Posibnik / O.M. Pkhot, A.Z. Kiktenko, O.M. Lyubarska ta in .: For ed. OM Photi IC: View of A.S.K., 2003. 255 p.
12. Design of the school / Support. M. Golubchenko. Kyiv : School light, 2007. 128 p.

УДК 37.013

Крючкова К.О.
Сумська спеціалізована
школа І-ІІІ ступенів № 7
імені Максима Савченка

ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

У статті проаналізовано основні напрями та зміст реформування шкільної історичної освіти. Утвердження компетентісного підходу в шкільній історичній освіті дає можливість орієнтуватись на результат освітньої діяльності, сприяє формуванню й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях.

Ключові слова: шкільна освіта, історична освіта, викладання історії, технології, компетентісний підхід.

Крючкова Е.А. Школьное историческое образование в условиях реформирования.

В статье проанализированы основные направления и содержание реформирования школьного исторического образования. Утверждение компетентностного подхода в школьном историческом образовании дает возможность ориентироваться на результат образовательной деятельности, способствует формированию и развитию у учащихся способности практически действовать, применять опыт успешных действий в конкретных ситуациях.

Ключевые слова: школьное образование, историческое образование, преподавание истории, технологии, компетентный подход.

Kryuchkova K.O. Shkilna historical Osvita in the minds of reform.

The statistics have analyzed the main areas of reform of the schoolchildren's history. Approving the competence of a child in school history and learning, could reflect on the result of research, training, development and development in research, learning, practical training, training, training, education, development, development, education, training, practical training, training, training, education, development, training, learning

Key words: school insight, historical insight, cycling history, technology, competence piddh.

Сучасна психолого-педагогічна думка сконцентрована на тому, що професіонал XXI ст. повинен не лише володіти фундаментальними базовими знаннями, а й вміти ефективно працювати у сітьових командах, адаптуватися, оперативно та гнучко реагувати на зміни внутрішніх та зовнішніх умов своєї професійної діяльності. Необхідною константою діяльності є постулат про необхідність постійно підвищувати свій освітній рівень, розширювати науковий та культурний кругозір, бути мобільним, не боятися брати на себе відповідальність за вирішення складних завдань. Сучасний професіонал – активно мисляча особистість, яскрава індивідуальність.

Зміна суспільної парадигми неминує веде до зміни освітньої парадигми, перетворення її з «предметно – центристської» на «компетентнісну». Утвердження компетентного підходу дає можливість орієнтуватись на результат освітньої діяльності, сприяє формуванню й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях.

Компетентний підхід тісно пов'язаний із такими підходами до навчання, як:

- особистісно орієнтований (оскільки потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі для «всіх» на суб'єктивні надбання одного учня, що їх можна виміряти);
- діяльнісний (процес навчання реалізується лише в діяльності, тобто в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій).

Особливими можливостями для вирішення освітніх завдань у процесі формування ключових компетентностей володіє предмет історія, оскільки:

- її специфіка в тому, що зміст курсу спочатку спирається на роботу з різними носіями інформації (історичними документами, спогадами, мемуарною літературою, нормативно – правовими актами тощо);
- вивчення історії допускає наявність різних, інколи діаметрально протилежних точок зору, на одні й ті ж явища та процеси;
- передбачає формування вміння спілкуватися, формувати власну позицію, приймати доводи протилежної сторони, вести діалог.

Отже, важливими засобами історичної освіти є:

- систематична робота з історичними джерелами, яка формує навички дослідницької діяльності й критичного мислення.

Значущу роль мають документальні та візуальні джерела. Аналіз письмових документів дозволяє більш глибоко поринути в історичну епоху, визначити їх об'єктивність, вільно висловлювати свою думку, погоджувачись чи не погоджувачись з позицією автора. Візуальні джерела, до яких належать фото, плакат, карикатура, листівки, таблиці, схеми, діаграми, картини, малюнки, відкривають можливість учням бачити багатогранність історичного процесу, а вчителю використовувати їх як фрагмент уроку, як мотивацію, як підсумок чи узагальнення, як складову тематичного оцінювання, як форму домашнього завдання.

- Розумне поєднання групових, індивідуальних, колективних форм роботи, адже саме вони сприяють формуванню самовизначення, самореалізації особистості, розвивають соціальну компетентність. Учні вчаться дослухатися один одного в групі, бути толерантними, добирати аргументи для визначення переконливості здобутих знань на практиці, виконують певні соціальні ролі.

- Творча праця в процесі виконання різнорівневих творчих завдань, застосування здобутих знань на практиці.

Важлива роль на сучасному уроці історії відводиться формуванню дослідницьких умінь, що найчастіше досягається шляхом поєднання інтерактивної, проектної технологій, технології розвитку критичного мислення.

Основна цінність проектної технології навчання полягає в тому, що вона орієнтує учнів на створення певного матеріального або інтелектуального продукту, а не на просте вивчення певної теми. На шляху до мети учні мають актуалізувати або здобути нові необхідні знання, розробити спільний план дій, розподілити ролі, виконувати індивідуально чи в групах пізнавальну, дослідницьку, конструкторську та іншу роботу тощо. Отже мова йде про формування нової освітньої атмосфери, що базується на суб'єкт-суб'єктних відносинах.

Під час організації навчального проектування змінюється роль учителя. Він допомагає учням у пошуку джерел, необхідних їм у роботі над проектом; сам є джерелом інформації, координує весь процес роботи над проектом; підтримує і заохочує учнів тощо.

Проблема розвитку основних життєвих компетентностей, навичок критичного мислення учнів є сьогодні надзвичайно актуальною. Як свідчать останні дослідження, переважна більшість учнів шкіл не володіє такими логічними операціями, як аналіз, синтез, порівняння.

До основних рис критичного мислення відносять наступні вміння: здатність робити логічні висновки, приймати обґрунтовані рішення; уміння давати оцінку позитивних і негативних рис як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; спрямованість на результат.

Активно сприяє формуванню критичного мислення учнів використання методу дебатов. Під час дебатов учні навчаються виявляти як ідеї пов'язані одна з одною, логічну послідовність подій та процесів, досліджують різні джерела, добирають аргументи, вдосконалюють ораторське мистецтво.

Так, під час вивчення в 11 класі теми «Завершення Другої світової війни» (всесвітня історія), учні можуть дебатувати тему «США не повинні були скидати атомну бомбу на Японію під час Другої світової війни». Школярі відкривають для себе ціннісні аспекти, що містяться в цій проблемі (невинні жертви проти врятованих життів солдатів, моральні норми під час війни тощо), політичні реалії Японії та США того часу, так само як і воєнну ситуацію та труднощі вторгнення в Японію. Учні самостійно не лише знайомляться з політичним життям країн, досліджують наукові досягнення того часу, моральні принципи суспільства. Знаковим є формування особистісних ціннісних орієнтацій для кожного, які є ненав'язані зовні, а вироблені самостійно.

Часто після таких дебатов в учнів складаються власні глибокі переконання щодо ситуації, але ці переконання завжди є заснованими на інформації та обміркованими.

Дебати в класі ілюструють, що процес навчання є процесом індивідуального зростання і розвитку через комунікацію та інтеракцію, а не через просте запам'ятовування та інтернаціоналізацію чистих бітів інформації.

Сучасні технології навчання розкривають перед шкільною історичною освітою нові перспективи. Останніми роками активно підлягали критиці підручники з історії, які переставали бути реальним джерелом знань, були переобтяжені суб'єктивними коментарями, недостатньо враховували регіональний аспект. Можливість використовувати QR-код частково розв'язує окреслені проблеми, розширює можливості педагогів на різних етапах уроків, дозволяє осучаснити урок, зробити його змістовним.

Застосування QR-кодів розширює інформаційне поле, дозволяє ознайомитися з різними поглядами на певні події, створює додаткові можливості для розвитку навичок аналізу, критичного мислення, дозволяє учням вільно та з користю користуватися гаджетами.

Сучасний урок історії можна та необхідно зробити цікавим, змістовним, мотивуючим до пізнання власного коріння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проектна технологія. [Електронний режим доступу]: https://pidruchniki.com/18710815/pedagogika/proektna_tehnologiya
2. Про програми з історії і не лише. [Електронний режим доступу]: <https://ru.osvita.ua/school/reform/61921/>
3. Чупрій Л. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті. [Електронний режим доступу]: file:///D:/Downloads/PoMe_2011_4_5.pdf
4. Шнайдер А. Навчання через дебати: різноманіття поглядів. К., БФ «Вчителі за демократію та партнерство», 2009. 320 с.

REFERENCES

1. Design technology. [Electronic access mode]: https://pidruchniki.com/18710815/pedagogika/proektna_tehnologiya
2. About the programs from the history of the game. [Electronic access mode]: <https://ru.osvita.ua/school/reform/61921/>
3. Chupri L. Historical Osvit in Ukraine as a warehouse of state policy of memory. [Electronic access mode]: file:///D:/Downloads/PoMe_2011_4_5.pdf
4. Schneider A. Navchannya through the debates: riznomanittya poglyadiv. K., Charity Fund "Vchiteli for Democracy and Partnership", 2009. 320 p.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В., Губська О. О.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

КОМПОНЕНТИ ДІВОЧОГО ВЕСІЛЬНОГО ВБРАННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто регіональні особливості компонентів дівочого весільного вбрання і проблеми, пов'язані з художньо-образною, символіко-обрядовою системою весільного дівочого костюма Слобожанщини другої половини XIX століття. Особливу увагу приділено збереженню та розвитку художніх традицій в практиці сучасного декоративного мистецтва.

Ключові слова: Слобожанщина, декоративно-прикладне мистецтво, дівоче весільне вбрання, оздоблення, символіка.

Гулей О. В., Губская О. А. Девичий свадебный наряд Слобожанщины второй половины XIX века.

В статье рассмотрены региональные особенности компонентов девичьего свадебного наряда и проблемы, связанные с художественно-образной, символіко-обрядовой системой свадебного девичьего костюма Слобожанщины второй половины XIX века. Особое внимание уделено сохранению и развитию художественных традиций в практике современного декоративного искусства.

Ключевые слова: Слобожанщина, декоративно-прикладное искусство, девичий свадебный наряд, украшения, символика.

Guley, O. V., Gubskaya, O. A. Maiden wedding dress of Slobozhanshchina of the second half of the XIX century.

The article considers the regional features of the components of the maiden wedding dress and the problems associated with the artistic-figurative, symbolic-ritual system of the wedding dress of the Slobozhanshchina of the second half of the nineteenth century. Particular attention is paid to the preservation and development of artistic traditions in the practice of contemporary decorative art.

Keywords: Slobozhanshchina, decorative-applied art, maiden wedding dress, decoration, symbolism.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На нинішньому етапі відродження національної культури й мистецької освіти актуальним питанням постає дослідження традиційного одягу, важливе місце серед яких займає дівоче весільне вбрання Слобожанщини другої половини XIX століття, що конче потребує поглибленого вивчення в контексті становлення і розвитку декоративно-прикладного мистецтва України.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У контексті вивчення історії вітчизняного мистецтва великий пласт займає традиційне декоративно-прикладне мистецтво. У цьому зв'язку велику увагу приділено науковцями дослідженню специфічних рис дівочому весільному вбранні Слобожанщини другої половини XIX століття. Так, в першу чергу необхідно назвати розвідки істориків мистецтвознавства Є. Антоновича і Я. Запасака.

Характерною рисою українського традиційного вбрання є його декоративна мальовничість, яка відбиває розвиток ремесел, високу культуру виробництва матеріалів для створення різноманітних його форм, володіння багатьма видами і техніками опорядження та декорування: Є. Антонович, В. Білецька, В. Горобець, Н. Здоровега, Т. Кара-Васильєва, І. Карпинець, О. Кульчицька, К. Матейко та інші. А. Українець у дослідженні «Народний одяг» використовувала наукові доробки багатьох учених, у тому числі й зарубіжних, зокрема праці Ю. Крашевського, З. Васіна в роботі «Український літопис вбрання» розкрила деталі вбрання українського костюма. Відомості про український традиційний костюм зібрані у працях О. Вороної, Ю. Горшко, В. Міронова, Г. Ніколаєвої, Я. Прилипка, С. Темеріна та інших. Проте окремої ґрунтовної наукової розвідки присвяченої дослідженню особливостей дівочого весільного вбрання Слобожанщини другої половини XIX століття до цього часу не здійснено.

Мета дослідження: висвітлити особливості дівочого весільного вбрання Слобожанщини другої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Комплекси українського традиційного весільного вбрання молодих відрізняються багатством елементів та кольорів, їх обрядовою значущістю, мистецько-художньою довершеністю. Впродовж вікової історії кожна деталь одягу освячувалась колективною народною традицією. Вона мала служити одній високій меті – захистити подружжя від лихих сил, забезпечити молодим щасливе майбутнє, показати на людях їхню чесність у житті та вправність у роботі, а значить засвідчити їхню зрілість і готовність до створення власної сім'ї.

Аналіз наукових праць дозволив встановити, що основу весільного вбрання молодої на слобідських землях України становила весільна сорочка, оздоблена по нижньому краю плетеним мереживом. Зазначимо, що на свята українці центральних регіонів одягали яскраву додільну сорочку з орнаментом, а в повсякденному житті не цуралися «підточених» (якісне полотно зверху і грубий низ) сорочок. Весільні сорочки Слобідської країни характеризувалися наявністю двох, з'єднаних на плечах, пілок – передньої та задньої. Під рукавами, що викінчувалися чохлами (манжетами), вишивалися квадратні ластки. Станок із пришитими до нього вставками збирався на нитку біля горловини і вишивався до коміра – зазвичай вузького й невеликого за розмірами. Подекуди комір замінювала стежка з візерунком – обшивка. Вишиті здебільшого лляними нитками, сорочки рясно орнаментувалися. Спочатку сорочку вишивали лише білим по білому, зауважує В. Білецька, (символ зв'язку з предками, білий – колір жалоби за померлими), а вже потім, особливо у другій половині XIX століття побутували цікавіші комбінації, зокрема, й до сьогодні популярністю користується поєднання червоного з синім. Поряд із вишивкою глухими (лічиливими і по вільному контуру швами) застосовувалася мережка – ажурна техніка, що додавала одязі вишуканості й елегантності. Так, характерною особливістю східних областей України у другій половині XIX століття стали мережані подоли, які мали виднітися з-під поясного одягу – плахти [1]. У створенні весільної слобожанської сорочки застосовували поєднання кількох технік вишивки, а саме виготовлення потребувало багато часу. Характерними техніками вишивки є лиштвa, лічиливa гладь, зерновий вивід, солов'їні вічка, прості й складні мережки тощо. Особливої популярності набула на Слобідських землях техніка мережки з настилем і прутиком через чисницю, що займала великі площі рукавів [3]. Як правило, у вишиванках Слобожанщини, поєднували геометричний та рослинний орнамент, крупний узор надавав монументального характеру оздобленню. З кінця XIX століття починають застосовувати фабричні, фарбовані в яскраві кольори нитки – муліне. У вишивці починають домінувати контрастні кольорові поєднання чорного та червоного [4].

Поверх сорочки вдягали рясну спідницю з вовняного, ситцевого або шовкового купованого краму. Спідницю спереду покривали кольоровим фартухом, по низу обшивали тасьмою у кілька смуг іноді бахромою; в нижній частині декорували нашивками з різноколірного мережива та зубчастими стрічками переважно

темних кольорів. Типовим верхнім святковим одягом молоді в цих районах був шитий з тонкої вовни, сукна чи оксамиту керсет, або юпка (керсет з рукавами) [7].

Найурочистіші юпки (інша назва куцини) оздоблювали різноколірними гарусними шнурами, кантами, стрічками, сітками з мережива, позументом та блискучими металевими гудзиками. Голову молоді пов'язували шовковою, переважно білою, хусткою, зверху накладали весільний із штучних квітів вінок, а з лівого боку у вінок вставляли павичево перо [6].

Молоду обов'язково, замість пояса, оперізували весільним тканим кролевецьким рушником [2]. На ноги взували кольорові сап'янові чоботи.

Варто зазначити, що оскільки на Слобожанщині ткацькі верстати були неширокі – полотно 40-55 см завширшки, то на сорочку витрачали три полотнища. Весільні сорочки були додільними – викроєними із суцільного тонкого полотна [9]. Вишивалися і мережилися рукава, іноді – уставки, і обов'язково подоли були мережані, бо вони мали «виглядати» з-під поясного одягу – плахти [8]. Саме мережані, а не вишиті подоли – характерна особливість Слобожанщини.

Весільна плахта шилася з двох полотнищ барвистої саморобної вовняної тканини з геометричним орнаментом, які зшивалися до 1/2 чи 2/3 по довжині та перегиналися навпіл незшитими кінцями – «крилами» – назовні. До крил по кутках пришивали різнокольорові китиці [8]. За кольором плахти можна було сказати, хто це – дівчина чи молодий, молода чи стара жінка.

Підв'язували плахту до стану поясом-рушником. Святковий пояс – неширокий, однотонний чи кольоровий – крайка [5].

Нагрудний безрукавний одяг – керсетки, довжиною трохи нижче стегон, обшиті кольоровою тасьмою – висічкою. Святкові керсетки шили з дорогих тканин, наприклад плису, оздоблювали тасьмою, зубчатою аплікацією. Їх крій мав підкреслювати фігуру, для чого завищували лінію талії, розшивали низ вставними клинами ззаду по лінії талії. Лінія відрізу прикрашалася вишивкою, тасьмою [3].

Особливим художнім явищем були шийні та нагрудні прикраси, які мали локальні риси щодо властивостей матеріалів, техніки виготовлення окремих елементів, характеру їх поєднання. Так на Слобожанщині носили багато зразків різнокольорового або червоного намиста, монети-дукачі, ланцюжки з хрестиком або так званими бовтунцями чи дармовисами. На Слобожанщині частіше носили три – п'ять невеликих дукачів з'єднаних між собою монет. Найдавнішою складовою жіночих нагрудних прикрас, поширеною по всій Україні, було намисто. Воно різнилося як матеріалом, кольором, формою, так і способами носіння. Найбільше цінувалося намисто з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. Коралове намисто було різним за якістю, розміром, обробкою, кольоровими відтінками. Більш дешеві коралі – це нарізані у формі трубочок маленькі циліндри – так зване колюче намисто. Дорогі червоні коралі оброблялися у вигляді овалів чи барилець; високо цінувалися зразки з великими намистинами у центрі. Крім поширеного на Слобожанщині намиста з натуральних і штучних матеріалів, побутували шийні прикраси з бісеру. Дорогі червоні коралі оброблялися у вигляді овалів чи барилець; високо цінувалися зразки з великими намистинами у центрі [7]. Крім поширеного на Слобожанщині намиста з натуральних і штучних матеріалів, побутували шийні прикраси з бісеру. Різнокольоровий бісер нанизували на шовкову або волосну нитку, плели або ткали, утворюючи мальовничий геометричний, іноді рослинний орнамент. Бісерні прикраси могли бути у вигляді смуги або оплеччя і мали локальні особливості форми, способу плетіння, малюнка, колориту. Від техніки нанизування (силяння) бісеру походять і назви цих виробів – силянки, силюванки, силенки, а від переплетення ниток між собою – плетенки, плетінки [2].

У ході багатоденного весільного дійства одні елементи одягу замінялися на інші. Так, переміна головних уборів привселюдно стверджувала акт переходу молодих до нового соціально-вікового стану: дівчина – жінка, парубок – чоловік. Загальнонаціональні установки щодо обрядового значення одягу молодих у конкретній практиці проведення весілля в кінці XIX – на початку XX століття реалізовувалися у безмежній кількості місцевих зональних варіантів [8]. Це зумовлювалося специфікою шляхів історико-культурного та соціально-економічного розвитку. Слід також зауважити, що весільні комплекси одягу населення окремих історико-етнографічних районів України в кінці XIX – на початку XX століття виявляли різні етапи свого історичного розвитку. Так, приміром, жителі Полісся та гірських Карпат продовжували виготовляти одяг в основному вручну, з домашньої сировини. Він зберігав багато архаїчних елементів, пов'язаних з давніми народними уявленнями. І навпаки, одяг населення центральних та особливо південних районів України формувався переважно з матеріалів промислового виробництва, які купувалися у крамницях [7]. У його крої та силуеті суттєву роль почали відігравати форми міського костюма, і лише при виготовленні весільних головних уборів та у використанні ритуальних предметів (хусток, рушників тощо) продовжувала звучати традиційна символіка українського весільного обряду.

Висновки. Відтак, маємо всі підстави стверджувати, що вивчення весільного вбрання свого краю сприятиме кращому розумінню й усвідомленню витоків культури українського народу, його історії, історії декоративно-прикладного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька В. С. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация / В. С. Білецька // Матеріали до етнології та антропології. Київ : Мистецтво. С. 52–55.

2. Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі / В. М. Бойко. Київ : Народна думка, 1970. 246 с.
3. Васіна З. А. Український літопис вбрання / З. А. Васіна. Київ : Мистецтво, 2003. 186 с.
4. Гулей О. В. Декоративно-прикладне мистецтво : навчальний посібник / О. В. Гулей. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 152 с.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка : Альбом. Київ : Мистецтво, 1993. 110 с.
6. Матейко К. І. Головні убори українських селян до початку XIX століття / К. І. Матейко. Київ : Либідь, 1973. 109 с.
7. Ніколаєва Т. А. Історія українського костюма / Т. А. Ніколаєва, Л. С. Міненко, О. П. Слінчак. Київ : Либідь, 1996. 176 с.
8. Стамеров К. К. Нариси з історії костюмів. Київ : Либідь, 1978. 225 с.
9. Шевченко Є. І. Українська народна тканина. Київ : Артанія, 1999. 599 с.
10. Щербаківський В. Українське мистецтво. Київ : Наукова думка, 1995. 287 с.

REFERENCES

1. Biletska V. S. Ukrainian shirts, their types, evolution and ornamentation / V. S. Biletska // Materials to ethnology and anthropology. Kyiv: Art. Pp. 52-55.
2. Boyko V. M. Ukrainian folk traditions in modern clothes / V. M. Boyko. Kyiv: People's Thought, 1970. 246 pp.
3. Vasina Z. A. Ukrainian Chronicle of Dresses / Z. A. Vasin. Kyiv: Art, 2003. 186 p.
4. Gulyuy O. V. Decorative-applied art: a textbook / O. V. Guley. Sumy: Publishing house of the Sumy MPU named after AS Makarenko, 2010. 152 p.
5. Kara-Vasilieva TV Ukrainian embroidery: Album. Kyiv: Art, 1993. 110 p.
6. Mateyko K. I. Headgear of Ukrainian peasants to the beginning of the XIX century. Kyiv: Lybid, 1973. 109 p.
7. Nikolaeva T. A. History of the Ukrainian costume / T. A. Nikolaev, L. S. Minenko, O. P. Slinchak. Kyiv: Lybid, 1996. 176 pp.
8. KM K. Stamper Essays on the history of costumes. Kyiv: Lybid, 1978. 225 p.
9. Shevchenko E. I. Ukrainian folk fabric. Kyiv: Artania, 1999. 599 p.
10. Shcherbakivsky V. Ukrainian art. Kyiv: Scientific Opinion, 1995. 287 pp.

УДК 37.035.6:745/749

О. В. Гулей, А. В. Пустовойтова
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО ВБРАННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються регіональні етнокультурні особливості жіночого народного костюма Слобожанщини початку XX століття.

Ключові слова: етнокультура, традиційне вбрання Слобожанщини, натільний, стегновий та нагрудний одяг, аксесуари.

Гулей О. В., Пустовойтова А. В. Етнокультурные особенности женской одежды Слобожанщины начала XX века

В статье рассматриваются региональные этнокультурные особенности женского народного костюма Слобожанщины начала XX века.

Ключевые слова: этнокультура, традиционный наряд Слобожанщины, нательный, бедренный и нагрудный одежда, аксессуары.

Guley O. V., Pustovoitova A. V. Ethnocultural peculiarities of women's integration of Slobozhanshchyna of the beginning of the 20th century

The article deals with regional ethnocultural features of the women's folk costume of Slobozhanshchyna of the early twentieth century.

Keywords: ethnic culture, traditional clothes of Slobozhanshchyna, false, feminine and breastwear, accessories.

Постановка проблеми. Процеси та умови формування українського вбрання як виразника національної ідентичності, потребують найретельнішого і всебічного дослідження, оскільки дають змогу, з одного боку, виявити витоки його історичного коріння, а з іншого – з'ясувати давність походження української етнокультури. Це питання є надзвичайно актуальним з огляду на глибинне пізнання історії України та культури її народу, особливо в наш час, коли зацікавленість власною історією стає важливим чинником духовного відродження нації. В умовах новітніх світових процесів глобалізації суспільних міжетнічних відносин особливо актуалізувалась потреба у захисті власної історичної спадщини, захисті національних культурних цінностей – мови, вбрання, народних традицій.

Аналіз актуальних досліджень. Значний внесок у методологію реконструкцій історичного костюма зробили вітчизняні та зарубіжні науковці – історики, етнографи, мистецтвознавці: Є. Антонович, А. Арциховський, Н. Горбачова, Д. Зеленін, Н. Калашнікова, Г. Маслово, А. Погожева, М. Рабинович, Т. Равдонікас, Є. Рікман, М. Ростовцев, Б. Рибаків, С. Рябцева, В. Седов, Л. Чижикова та інші, теоретичні розвідки яких були враховані в роботі. Про збереження системи етнічних стереотипів писав А. Пономарьов, який вважав, що від цього залежить не лише доля етнічної культури, а значно більше: цілісність етносу, стабільність суспільства і навіть держави [13, с. 120].

Науковий багаж попередніх досліджень у галузі українського костюмознавства початку XX століття певною мірою обмежувався історичними, соціальними і політичними рамками, що не тільки гальмувало об'єктивне бачення цієї теми в часі й просторі, а й практично стримувало процес осмислення власної історії. Діапазон дослідження регіональних особливостей традиційного вбрання українців настільки об'ємний, що потребує долучення фахівців з археології, історії, етнології, мистецтвознавства, антропології, теології, які кожний в своїй галузі відтворюють образи вбрання різних історичних періодів розвитку української етнокультури. Це стосується реконструкцій як окремих елементів вбрання, так і комплексних реконструкцій ансамблів історичних костюмів. Провідними вітчизняними спеціалістами в темі реконструкції історичного вбрання населення України є О. Бобровська, Є. Брайчевська, Н. Бурдо, З. Васіна, Л. Ключко, В. Ключко, П. Корнієнко, Г. Ковпаненко, Г. Кокоріна та інші.

Мета статті: в історико-мистецтвознавчому аспекті узагальнити відомості про регіональні етнокультурні особливості жіночого вбрання Слобожанщини початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Одним із найдавніших елементів народного одягу – є сорочка як жіноча, так і чоловіча. На Слобожанщині побутували жіночі сорочки переважно полтавського типу, які називали українками, або малоросками. Оскільки на Слобожанщині ткацькі верстати були неширокі – полотно 40-55 см завширшки, то на сорочку витрачали три полотна. Святкові сорочки були додільними – викроєними із суцільного полотна, буденні могли мати верх із якіснішого полотна, низ із грубого, тобто сорочка «докачувалася», «підточувалася» і мали назву «до підточки». Спочатку сорочки вишивали білим по білому, як і рушники. Вишивалися і мережилися рукава, іноді – уставки, і обов'язково подоли були мережані або вишиті, бо вони мали «виглядати» з-під поясного одягу – плахти [3].

Плахта шилася з двох полотнищ барвистої саморобної вовняної тканини з геометричним орнаментом, які зшивалися до 1/2 чи 2/3 по довжині та перегиналися навпіл незшитими кінцями – «крилами» – назовні. До крил по кутках пришивали різнокольорові китиці. За кольором плахти можна було сказати, хто це – дівчина чи молодиця, молода чи стара жінка. Дівчата носили червоні або малинові плахти – червчатки. Молода жінка носила червчатку, але до народження першої дитини. Потім вона мала переходити на червоно-сині та чим далі, тим темніші плахти. Бабусі носили чорні, однотонні дерги. У піст жінки одягали синятки – сині плахти. Підв'язували плахту до стану поясом. Святковий пояс – неширокий, однотонний чи кольоровий – крайка. Повсякденні пояси – до 30 см – виконували не стільки декоративну функцію, скільки берегли попереk (як пояси сучасних борців чи важковаговиків), бо і чоловіки, і жінки займалися тяжкою фізичною працею [5].

Нагрудний безрукавний одяг – керсетки, обшиті кольоровою тасьмою – висічкою. Святкові керсетки шили з дорогих тканин, наприклад плису, оздоблювали тасьмою, зубчатою аплікацією. Їх крій мав підкреслювати фігуру, для чого завищували лінію талії, розшивали низ вставними клинами ззаду по лінії талії. Лінія відрізу прикрашалася вишивкою, тасьмою. Під впливом міста на селі з'явився нагрудний одяг із рукавами – кофти-круглоплічки, кофти-холодайки, куфайки, баски, стяжки, гусарки, козачки, матроски тощо. Такий одяг мав різноманітний крій, довжину та оздоблення і шили його із фабричних тканин. Зокрема, на Слобожанщині керсетки шили із строкатих тканин, бавовняної парчі, оздоблювали оксамитовими нашивками, гудзиками. Застібали керсетки на лівому боці на гапlickи. Для них характерними були фактурні шовкові та парчеві тканини неяскарих відтінків, дотримання певних пропорцій у зіставленні верхньої та нижньої частин, довжина, що наближалася до довжини міських кохт. Відрізна спинка закінчувалася по лінії талії, до якої підшивали до дев'яти бантових складок, що в пропорційному відношенні були коротшими за спинку, більше стирчали по боках. Такі короткі керсетки «по фігурі» без кишенькових клапанів підкреслювали жіночу талію. Вони також прикрашались чорним плисом, призбираними смугами кольорових стрічок та спрощеним геометричним декором, який дзеркально розташовувався уздовж обох передніх пілок, оскільки розріз і застібка слобожанських керсеток розміщувалися по центр [4].

Верхнім осінньо-весняним одягом слобожанок були куртки-куцини. Низи рукавів обшивали чорним плисом. Носили також довгі кофти з талією. Носили ватянки з вусами, шушони з великим коміром, що прикривав плечі, мов пелерина, і застібався на один гудзик. Узимку жінки вдягали криті кожушанки, а в сильні морози – кожухи, розшиті кольоровим гарусом [9].

Жіноче українське взуття, типове як для Слобожанщини, так і для Полтавщини: чоботи з кольоровою халявою і чорним передком – чорнобривці, пізніше – високі шнуровані черевички. Бідніші взували шкіряні черевички – коти. На свята, навіть літом, взували чоботи, їх шили із сап'яну (сап'янці). Червоні чоботи уподобали дівчата, і це зумовило появу епітету: «Дівчина в червоних чоботях». Росіянки взимку носили личаки (лапті) із суконними чи полотняними онучами, плетені шкарпетки, панчохи з черевичками, а влітку могли ходити босоніж. Йдучи в поле, щоб стерня не поколола ноги, змазували їх дьогтем [2].

Варто вказати, що гордістю кожної дівчини було її волосся, надаремно казали: «Коса – дівоча краса». У свята заплітали дві чи одну косу і прикрашали кісниками – різнокольоровими стрічками. Дівчата «на порі», тобто заручені, носили віночки з живих чи паперових квітів. На Харківщині за два дні до весілля дівчина одягала вінок із квітів із павичевими перами, а до коси прикріплювала зо двадцять різних стрічок, куплених женихом. Нареченому ж до шапки прив'язували невеличкі розетки з червоної та синьої стрічок. Якщо дівчата пишалися косами і намагалися зробити їх гарнішими і прикрасити, то жінки не могли «світити волоссям». Для

них було найбільшим гріхом, і, навіть, наприкінці XIX століття (за свідченням іноземних мандрівників), вважалося, що жінка легше могла показати коліно, ніж пасмо волосся. Вона могла позиватися до суду і розраховувати на задоволення позову – якщо її «розчипчив», тобто зняв очіпок, навіть, рідний чоловік [6; 11]. Головні убори слобожанок: у XVII – XVIII столітті – рушникоподібні намітки, якими завивали голову жінки, залишивши вільним лише обличчя, а з XIX століття – полотняні, шовкові та парчеві очіпки різноманітної форми, а також капори. На Слобожанщині українці і росіяни довгий час жили разом, іноді – в одному селі. Тож не дивно, що спільною була їх манера одягатися. Наприклад, убрання жінки з Балаклійщини – це щось середнє між українським і російським костюмом. На користь того, що саме це російський одяг, свідчить і крій, і оздоблення сорочки: українці ніколи не робили манжетів на своїх сорочках, не вставляли стрічки сатину між уставкою і рукавом, та й мотиви вишивки на рукавах не притаманні їм (нижній ряд вишивки) [7; 8].

Верхній одяг мешканців Слобожанщини відзначався багатством оздоблення, що виконувалося техніками вишивки та аплікації. Особливо пишно прикрашалися Охирські та Богодухівські кожухи, розшиті барвистим гарусом на полах, спині та комірці: до п'ят – «тулубчасті» і коротші – кожушанки [4].

Головні убори були різноманітними залежно від сезону, місцевих традицій тощо. У слобожан та полтавчан (чоловіків) – малахаї із суконим верхом, навушниками та потиличником. На сході Харківщини носили так звані «пиріжкові» шапки. Були поширені й високі каракулеві шапки. Улітку вдягали картузи або традиційні брилі. Для найбільш поширених чоловічих зачісок українських селян XIX – початку XX століття характерне досить високе підрізання волосся навколо всієї голови. Верхнє волосся біля маківки прикривало підголені місця [3].

На Центральному Подніпров'ї та Слобожанщині багаті дівчата носили російські золоті рублі або фальшиві дукати, які спеціально виготовляли місцеві ювеліри. Монети для дукачів були найчастіше тонкі та великі в діаметрі - австрійські дукати Марії Терезії. Замість них згодом з'явилися російські рублі та дукати місцевого виробництва зі святим образом з одного боку й портретом цариці Єлизавети чи Катерини - з другого. Золоті й срібні дукачі були дуже дорогими. Перший дукач дарував дівчинці її хрещений батько на перші роковини. Найкращим вважався дукач з викарбуваним образом святої великомучениці, ім'я якої мала похресниця [10].

Таким чином, встановлено, що в українському народознавстві й етнології жіноче вбрання Слобожанщини початку XX століття було об'єктом висвітлення окремих компонентів, розглянуто види і типи одягу, досліджувалася специфіка оздоблення тощо.

Висновки. Отже, костюм є показником стану розвитку суспільства в системі його техніко-економічних досягнень, міжетнічних зв'язків і внутрішньо соціальних диференціацій, відбиває систему вірувань, звичаїв, моральні норми, естетичні та художні ідеали. Як культурна форма, вбрання виконує низку важливих функцій, відображених в гендерних, вікових, етноісторичних показниках, які найбільше відтворюють матеріальну та духовну реальність свого існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астахова О.В. Свята та побут Слобожанщини / О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко. Харків: Колорит, 2008. 143 с.
2. Боряк О. О. Україна : етнокультурна мозаїка. Київ: Либідь, 2006. 322 с.
3. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Київ : Балтія Друк, 2008. 159 с.
4. Описи Харківського намісництва кінця XVIII століття. Київ : Наукова думка, 1991. 220 с.
5. Рідний край : Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. І. Ф. Прокопенка. Харків: ХДПУ, 1999. 526 с.
6. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. О. Січинський. Прага, 1942. Київ : Довіра, 1992. 246 с.
7. Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України / М. Ф. Сумцов, Харків : Атос, 2008. 588 с.
8. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. Харків: Акта, 2002. 229 с.
9. Українська етнологія : Навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 400 с.
10. Україна : етнокультурна мозаїка. Київ : Либідь, 2006. 328 с.
11. Доде З. В. Костюм как репрезентация историко-культурной реальности: к вопросу о методе исследования / З. В. Доде // Структурно-семиотические исследования в археологии. Т. 2. Донецк : Донецк. нац. университет, 2005. С. 305–329.
12. Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья / А. П. Погожева. Новосибирск : Наука, 1983. 144 с.
13. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій / А. П. Пономарьов. Київ : Либідь, 1994. 317 с.

REFERENCES

1. Astakhova O.V. Holidays and Life Slobozhanshchiny / O.V. Astakhov, T.M. Krupa, V.A. Sushko. Kharkiv : Color, 2008. 143 p.
2. Boryak O. Ukraine: ethnocultural mosaics / Kyiv: Lybid, 2006. 322 p.
3. Kosmina O. Yu. Traditional Ukrainian dress / O. Yu. Kosmina. Kyiv: Baltika Print, 2008. 159 p.
4. Descriptions of the Kharkiv governorship at the end of the XVII century. Kyiv: Scientific Opinion, 1991. 220 p.
5. Ancestral land: Textbook of Ethnology / For colleagues. edit I. F. Prokopenko. Kharkiv.: KDPU, 1999. 526 pp.
6. Sichinsky V. Strangers about Ukraine. Selection of descriptions of travels in Ukraine and other scriptures of strangers about Ukraine for ten centuries / V.O. Sichinsky. Prague, 1942. Kyiv: Dovira, 1992. 246 pp.
7. Sumtsov M.F. Research on ethnography and culture history of Sloboda Ukraine / M. F. Sumtsov, Kharkiv: Atos, 2008. 588 p.
8. Sumtsov M.F. Slobozhane. Historical and ethnographic intelligence, Kharkiv: Akta, 2002. 229 p.
9. Ukrainian ethnology: Teaching manual. Kyiv: Lybid, 2007. 400 p.
10. Ukraine: Ethnocultural mosaic. Kyiv: Lybid, 2006. 328 p.

11. Dode Z. V. Costume as Representation of Historical and Cultural Reality: On the Question of the Method of Research / Z. V. Dode // Structural Semiotic Research in Archeology. Т. 2. Donetsk: Donetsk. nats University, 2005. 305-329 pp.
12. Pogozheva AP Anthropomorphic plastics of Tripoli / A. P. Pogozheva. Novosibirsk: Science, 1983. 144 pp.
13. Ponomarev A.P. Ukrainian ethnography: course of lectures / A. P. Ponomarev. Kyiv: Lybid, 1994. 317 pp.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В., Штеба К. О.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ХУДОЖНЬОГО РОЗПИСУ

Статтю присвячено історії розвитку художнього розпису в центральних областях України. Головну увагу приділено становленню петриківського декоративного розпису (с. Петриківка Царичанського району, Дніпропетровської області), одному із найпопулярніших видів народного мистецтва України.

Ключові слова: художній розпис, декоративно-прикладне мистецтво, село Петриківка, народні майстри.

Гулей О. В., Штеба Е. А. Из истории развития отечественной художественной росписи

Статья посвящена истории развития художественной росписи в центральных областях Украины. Главное внимание уделено становлению петриковской декоративной росписи (с. Петриковка Царичанского района Днепропетровской области), одному из самых популярных видов народного искусства Украины.

Ключевые слова: художественная роспись, декоративно-прикладное искусство, село Петриковка, народные мастера.

Guley O.V., Shteba K. O. From the history of the design of national artistic painting

The article is devoted to the history of the development of artistic painting in the central regions of Ukraine. The main attention is paid to the development of Petrykivsky decorative painting (village Petrykivka Tsarichansky district, Dnipropetrovsk region), one of the most popular types of folk art in Ukraine.

Keywords: artistic painting, arts and crafts, village Petrykivka, folk craftsmen.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На сучасному етапі дана тема є досить актуальною, адже помітно зросла етнічна свідомість народу, посилюється інтерес до вітчизняної давнини, люди усвідомили необхідність збереження традиційного народного мистецтва як генофонду духовності. Народне мистецтво в Україні є складником національного способу життя, виразником його етнічних ідеалів. Любов до рідної мови, обряду, традиційного ремесла і, в цілому, – до розуміння сутності національних цінностей формує у дітей та молоді любов до рідного краю. Важливим сьогодні є засвоєння цілісності та різноманітності культурно-історичного досвіду й набутку народу, що дає розуміння закономірностей розвитку народного мистецтва.

Петриківський декоративний розпис є одним із унікальних проявів української художньої культури, яка сягає корінням у глибини історії, що створювалась протягом століть працею і талантом наших пращурів. Петриківський розпис, за більш ніж столітню історію свого існування, пройшов шлях від виникнення художньої традиції до внесення у репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО у грудні 2013 року.

Аналіз актуальних досліджень. Цікавитись петриківським розписом діячі науки і культури почали наприкінці XVIII століття. У цей період з'явилися народознавчі розвідки Є. Євєнбаха, Д. Яворницького та інших. Дослідження народної творчості представлено у роботах В. Антоновича, Я. Головацького, М. Драгоманова, М. Костомарова та інших. Сучасними вченими, такими як: Є. П. Верещак, О. І. Воловиченко, Г. Е. Левченко, М. П. Тименков, Д. О. Тхоржевський, закладено основи методики навчання декоративного художнього розпису взагалі та петриківського розпису зокрема.

Мета дослідження: проаналізувати історичні відомості про розвиток петриківського художнього розпису як вагомого компонента народної культури України.

Виклад основного матеріалу. Петриківський декоративний розпис – один із видів українського народного малювання, що виник у селі Петриківка (Царичанського району, Дніпропетровської області). Первинно село дістало назву Петрівка, від імені старшого кошового гетьмана війська Запорізького Петра Калнишевського. З часу свого заснування (1772 р.) Петриківка була важливим адміністративним та торговельним центром, де тричі на рік збирався ярмарок, на якому місцеві майстри продавали килими, вибійчані тканини, а також вироби з дерева – скрині, сани, вікна, народні музичні інструменти (кобзи, бандури), розмальовані рослинним орнаментом [1]. Після ліквідації у 1775 році Запорізької Січі село стало казенною слободою, жителі якої не зазнали кріпосного гніту, що також сприяло розвитку народного промислу [5].

Спочатку петриківський декоративний розпис розвивався у вигляді стінопису житлових приміщень та декору речей господарського і хатнього вжитку. Із покоління в покоління передавалися традиції розпису, образотворчі мотиви якого виявилися і в народних картинах [4]. На початку XX століття, у зв'язку з появою паперу на селі та широким попитом на хатні настінні розписи, почалося виготовлення петриківськими

майстрами і паперових прикрас – мальовок (рушники, килими, деталі архітектурного декору – стрічки і квіти для комина тощо), якими оздоблювали інтер'єр житлового приміщення [3]. Характерним для мистецтва петриківського декоративного розпису є рослинний орнамент, що продовжив традиції орнаментики українського бароко. Він ґрунтується на уважному вивченні реальних форм місцевої флори та створенні на цій основі стилізованих фантастичних, неіснуючих у природі форм квітів – цибульки, кучерявки тощо. Широке застосування у петриківському декоративному розписі мають мотиви садових (жоржини, айстри, тюльпани, троянди) і лугових (ромашки, волошки) квітів та ягід – калини, полуниці і винограду. Характерні для петриківського орнаменту є також зображення акантового листа (місцева назва – папороть), пуп'янків, перистого ажурного листа. Подібні рослинні мотиви зустрічаємо й на стародавніх речах, що належали колись запорізькій старшині [2]. У XIX столітті Петриківка була центром розповсюдження стінопису на Україні, орнаментика якого бере початок від стародавньої традиційної орнаментики, яка широко застосовувалась в побуті козаків для оздоблення їх житла, начиння та зброї. Основними видами орнаментальних композицій стінного розпису були вазони, букети, гілочки, окремі квіти та смуги фриза – бігунчики. Вони застосовувались або поодинокі, або поєднувались у складну композицію, підпорядковану архітектурній структурі печі [4].

Настінний розпис виконувався за допомогою простих засобів і матеріалів. Основними забарвлюючими матеріалами були крейда, сажа, кольорові глини та саморобні рослинні фарби, які виготовлялись виварюванням трав, листя пасльону, ягід та квітів (наприклад, зелену фарбу видобували з листя пасльону та пирію, синю – з квітів проліска, жовту – з пелюсток соняшника та лушпиння цибулі, жовтогарячу – з кори молодих яблуневих пагонів, фіолетову різних відтінків – з ягід бузини та шовковиці, червону – з соку вишні, коричневу – з ягід жостеру). Вживали також природний барвник – вохру. Розріджувачами та закріплювачами фарб у давнину були: яєчний жовток, молоко, природний вишневий клей, пізніше стали вживати цукор. За інструмент у майстрів петриківського декоративного розпису правили саморобні пензлики з котячої шерсті та палички з болотної очеретини, деякі деталі (наприклад, ягоди) малювались просто пальцем. Оскільки настінний розпис часто відновлювався, то не було потреби застосовувати консервуючі засоби, що запобігають загніванню білкових речовин. Але, коли розписували дерев'яні речі домашнього вжитку, то в розведену на яєчному жовтку фарбу додавали трохи оцту, або застосовували олійні фарби [7].

Роботи петриківських майстрів, малюнки-розписи (Н. Білокінь, І. Пилипенко та інших) – становили орнаментальні композиції: квіти, гілочки, букети, фризи, кашпо-килимки, виконані на папері темперою – експонувались на Першій виставці українського народного мистецтва в Києві (1936 р.) [8]. У 1936-1941 роках у Петриківці існувала школа декоративного народного малювання, в якій композицію петриківського орнаменту викладала відома майстриня, заслужений майстер народної творчості України Т. Пата та її дочка, В. Кучеренко [2]. Випускники школи почали працювати у різних галузях художньої промисловості, застосовуючи орнаменту петриківського розпису в оздобленні тканин, розписі фарфорового посуду, виробів з дерева тощо.

З 1958 року в Петриківці було відкрито цех лакового розпису, де виготовлялись скриньки й декоративні тарелі з пресованої тирси, розписані фарбами. В експериментальному цеху з 1970 року виробляли декоративні панно, намальовані на папері яєчною темперою, точені з дерева розмальовані декоративні вазы, тарелі, коралі, цукерниці, яйця-мальовки тощо [3].

Основними традиційними композиційними сюжетами петриківського розпису служили декоративні панно, що часто нагадують мануфактурні килими XIX століття, мотиви «вазон», «букет», окрему «гілочку» і «фриз». Яскравими представниками петриківського розпису були: Н. Білокінь, П. Глущенко, Г. Ісаєва, Т. Пата, І. Пилипенко, Н. Тимошенко [2; 3; 4]. Майстри Петриківки, зберігаючи традиційні мотиви і композиційні схеми декоративного розпису й нині розвивають і збагачують його новими елементами.

Аналіз низки наукових праць уможливив виокремити основні чотири типи мазків для опанування техніки петриківського розпису, традиційна назва яких «гребінчик», «зернятко», «горішок», «перехідний мазок». «Гребінчик» – це мазок, що починається з потовщення, яке робиться натиском пензля, і закінчується «тоненьким вусиком», що малюється легким дотиком кінчика пензля. Покладені поряд кілька таких мазків нагадують гребінець. Гребінчиковий мазок може бути і коротким, і видовженим, тому він найпоширеніший у роботі петриківців. Ним малюють пелюстки, листя і трави різноманітної форми. «Зернятко» – мазок, який починається з найлегшого дотику і закінчується найсильнішим натиском. Якщо мазки «зернятко» покладені по обидва боки стеблини вістрям назовні, зображення нагадує колосок, звідси і назва мазка – «зернятко». «Горішок» складається з двох гребінчикових мазків, вигнутих півлунками і покладених один проти одного. Заповнивши між півлунками порожнє місце гребінчиковим, або двома-трьома зернятковими мазками, матимемо форму, подібну до лісового горіха, звідки й назва. Без «горішка» не можна намалювати зав'язі, пуп'янки чи квітки. «Перехідний мазок» накладається одним пензлем, але двома фарбами. При цьому фарби розмішуються до густоти сметани, сухий пензель умочують в одну фарбу (наприклад, у зелену), а потім у другу (наприклад, у жовту). На папері залишається слід від жовтої фарби, який плавно переходить у зелений без змішування їх. Фарби не рідкі, розведені на яєчному жовтку, тому вони не зливаються, а лише проглядають одна з-під другої, створюючи дивовижно тонкі переходи від одного кольору до іншого, яких не можна досягти іншими технічними прийомами [5].

Л. Любарська зазначає, що оволодіваючи технікою виконання традиційних мазків петриківців, учні поступово ускладнюють виконання кожного з чотирьох мазків, вчать аналізувати форму квітів, листя, плодів, а пізніше і тваринного світу, перетворюючи мотиви в декоративні форми і самостійно створюючи композиції, навчаючись у народних майстрів, у природи [6]. С. Трач наголошує на тому, що вивчаючи петриківський народний декоративний живопис, його давні традиції, учні повинні глибше оволодіти і деякими нетрадиційними прийомами, які слід використовувати в роботі [7]. До цих прийомів належить, наприклад, нанесення на папір плям пальцем. Умочивши кінчик пальця у фарбу, торкаються ним паперу, на якому залишається кругленька пляма, трохи світліша в центрі з темнішим контуром довкола. Поклавши в певному порядку подібні плями, можна зобразити гроно винограду, горобини, калини, смородини, порічки. Цікавий прийом накладання кольорових плям і смужок за допомогою зрізаного навскіс стебла рогози. Покладені ритмічно, у певному порядку кольорові смужки дають можливість зобразити квіти майорів, грона ожини. Широко використовують і прийом продряпування по сирій фарбі прожилок на листках і пелюстках квітів загостреним кінцем палички, або держальцем пензля. Таким чином же намальовані листочки чи квіти можливо ефектно і швидко прикрасити невеличкими випуклими цятками, накладеними кінцем держальця пензля, вмоченого в густу фарбу. Накладені в ряд випуклі цяточки збагачують малюнок і колорит відповідних рослинних форм. Використовуючи прийоми народних майстрів, слід пам'ятати, що вони працювали відразу фарбами, без попереднього контура олівцем, не робили ні етюдів, ні ескізів, свій творчий задум до дрібних деталей виношували в уяві, і втілювали задум у відповідному матеріалі, не допускаючи правок і переробок. У цьому і полягає висока майстерність народних майстрів петриківського розпису.

Таким чином, серед основних прийомів та технік виконання петриківського художнього розпису слід виділити такі: прийом одночасного накладання двох кольорів одним пензлем, так званий перехідний мазок – наслідком його є найтонші переходи від одного кольору до іншого без змішування їх; нанесення на папір плям пальцем; накладання кольорових плям і смужок за допомогою зрізаного навскіс стебла рогози; прийом продряпування по сирій фарбі прожилок на листках і пелюстках квітів загостреним кінцем палички або держальцем пензля.

Відтак, художня школа петриківського декоративного розпису, якій притаманні енергійність, чіткість декору, яскравість фарб, з часом вийшла далеко за межі окремого осередку і набула поширення в ряді міст і сіл України.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане можемо стверджувати, що петриківський розпис – це давня галузь українського декоративного мистецтва, сповнена яскравих барв та неповторних композицій, створених руками талановитих майстрів; важливим є те, що мистецтво петриківського розпису постійно розвивалося й розвивається нині, а його традиції та мотиви (що передавалися з покоління в покоління) не лише розвивають навички виконання декоративного розпису, а й виховують у дітей та молоді любов та повагу до народної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. С. Станкевич. Львів: Світ, 1992. 271 с.
2. Глухенька Н. Петриківські майстри декоративного розпису / Н. Глухенька. К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1959. 63 с.
3. Глухенька Н. Творці прекрасного (про майстрів укр. декоративного розпису с. Петриківка) / Н. Глухенька. // Жовтень. 1972. № 5. с. 130.
4. Довгаль С. Панко – культура Петриківки // Україна молода. 1999. 7 жовтня. С. 11.
5. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис: Навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2006. 228с.
6. Любарська Л. М. Образотворче мистецтво. Підручник для 4 класу / Л. М. Любарська. Київ: Форум, 2004. 160 с.
7. Трач С.К. Уроки образотворчого мистецтва 4 кл. Посібник вчителя С. К. Трач. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2006. 120 с.
8. Українські декоративні розписи: Альбом. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. 32 с.

REFERENCES

1. Antonovich E. A. Decorative Applied // E. A. Antonovich, R.V. Zakharchuk-Chugai, M.S. Stankevich. Lviv: Svit, 1992. 271 p.
2. Glukhenka N. Petrikivski mainstra decorative rozpisu / N. Glukhenka. K.: Sovereign vidavnistvo vyotvorotchichogo mytstv i music museums URSR, 1959. 63 p.
3. The deaf N. The creature of the beautiful (about the Maistre of Ukrainian decorative rozpisu. Petrikivka) / N. The Deaf. / Zhovten. 1972. № 5. p. 130.
4. Dovgal S. Panko - Petrikivka culture / S. Dovgal // Ukraine is young. 1999. 7 of Zhovtnya. p. 11.
5. Kirichenko M. A. Ukrainian Decorative Decorative Rozpis: Navchalny Patient / M. A. Kirichenko. Kyiv: Znannya-Pres, 2006. 228p.
6. Lyubarska L. M. Imaginative. The handler for grade 4 / L. M. Lyubarska. Kyiv: Forum, 2004. 160 p.
7. Trach S.K. The lessons of the imaginative Mystetstva 4 cells. Posbnik vchitelea C. K. Trach. Ternopil: Navchaln book Bogdan, 2006. 120 p.
8. Ukrainian decorative roses: Album. Kyiv: Sovereign vidavnistvo vyotvorotchichogo mytstv i muzichnoj literaturi, 1957. 32 p.

УДК 930.2003

Коляда І.А., Згурський А.Л.
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова
м.Київ

ЕТНІЧНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЕТНОМЕНШИН В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ У ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті здійснено спробу проаналізувати особливості культурного простору етноменшин в національній політиці України. Визначена роль і місце державних органів та інституцій у формуванні необхідної правової та державної підтримки етносів, що проживають на території України. З'ясовано шляхи розбудови культурно-мистецького життя засобами загальноукраїнських, професійних, регіональних громадських організацій, а також основні напрями збереження та популяризації культурної спадщини етноменшин України.

Ключові слова: етнополітика, національність, етнос, народ, національні меншини.

Коляда И.А., Згурский А.Л. Этнический измерение культурного пространства Этнические меньшинства в этнонациональной политике Украины в первое десятилетие независимости.

В статье предпринята попытка проанализировать особенности культурного пространства этнических меньшинств в национальной политике Украины. Определена роль и место государственных органов и институтов в формировании необходимой правовой и государственной поддержки этносов, проживающих на территории Украины. Выявлены векторы развития культурной жизни средствами общеукраинских, профессиональных, региональных общественных организаций, а также основные направления сохранения и популяризации культурного наследия этнических меньшинств Украины.

Ключевые слова: этнополитика, национальность, этнос, народ, национальные меньшинства.

Kolyada I.A., Zgursky A.L. Ethnic dimension of cultural space Ethnic minorities in the ethno-national policy of Ukraine in the first decade of independence.

The article attempts to analyze the characteristics of the cultural space of ethnic minorities in the national policy of Ukraine. The role and place of state bodies and institutions in the formation of the necessary legal and state support for ethnic groups living in Ukraine has been determined. The vectors for the development of cultural life were determined by means of general Ukrainian, professional, regional public organizations, as well as the main directions for the preservation and popularization of the cultural heritage of the ethnic minorities of Ukraine.

Keywords: ethnopolitics, nationalist, ethnoses, national minorities.

Багатонаціональний склад українського соціуму визначає потребу у виваженій, етнополітиці для передження та успішного подолання міжетнічних протиріч в умовах викликів перед якими знаходиться Україна у XXI столітті. Євроінтеграційні процеси та події, які каталізувала Революція гідності продемонстрували неймовірно гостру актуальність етнонаціональної політики. «Східний сусід», що розв'язав війну на сході України та окупував Кримський півострів активно продовжує повномасштабну гібридну війну застосовуючи арсенал маніпуляційних та відверто фейкових заходів для дискредитації України не лише на міжнародній арені, а й у середині країни, викривлюючи та відверто фальсифікуючи заходи Української держави у сфері етнонаціональної політики.

Домінуюча мотивація участі національних меншин у державотворчих і законотворчих процесах у 1990-і – 2000-і рр. актуальна сьогодні під кутом зору цивілізованого задоволення їхніх базових інтересів на новому етапі історичного розвитку України, яка активно інтегрується у загальносвітовий та європейський простір.

З перших днів незалежності Українська держава отримала масу викликів у сфері національної політики. Процес українзації з одночасним забезпеченням прав національних меншин і поширенням відцентрових течій, передусім ініційованих представниками російської та кримськотатарської національностей мав яскраве забарвлення етнічної політизації. Це слугувало причиною того, що низка дослідників почали займатися цією проблемою. Напрацювання істориків, політологів, правників, соціологів та економістів сприяли формуванню широкого спектру історіографічних джерел.

Як влучно зазначає Л. Коцур досить масштабним за обсягами контенту став дискурс, пов'язаний із висвітленням нормативно-правового регулювання громадсько-політичної діяльності національних меншин в Україні, що обумовлювалося специфікою поступової відмови від надмірної етатизації суспільства і формуванням правового поля, яке виходило за рамки радянського законодавства, а також особливостями етнополітичної ситуації¹.

У перші роки незалежності високі цілі національно-культурного відродження увійшли в протиріччя з реальними культурними процесами. Наприкінці 90-х років XX ст. інфраструктура культури в Україні

¹Коцур Л. Національні меншини України в етнополітичних процесах наприкінці 1980-х – у 1990-х рр. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Коцур Л. Переяслав-Хмельницький, 2015. 423 с.

залишалася технічно та морально застарілою. Значний відбиток на ній залишив колишній суспільний лад та притаманна йому культурна політика. Наслідком цього стала зорієнтованість на централізоване управління та безпосереднє бюджетне утримання закладів культури, їхня невідповідність до існування в умовах суспільного і господарського плюралізму та вільного ринку. Гострою залишалася проблема дієвої державної політики сприяння недержавному сектору в культурі, влаштування для нього сприятливих податкових та правових умов діяльності. Процес створення ефективного законодавства для неприбуткових та благодійницьких організацій в Україні тільки розпочався.

Таким чином, регіони України різнилися як за кількістю національно-культурних товариств, так і за динамікою їх чисельних змін. В одних регіонах їх чисельність постійно зростала, а в інших зберігалася тенденція до поступового їх зменшення. У Донецькій і Закарпатській областях умови для розвитку національно-культурних товариств були найбільш сприятливими. У 2005 р. з 88 зареєстрованих товариств на Одещині 17 фактично припинили свою діяльність або не брали участі у громадському житті².

Національно-культурні товариства розгортали свою діяльність спершу у великих містах – Києві, Донецьку, Одесі, Запоріжжі та інших містах з населенням понад 1 мільйон. При Миколаївському обласному товаристві німців України «Відергебурт» діяв танцювальний колектив, за договором про співпрацю з Миколаївською філією Київського національного університету культури і мистецтв – жіночий хор, керований Є. Харитоновою, який задіяний у недільних богослужіннях в кірсі. Хор брав участь у багатьох обласних та міських заходах, зокрема, в обласному фестивалі національних меншин «Дружба», республіканських фестивалів «Дні німецької культури» тощо³.

На початку 2000-х років в Одеській області культурні установи, покликані сприяти розвитку меншин, створювалися як самими меншинами, так і державою. До перших належали Центр болгарської культури, німецький Центр історико-архівних досліджень при товаристві «Відергебурт», організованих німецькими товариствами Одеси, Іллічівська, Південного, Ізмаїлу, інших міст; «Центри зустрічей» для розвитку творчих здібностей і об'єднання людей за інтересами, Центр адаптації і реабілітації ромів, Ромська бібліотека при обласному Ромському конгресі; Культурний центр при Одеській вірмено-григоріанській церкві, Одеська філія Грецького фонду культури, «Баварський будинок. Одеса», Одеська філія бібліотеки Гете-Інституту.

У 2005 р. на Донеччині діяло 92 національно-культурних формування, які об'єднували представників 18 національностей – українців, греків, євреїв, німців, поляків, росіян, татар, білорусів, болгар, ромів та ін. загальною кількістю близько 70000 осіб⁴. Вони мали відповідно загальноукраїнський (3), обласний (18), міський (45), районний (12), сільський і селищний (14) статус⁵.

Ефективність діяльності національно-культурних товариств досить різноманітна, утім, достатньо помітно виділялися провідні напрямки, серед яких – розвиток дружби між народами, збереження національно-культурних надбань та історичної пам'яті, відродження власних традицій в етнокультурному контексті:

- створенні гуртків із вивчення національних мов (м. Дубно, міський Будинок учнівської молоді – чеське товариство «Стромовка»);
- організації постійних книжкових експозицій «Мальовничий куточок Європи – Чехія», «Письменники Чехії», «Література чеською мовою» та багато інших заходів організованих чеським товариством «Стромовка»;
- святкуванні ювілеїв національних діячів культури (літературний вечір із нагоди 210-річчя від дня народження О. Пушкіна, проведений Російським культурним центром 6 червня 2009 р. у МПК «Текстильник»), державних та релігійних свят (День Конституції Російської Федерації, День злагоди і примирення тощо);
- створенні фольклорних колективів, базованих на національній основі, що є постійними учасниками фестивального руху (хореографічна студія «Арабеск», дитячі хори «Унісон», «Аве Марія», «Фантазія», дитячі гуртки, ляльковий театр «У волшебного лукоморья», фотогурток «Дагер», клуб «Русский самовар» – Російський культурний центр; хорові та хореографічні гуртки, що були учасниками Всеукраїнських фестивалів у Житомирі, Львові, Луцьку та у багатьох польських містах – польське товариство ім. В.С. Реймонта та інші);

²Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2006. С.24. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/>

³Шитюк М. М. Німці Південного регіону сучасної Української держави 1991 – 2009 рр. / М. М. Шитюк. Повне зібрання наукових праць [Текст] : у 35-ти т. Т. 21. Миколаїв : Видавництво Ірини Гудим, 2012. С. 452.

⁴Разом в розмаїтті: Культурно-мистецькі заходи і діяльність національних товариств в рамках оголошеного 2008 року Роком міжкультурного діалогу в Україні. Оглядова довідка / підготувала Т. Шлепакова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua>

⁵Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2006. С.23. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/>

- проведенні численних культурно-мистецьких заходів («Дні німецької (польської) тощо культури», вечорів російського романсу, «Днів національного кіно» – Земляцтво німців, польські громади тощо);
- організації науково-практичних конференцій, спрямованих на ознайомлення з культурами національних меншин (м. Дубно, Острогожськ; зокрема, щорічна міжнародна конференція «Кондратьєвські читання», що проводиться Товариством російської культури ім. О. Пушкіна, організована спільно з кафедрою теорії та історії світової літератури РІС КСУ за участю науковців Росії, Польщі, США та внучки О. Кондратьєва – К. Кондратьєвої – Російська Федерація), міжнародна конференція «Єврейському народові» (Дубенська єврейська громада);
- щорічних святкуваннях Масляної («Російський культурний центр») із широким запрошенням представників інших громад, інших національних свят та соціальних проектів («Волинська маївка», «Вілія», «Господарочка» – польські громади);
- щорічних міжнародних фестивалів культури і традицій країн Західної та Східної Європи у рамках Тижнів польської культури тощо (група польських товариств);
- друці різноманітної інформаційної продукції про культурні здобутки національних меншин тощо (усі товариства)⁶.

Розвиток у сфері культури України на початку ХХІ ст. нових форм комунікації між владою та громадськістю, формування інформаційного суспільства мали безперечний вплив на процеси вдосконалення чинного законодавства у сфері культури. Можливість залучення громадськості до вироблення та прийняття важливих для галузі рішень, доступ до повної та об'єктивної інформації щодо чинного законодавства стали необхідними умовами ефективної комунікації між владою та суспільством. Доведено, що від участі громадськості у процесі прийняття рішень, а також від ефективності засобів передачі конкретної нормативно-правової інформації шляхом використання різноманітних форм комунікації (ЗМІ, інформаційно-комунікаційні технології, презентації, круглі столи, прямі телефонні лінії тощо) та рівня комунікаційних зв'язків між владою та суспільством в цілому залежать змістовне наповнення, дієвість та ефективність законодавства як механізму вдосконалення державної культурної політики.

В умовах соціокультурних трансформацій початку ХХІ ст. розпочався процес створення правових, економічних та організаційних засад демократичного суспільства як основи для формування цілісної культурно-національної ідентичності, становлення України як повноправного члена світової співдружності, співтворця світової культури. Відбувся поворот від культурного життя за моделлю виживання до формування моделі стабільного розвитку української культури. Активізація міжнародних контактів, залучення європейського досвіду щодо розуміння культури та культурної політики стало підґрунтям для переосмислення змісту культури на концептуальному рівні, усвідомлення необхідності переходу від державного управління культурою до її стратегічного розвитку на основі залучення ресурсів держави та державницьких інституцій, а також комерційного, недержавного, неприбуткового сектору культури. Поява в культурному житті країни на початку ХХІ ст. нових суб'єктів культуротворчого процесу дозволила стверджувати, що за часи незалежності державна культурна політика України еволюціонувала від моносуб'єктної до полісуб'єктної за своєю суттю. Активний розвиток на початку ХХІ ст. нових форм комунікації, які забезпечили доступ до об'єктивної інформації та можливість залучення громадськості до вироблення та ухвалення важливих для вітчизняної галузі культури рішень, сприяли формуванню інформаційно-комунікаційних зв'язків між владою та громадськістю. Створення ефективної нормативно-правової бази у сфері культури України стає можливим на основі встановлення діалогово-комунікаційних засад взаємодії між владою та суспільством⁷.

Задоволення культурних потреб національних меншин, активізація їхнього культурного життя протягом досліджуваних років в Україні помітно зростала. Цей процес супроводжувався розширенням мережі установ, покликаних обслуговувати культурні запити етнічних спільнот; він пробуджував інтереси у представників етноменшин до своєї культури, прагнення її відроджувати, пропагувати й розвивати. Це вельми позитивне явище. Щодо міжнародного права, то Україна приєдналася практично до всіх міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав національних меншин і впевнено інтегрується у міжнародний правовий простір.

У сфері захисту прав національних меншин також існує правовий масив двосторонніх міжнародних документів, представлених, зокрема, договорами про співробітництво та спеціальними міждержавними, міжвідомчими угодами про забезпечення прав національних меншин.

Міністерство культури України здійснювало системну роботу щодо збереження й розвитку етнокультурного різноманіття країни, активно сприяло задоволенню етнокультурних потреб національних меншин, відродженню їх звичаїв і традицій, всебічному розвитку мови і освіти, аматорського і професійного

⁶Виткалов С.В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: [моногр.] / С.В. Виткалов. Рівне: ППДМ, 2012. С.234–235.

⁷Пекарчук В. М. Джерела духовності. Культура етноменшин України (1990 - 2000-і роки) : монографія / В. М. Пекарчук. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 431 с.

мистецтва, охороні і збереженню пам'яток історії та культури, поверненню культурних цінностей, заснуванню періодичних видань тощо.

Уряд України, Міністерство культури і туризму зробили чимало заради збереження й розвитку етнокультурного різноманіття країни, активно сприяли задоволенню етнокультурних потреб національних меншин, відродженню їх звичаїв і традицій, всебічному розвитку мови і освіти, аматорського і професійного мистецтва, охороні та збереженню пам'яток історії та культури, заснуванню періодичних видань. Важливим моментом у контексті розбудови української культурної політики відповідно до базових положень Європейської культурної стратегії було залучення Міністерством громадського сектору до реалізації конкретних проектів. У сфері підтримки та розвитку культур етносів відбувалася активна співпраця Міністерства культури і туризму із недержавними організаціями. На постійній основі Міністерство надавало організаційну та фінансову підтримку ініціативам національно-культурних товариств культурно-мистецького, освітнього та науково-практичного спрямування локального, національного та міжнародного масштабу в різних регіонах країни, націленим на сприяння розвитку традицій і культури усіх етносів України. Підвищувалася міжкультурна компетенція представників етносів України шляхом розвитку усвідомлення культур та спрямування на розробку сучасних дієвих механізмів співпраці державного, громадського та приватного секторів.

В аспекті виявлення шляхів удосконалення механізмів міжкультурного діалогу у практиці міжнародних відносин у дослідженні проаналізовано форми міжкультурних контактів, що встановлювалися між Україною та країнами етнічними батьківщинами етносів впродовж 1990–2000-х років. Аналіз напрямів співробітництва за досліджуваній період мав можливість констатувати, що офіційний діалог між країнами доповнював прямими контактами між неурядовими та громадськими організаціями. На арену двосторонніх політичних та культурних відносин вийшли нові суб'єкти – структури громадянського суспільства, місцеві муніципальні громади. Їх діяльність значно розширювали можливості для здійснення культурно-просвітницьких, дослідницьких програм та культурологічних проектів, в процесі яких перетиналися усі рівні, форми та способи діалогу. Така практика поставала як історично складена суспільно-політична форма регулювання міжкультурної взаємодії, а державні інституції забезпечували цілеспрямовану та гнучку політику міжкультурного діалогу. Крім того, міжкультурні зв'язки як усередині держави, так і поза нею сприяли пошуку практичного застосування тих зусиль. Тиждні та Дні етнічних культур проходили також в регіонах з невеликим прошарком етносів. Програми цих заходів включали вистави, виступи. Вони були однією з провідних форм двостороннього партнерства України та країн-історичними батьківщинами етносів України.

Отже, Українська держава організаційно та фінансово сприяє задоволенню етнокультурних потреб національних меншин: збереженню і розвитку їхніх звичаїв і традицій, аматорського та професійного мистецтва, всебічному розвитку мови й освіти, заснуванню і функціонуванню періодичних видань, охороні та збереженню пам'яток історії та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виткалов С.В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: [моногр.] / С.В. Виткалов. Рівне: ППДМ, 2012. С.234–235.
2. Коцур Л. Національні меншини України в етнополітичних процесах наприкінці 1980-х – у 1990-х рр. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 423 с.
3. Пекарчук В. М. Джерела духовності. Культура етноменшин України (1990 - 2000-і роки) : монографія / В. М. Пекарчук. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 431 с.
4. Разом в розмаїтті: Культурно-мистецькі заходи і діяльність національних товариств в рамках оголошеного 2008 року Роком міжкультурного діалогу в Україні. Оглядова довідка / підготувала Т. Шлепакова. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua>
5. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/>
6. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2006. С.23. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/>
7. Шитюк М. М. Німці Південного регіону сучасної Української держави 1991 – 2009 рр. / М. М. Шитюк. Повне зібрання наукових праць [Текст] : у 35-ти т. Т. 21. Миколаїв : Видавництво Ірини Гудим, 2012.

REFERENCES

1. Vitkalov S.V. Lvivshchyna: cultural-mystic potential in the paradigms of such factors: [monograph] / S.V. Vitkalov. Rivne: PPDМ, 2012. p.234-235.
2. Kotsur L. The National Menshins of Ukraine in the ethnopolitical processes in the 1980s - in the 1990s p. : dis. Cand. inst. Sciences: 07.00.01 / Kotzur L. Pereyaslav-Khmelnitskiy, 2015. 423 p.
3. Pekarchuk VM Dzherela spirituality. The culture of Ukraine's enomnenshin (1990 - 2000-ii roki): monographs / V.M. Pekarchuk. Dnipropetrovsk: Lira, 2014. - 431 c.
4. At once in rozmatti: Cultural and mysticals come in and act for national partnerships in the framework of the stunned 2008 rock of Rock cultural dialogue in Ukraine. Oglyadova dovvd / p_dgotuvala T. Shlepakova. [Electronic resource]. Access mode: <http://mincult.kmu.gov.ua>
5. The camp of the rights of national Menshins in Ukraine: A special issue of the Upgraded Supreme For the sake of Ukraine, of the rights of the people. Kyiv, 2006. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.ombudsman.gov.ua/>

6. The camp of the rights of national Menshins in Ukraine: Special dopovid of the Upgraded Supreme For the sake of Ukraine of the rights of the people. Kyiv, 2006. P.23. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.ombudsman.gov.ua/>
7. Shityuk M.M. Nimtsi Ivdennogo to the region of the Ukraine's Ukrainian State 1991 - 2009 p. / M.M. Shityuk. Povne zibrannya naukovih prats [Text]: 35 tons. T. 21. Mykolaiv: Vidavnistvo Irini Gudim, 2012.

УДК 378.147

Коляда І.А., Юрчишин П.В.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
м.Київ

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ У БОРОТБІ ЗА ПРАВА УГКЦ АРХІЄПІСКОПА ВОЛОДИМИРА СТЕРНЮКА: СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

У статті І.Коляди, П.Юрчишина «Життя та діяльність у боротьбі за права УГКЦ архієпископа Володимира Стернюка: стан наукового дослідження та огляд джерел» здійснено спробу аналізу джерел та історіографії присвячених особистості владика В. Стернюка, систематизовано напрацювання сучасних українських дослідників життєвого шляху Володимира Стернюка, охарактеризовано та окреслено основні особливості сучасного етапу розвитку історичної наукової думки в Україні, проблеми дослідження обраної теми в контексті розвитку історіографії в цілому.

Ключові слова: УГКЦ, «катакомбна церква», суспільно-політичні процеси, біографістика, методологія дослідження, концепт, історіографія.

Коляда І.А., Юрчишин П. Жизнь и деятельность в борьбе за права УГКЦ архиепископа Владимира Стернюка: состояние научного исследования и обзор источников.

В статье И.Коляда, П.Юрчишина «Жизнь и деятельность в борьбе за права УГКЦ архиепископа В.Стернюка: изучение проблемы и характеристика источников» впервые в историографии проанализировано комплекс источников, позволяющих комплексно рассмотреть проблему, сделана попытка систематизировать основные работы современных историков по изучаемой проблеме, раскрыть основные направления дальнейшего изучения проблемы.

Ключевые слова: УГКЦ, «катакомбная церковь», биографистика, общественно-политические процессы, «методология исследования», концепт, историография.

I. Kolyada, P. Yurchishin. Life and Work in the Struggle for the Rights of the UGCC by Archbishop Vladimir Sterniuk: State of Scientific Research and Survey of Sources.

In the article of I. Kolyada, P. Yurchishin "Life and Activities in the Fight for the Rights of the UGCC of Archbishop V. Sterniuk: Study of the Problem and Characterization of the Sources problem, reveal the main directions for further study of the problem.

Key words: UGCC, "catacomb church", biography, social and political processes, research methodology, concept, historiography

Актуальність. Сучасне суспільно-політичне життя в Україні визначило і зміни в українській історичній науці, зростаючої ролі світоглядності історичних знань, що забезпечує реалізацію не лише наукових, а й соціокультурних функцій історії (почуття громадянства, історична пам'ять, критичне мислення, формування в суспільстві об'єктивної картини про минуле). Здобутки академічної історичної науки, які часто не виходять за межі вузького кола науковців, повинні стати надбанням суспільства в цілому, і в першу чергу – молодого покоління українців, формування історичної пам'яті позбавленої міфологем та ідеологем минулого.

У часи незалежності українська історична наука поступово стає інтегральною частиною світової історіографії, формування нового стилю історіографічного мислення, розмаїття методологій аналізу джерел, науковий прагматизм, орієнтація на сучасний ринок ідей. Не виключенням у цьому контексті є й обрана нами тема, яка передбачає аналіз та всебічну характеристику різнопланових за методологічними підходами історичних праць, які дозволили б висвітлити суспільно-політичну ситуацію у Західній Україні у період першої половини ХХ ст., суспільні та конфесійні впливи на життя і громадсько-політичну й душпастирську діяльність одного з очільників «катакомбної» УГКЦ архієпископа Володимира Стернюка.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі систематизації та аналізу історіографії й огляду джерел присвячених висвітленню життєвого шляху владика Володимира Стернюка.

Комплекс проаналізованих нами досліджень включає історіографічні напрацювання українських та зарубіжних істориків, які умовно ми поділяємо на: методологічні, загальні, фонові, тематичні та спеціальні роботи. Першу групу складають методологічні роботи з біографістики, що дозволили використати апробований інструментарій для формування всебічного уявлення про епоху, вивчити чинники та впливи на життя й діяльність Володимира Стернюка у контексті епохи становлення та розвитку модерної української нації. Тому важливими для нашого дослідження стали роботи таких українських вчених-біографістів, а саме С. Ляшко [17] доробок якої присвячено розробці світоглядних засад розвитку української біографістики, формуванню інтегрованих національних біографічних ресурсів, розвитку просопографії; вивченню подій минулого та їхніх наслідків крізь людський чинник або з урахуванням його впливу; дослідженню генеалогічних зв'язків. До

другої групи опрацьованої нами у ході дослідження літератури належать роботи загального характеру – енциклопедичні видання. Так, «Енциклопедія історії України (ЕІУ) у 10 т. — Т. 1–10. — А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.— К.: В-во «Наукова думка», 2003–2013» [9] дозволила хронологічно з'ясувати основні факти біографії архієпископа о. Володимира Стернюка. Суспільно-політичну та культурну ситуацію в СРСР, в Україні у ХХ ст. розкриває третя група праць авторів В. Гриневича[5], Т. Гунчака [6], В. Литвина[34], які використані в нашій роботі як фонові. Матеріал поданий авторами колективної монографії «Політична історія України. ХХ століття: У 6 т.» (К., 2002-2003р.) [23], дозволив відтворити складні, суперечливі процеси здійснення соціальних і національно-визвольних революцій 1917-1921 рр., що склали стрижень життя і розвитку української нації; розкрити пошук теоретико-правових моделей національнодержавної організації та результати спроб їх втілення у суспільну практику, розкрити основні риси та особливості суспільно-політичного життя в Західній Україні у міжвоєнний період ХХ ст., окреслити політичні, соціальні, культурні та ментальні процеси й чинники, які впливали на формування особистості та напрямки діяльності Володимира Стернюка. Деталізувати факти біографії В. Стернюка й висвітлити їх у контексті подій суспільно-політичного, економічного, культурного, релігійного і повсякденного життя українського суспільства за хронологічним принципом У дозволило довідкове видання В. Гриневича «Україна: хроніка ХХ століття: довідкове видання. Рік 1940» (Київ, 2009)[29].

Наступну групу нашої роботи склали тематичні роботи таких авторів: Б. Борцюків[1], В. Пашенка[21], О.Волинець[3], М.Гайковський[4], Т. Марусик[19], В.Марчук[20], Т.Євсєєва[10], які розкривають історію та діяльність УГКЦ. Так, комплексному аналізу історичних обставин, в яких опинилась Українська греко-католицька церква в період Другої світової війни, обставин офіційної ліквідації УГКЦ радянською державною владою шляхом її насильницького «возз'єднання» з РПЦ на т. зв. «Львівському соборі» 1946 р. та участі о. Володимира в цих процесах присвячено монографію проф. Б. Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)»[1]. Політику радянсько-комуністичного режиму щодо репресованої церкви, якою була в СРСР УГКЦ, висвітлює релігієзнавча монографія професора В. Пашенка «Греко - католики в Україні (від 40-х рр. ХХ століття до наших днів)»(Полтава, 2003)[21], використання якої дозволило охарактеризувати становищі, в якому перебувала УГКЦ, коли діяльність о. Володимира була спрямована на збереження українських церковних інституцій. Окрім монографічних досліджень варто виділити ряд статей, які дозволили окреслити суспільно-політичні процеси та їхній вплив на історію УГКЦ, висвітлити чинники, що визначили модель поведінки В. Стернюка на різних етапах історії УГКЦ. Помітне місце у вивченні проблеми відносин “державна – церква” займає у роботах таких відомих науковців як Б.Гудзяк,О.Волинець, М.Гайковський, Т.Марусик, В.Марчук. Актуальною у цьому ракурсі є монографія відомого науковця В.Марчука «Українська греко-католицька церква. Історичний нарис»(Київ, 2014), в якій висвітлено провідну роль підпільної УГКЦ у збереженні національної ідентичності та ментальних особливостей західноукраїнського населення. Роль церковної еліти в процесі формування політичної самосвідомості західноукраїнського населення у післявоєнний період аналізувала Т.Євсєєва.

Отже, комплекс тематичних робіт дозволив окреслити суспільно-політичні процеси, їхні впливи на формування світоглядних позицій о. В.Стернюка, вибору ним моделі поведінки, що визначила його долю та вплинула на розвиток подій у самій УГКЦ.

Життєвий шлях о. Володимира Стернюка припадає на дві світові війни, розпад Австро-Угорської імперії, Українську національно - демократичну революцію, періоди перебування Західної України в умовах польського, радянського та нацистського режимів з їхніми репресіями та втратами близьких, ліквідацією, перебуванням в підпіллі, та легалізацією УГКЦ, народженню сучасної Української державності, служінню ідеям та світоглядним цінностям, яким була присвячена його активна організаторська церковна, богословська та педагогічна діяльність. Проте, незважаючи на непересічний життєвий шлях очільника «катакомбної» УГКЦ архієпископа Володимира Стернюка, у сучасній українській історіографії дослідженням життя та діяльності о. Володимира присвячено обмежена кількість історико-біографічних розвідок, проте цілісного історичного дослідження, в якому б акцентувалась увага на комплексному аналізі життя Володимира Стернюка досі немає. Насамперед, це обумовлено тим чинником, що його життєвий шлях почали досліджувати тільки нещодавно. Першість у спробі проаналізувати, дослідити та вивчити життя, діяльність о. Володимира Стернюка належить таким авторам, як: о. Т. Бублик[2], С. Дмитрук[7], М. Кохановська[14], І. Коляда[13], о.Р. Піха[22], П. Юрчишин[13,26], які ми виділяємо в окрему групу – спеціальні роботи. Ієромонах С. Дмитрух у історико-біографічному нарисі «Життя як подвиг для Христа: Curriculum Vitae монаха редemptориста, Місцеблостителя і Правлячого Архієрея Києво-Галицької Митрополії Володимира Стернюка»(Львів,2007) зазначає, що феномен постаті владика Володимира переростає національні межі України і впливається могутнім потоком у сонм визначних подій та ісповідників Вселенської Церкви. Автором також доведено, що трансцендентність постаті Володимира Стернюка полягає у тому, що він не тільки утверджував в українстві дух глибокого розуміння вселенськості католицизму, але й мав вплив на процес самоідентифікації українців. На основі архівних джерел, автор розкриває раніше не відомі факти з дитинства Володимира Стернюка, окреслює ідейне коло владика. Аналізу проповідей, праць і публікацій владика у комплексі розвитку проповідництва і публіцистичної діяльності Згромадження Найсвятішого Ізбавителя та УГКЦ присвячено історико-біографічний нарис о.

Руслана Піха «Володимир Стернюк - «Я робив те, що міг. І більше на ніщо не дивився» (Львів, 2018), у якому представлений життєпис митрополита Володимира (Стернюка), як знакового діяча з періоду підпілля УГКЦ. Подія із життя архієпископа Володимира Стернюка, майбутнього очільника «катакомбної» УГКЦ присвячено статті М. Кохановської. «Місце Митрополита Володимира Стернюка у церковно-державних відносинах» (Львів, 2006) та ««Я» та «Інший» у житті Митрополита Володимира Стернюка» (Львів, 2007). Якщо у першій акцентується на життєвих етапах В.Стернюка, стосунках з ідейним колом та відносинами з радянською владою, то у другій на основі джерел, архівних матеріалів, введених уперше у науковий обіг, доведено, що душпастирська діяльність В.Стернюка посприяла збереженню єрархічної єдності УГКЦ, її зв'язку пересічними віруючими. Авторка стверджує, що владика утверджував християнські цінності у свідомості українського народу; зроблено висновки про відкритість майбутнього єпископа для потреб мирян; наведено цікаві факти про період навчання у Бельгії та вплив родини на становлення особистості отця, висвітлено основні ідеали душпастирського світобачення та характерні риси характеру й особливостей темпераменту владики о. Володимира. Характеристиці поведінкової моделі о. Володимира Стернюка упродовж 1923-1947 рр. присвячено статтю І. Паламара «Штрихи до портрета Володимира Стернюка» (Львів, 2007), в якій досліджено один із етапів життєвого шляху душпастора, подано оцінку його особистості, проаналізовано мотивації дій, розкрито чинники, що у майбутньому визначали його позиції щодо Львівського церковного собору 1946 р. та продовження підпільної священицької діяльності. Проблемі ролі родини, дитинства, Львівського собору на формування і долю о. В.Стернюка присвячено статті І.Коляди та П.Юрчишина («Вплив родини, дитинства, юнацьких років на становлення особистості митрополита УГКЦ Володимира Стернюка» (2018 р.), «Львівський собор 1946 року у долі митрополита УГКЦ Володимира Стернюка та його родини» (2018 р.))

Таким чином, аналіз праць, які відносимо до спеціальних досліджень з окресленої нами проблеми, засвідчує необхідність здійснити комплексне біографічне дослідження життя, церковної та громадсько-політичної діяльності о. Володимира Стернюка, а окремі факти його життєвого шляху знаходимо в процесі аналізу існуючих джерел.

Під час ґрунтовного дослідження та вивчення хронологічно-обмеженої роками життя та діяльності особистості теми, ми на основі аналізу різноманітного і різнопланового матеріалу, використаного у нашій роботі, виділяємо такі групи джерел: 1) праці Володимира Стернюка 2) проповіді о. Володимира; 3) опубліковані збірники документів; 4) епістолярій; 5) інтерв'ю; 6) спогади та вшанування й некрологи; 7) візуальні джерела 8) інтернет-сайти.

Першу групу джерельної бази нашого дослідження становлять праці Володимира Стернюка: «Звернення архієпископа Львівського митрополита Володимира Стернюка «Про лад і порядок в Українській Греко-Католицькій Церкві» (Львів, 1990)[24], «Промова до Папи Івана Павла II про надання правової структури нашої церкви» (Львів, 1990)[24], «Тернистою дорогою йшла Українська Греко-Католицька Церква...» (Львів, 1990)[24], «Стернюк Володимир «Має бути молитва...» : розмова з митрополитом» (Львів, 1991)[24], «Автобіографія Владики Володимира Стернюка/ Володимир Стернюк // Життя як подвиг для Христа / Севастіян Дмитрух» (Львів, 2007)[24], на основі яких вдалось систематизувати та структурувати основні події з життя Володимира Стернюка, розкрити світоглядні позиції владики. Богословські проповіді В. Стернюка, що виокремлено у другу групу, опубліковані у працях ієромонаха С. Дмитруха «Життя як подвиг для Христа: *cuticulum vitae* монаха редemptориста місцеблостителя і правлячого архієрея Києво-Галицької митрополії Володимира Стернюка» (Львів, 2007)[7]; та о Р. Кука «Володимир Стернюк - «Я робив те, що міг. І більше на ніщо не дивився»» (Львів, 2018)[7], на основі яких встановлено духовні ідеали Володимира Стернюка, висвітлено найзначніші проблеми у розвитку УГКЦ та її еволюції. Наступну групу становлять опубліковані збірники документів «Ліквідація УГКЦ (1939–1946): Документи радянських органів державної безпеки В 2 т. Т. 2 / за заг. ред. В. Сергійчука.» (Київ, 2006)[15] «Мартирологія українських Церков. В 4 т. Т. 2. Українська Католицька Церква: док., матеріали, християн. самвидав України / упоряд. і ред. : Осип Зінкевич, Тарас Лончина» (Торонто, 1985)[18], які дозволяють визначити юридичне становище УГКЦ в правовому полі Другої Речі Посполитої, встановити еволюцію відносин між підпільною УГКЦ та органами НКВС. «Літопис Голготи України. Т.2» (Львів, 2011)[16], більшість документальних свідчень якого висвітлюють політику радянської влади щодо УГКЦ та містять широкий спектр архівних документів. На основі цих збірок встановлено позицію Володимира Стернюка щодо Львівського церковного собору 1946 р., його вплив на долю самого отця та його родини. Незважаючи на перебування УГКЦ в підпіллі, та небезпекою розкриття структур «катакомбної» церкви, збереглися нечисельні епістолярні джерела, які дозволяють встановити ідейне коло владики, його відносини з офіційним Ватиканом, які опубліковані у працях ієромонаха С. Дмитруха «Життя як подвиг для Христа: *cuticulum vitae* монаха редemptориста місцеблостителя і правлячого архієрея Києво-Галицької митрополії Володимира Стернюка» (Львів, 2007)[7] які ми виділяємо в окрему групу. П'яту групу становлять численні матеріали усної історії (інтерв'ю) серед яких варто виділити «Інтерв'ю з о. Володимиром Стернюком від 13. 09. 1993» (Львів. Інтерв'юер: Борис Гудзяк)[11] та «Інтерв'ю з владикою Володимиром Стернюком від 28. 12. 1994» (Львів. Інтерв'юер: Л. Купчик)[12] які дозволили повніше з'ясувати деталі з біографії В. Стернюка. Спогади про архієпископа Володимира Стернюка, вшанування пам'яті ми виділяємо в шосту групу. Ці матеріали вміщено у книзі ієромонаха С. Дмитруха «Життя як подвиг для Христа: *cuticulum*

вітає монаха редemptориста місцеблюстителя і правлячого архієрея Києво-Галицької митрополії Володимира Стернюка» (Львів, 2007) [7], зокрема, у розділі «Інтерв'ю, відгуки, спогади» вміщено спогади М. Бендика «Він був символом нескореності, надії і любові»: розмова з ректором Дрогобицької духовної семінарії мучеників святотроїцьких отцем-доктором Мироном Бендиком» (Львів, 2007) [7]. Окремо слід виділити спогади о. І. Музички «Біографія Кир Володимира Стернюка: про владу Володимира» (Львів, 2012) [7], «Спогад про зустрічі з Митрополитом Володимиром Стернюком з нагоди його 90-річчя» З. Гаєцького (Львів, 2007) [7], спогади Л. Крип'якевич-Цегельської «Дрижачою рукою, але виразно написав «Володимир» : спогад про митрополита» (Львів, 2007) [42], які дозволяють деталізувати життєпис владки. До цієї групи відносимо також численні вшанування та некрологи («В пам'ять вічну буде праведник сей і от слуха зла не убоїтсь» (Львів, 1997) [7], Каспришин Р. «Він учив нас неложними устами боронити правду: упокоївся в Господі митрополит Володимир Стернюк» (Львів, 1997) [7], «В пам'ять вічну буде праведник сей і от слуха зла не убоїтсь» (Львів, 1997) [7], Л. Калинець «Нехай земля буде Вам пухом, Владико» (Львів, 1997) [7], Р. Каспришин «Він учив нас неложними устами боронити правду: упокоївся в Господі митрополит Володимир Стернюк», І. Возняк «про владу Володимира : [до 100-річчя від дня народж.]» (Львів, 2007) [7], М. Бендик «Він був символом нескореності, надії і любові» (Дрогобич, 2007) [7], М. Колтун «Він створив мою священну долю» (Київ, 2007) [7], Б. Смух «Життя, сповнене жертви» (Львів, 2007) [7], П. Франко «Світлий пам'яті видатного земляка присвячується» (Київ, 2007) [7]). До окремої, сьомої групи, джерельної групи ми відносимо візуальні джерела, зокрема як світлина, так і документальні фільми, які дозволили простежити зміни у характері, на основі фізіономіки охарактеризувати темперамент, риси характеру Володимира Стернюка, з'ясувати його ідейне коло («Документальний фільм «Володимир Стернюк: Служіння у підпіллі» (реж. Андрій Стаськів) [8], О. Шейко «Слідами сповідника віри Володимира Стернюка: фотографії старого Львова» [25]. До остаточної, восьмої групи, належать джерела представлені інтернет-сайтами, матеріали яких були використані для висвітлення фактів при розкритті біографії місцеблюстителя Володимира Стернюка, огляді історіографії й укладанні списку використаних джерел і літератури [2, 25].

Отже, джерельна база дослідження життя та душпастирської, громадсько-політичної діяльності є різноплановою, що дозволило комплексно проаналізувати роль історичної епохи, встановити вплив родини, вражень дитинства, на формування особистості Володимира Стернюка, визначити ідейне коло родини. Опубліковані джерела та архівні матеріали є достатньо репрезентативними для комплексного і всебічного висвітлення означеної теми.

Таким чином, сучасне суспільно-політичне життя в Україні визначило і зміни в українській історичній науці, зростаючої ролі світоглядності історичних знань. Не виключенням у цьому контексті є й обрана нами тема, яка передбачає аналіз та всебічну характеристику різнопланових за методологічними підходами історичних праць, які дозволили висвітлити суспільно-політичну ситуацію у Західній Україні у період першої половини ХХ ст., родинні, ідейні, суспільні та конфесійні впливи на життя і громадсько-політичну й душпастирську діяльність одного з очільників «катакомбної» УГКЦ архієпископа Володимира Стернюка. Аналіз історіографії, засвідчує необхідність здійснити комплексне біографічне дослідження життя, церковної та громадсько-політичної діяльності о. Володимира Стернюка. Аналіз джерел для дослідження життя та душпастирської, громадсько-політичної діяльності засвідчує їхню різноплановість, що дозволяє комплексно охарактеризувати та проаналізувати роль історичної епохи, встановити вплив родини, вражень дитинства, на формування особистості Володимира Стернюка, визначити ідейне коло родини Стернюків, вплив Львівського церковного собору на їхню долю, а також висвітлити основні факти життєвого шляху місцеблюстителя митрополичого престолу архієпископа Володимира Стернюка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боцюрків, Б.. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Б. Боцюрків; пер. з англ. Н. Кочан ; за ред. О. Турія. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2005. 268 с.
2. Бублик, Т. «Мені не потрібні священики, у мене немає храмів, мені потрібні мученики!» До 110-річчя від дня народження Володимира Стернюка [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/article_print.php?id=66246&name=kaleido_digest&lang=en& +
3. Гайковський М. Українська греко-католицька церква в часи митрополитування Андрія Шептицького / М. Гайковський // Київська церква : альм. християн. думки. Київ : Львів, 2001. Вип. 2–3. С. 96.
4. Гриневич В. Україна: хроніка ХХ століття: довідкове видання. Рік 1940 / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2009. 234 с.
5. Гунчак Т. Україна. Друга половина ХХ ст. / Київ: Генеза, 1993. 302 с.
6. Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: Curriculum Vitae монаха редemptориста, Місцеблюстителя і Правлячого Архієрея Києво-Галицької Митрополії Володимира Стернюка/ Севастіян Дмитрух, ред. Марія Горбаль. Львів : Свічадо, 2007. 224 с.
7. Документальний фільм «Володимир Стернюк: Служіння у підпіллі» [Електронний ресурс] / реж. Андрій Стаськів. 2010. Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=pYMxHtEyRtk>
8. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя ; Львів ; Київ : Глобус, 1955-2003рр.
9. Євсєєва Г. Російський православний месіанізм як базовий архетип політичної культури творців "світової революції" / Г. Євсєєва // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 17. С. 115-138.

10. Ідея патріархату Української Греко-Католицької Церкви: історія та сучасність / О. Волинець // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: 36. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 20. С. 48-52.
11. Інтерв'ю з владикою Володимиром Стернюком від 28. 12. 1994/ Інтерв'юер: Л. Купчик Життя як подвиг для Христа / Севастіян Дмитрух. Львів, 2007. С. 101-105.
12. Інтерв'ю з о. Володимиром Стернюком від 13. 09. 1993/ Інтерв'юер: Борис Гудзяк// Життя як подвиг для Христа / Севастіян Дмитрух. Львів, 2007. С. 97-101.
13. Коляда, І, Юрчишин П Вплив родини, дитинства, юнацьких років на становлення особистості митрополита УГКЦ Володимира Стернюка/ Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2018. №1(6). С.35-40.
14. Кохановська М Місце Митрополита Володимира Стернюка у церковно-державних відносинах/ М.Г. Кохановська // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга II. Львів: Логос, 2006. С. 342–347.
15. Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки : у 2 т./ за. ред. В. Сергійчука. Освіта. К.: 2006. 804 с.
16. Літопис Голготи України: Т. 2 [Репресована церква]. Львів, 1994. 528 с.
17. Ляшко С. Українські біографічні довідкові видання: XIX–XX ст.: історичні та теоретико-методичні засади. С.269.
18. Мартирологія українських Церков. В 4 т. Т. 2. Українська Католицька Церква: док., матеріали, християн. самвидав України / упоряд. і ред. : Осип Зінкевич, Тарас Лончина. Торонто: Смолоскип, 1985. 839 с.
19. Марусик Т. Ставлення радянської влади до українського греко-католицького духовенства (1944-1946 рр.) // Питання історії України: Збірник наукових праць. Чернівці, 2000. Т.4. С.179-186.
20. Марчук В. Греко-католики України в 1914–1923 рр. / В. В. Марчук // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 89. С. 26-28.
21. Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років XX століття до наших днів. Полтава : [б.в.], 2002. 615 с.
22. Піх Р. Володимир Стернюк - «Я робив те, що міг. І більше на ніщо не дивився»/ КнигоДрук - Львів, 2018. 152 с.
23. Політична історія України. XX століття: У 6 т. (Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.) Київ: Генеза, 2002-2003. ISBN 966-504-256-4 Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939-1945. Керівник тому В. І. Кучер. Київ, 2003. 584 с.
24. Стернюк В. «Має бути молитва...» : розмова з митрополитом / вели Неоніла Шпаковська Братунь, Богдан Вовк // За вільну Україну. 1991. 27 лип. С. 2.; Автобіографія Владики Володимира Стернюка/ Володимир Стернюк // Життя як подвиг для Христа / Севастіян Дмитрух. Львів, 2007. С. 11-13.; Промова до Папи Івана Павла II про налагодження правової структури нашої церкви/ Володимир Стернюк // Патріархат. 1990. Чис. 9 (верес.). С. 9-10.
25. Шейко О. Слідами сповідника віри Володимира Стернюка [Електронний ресурс] / Олександр Шейко // Фотографії старого Львова. 2016. 15 трав. Режим доступу: <http://photolviv.in.ua/slidy-sprovidnyka-viry-volodymyra-sternyuka/>
26. Ючишин П. Львівський собор 1946 року у долі митрополита УГКЦ Володимира Стернюка та його родини/ Драгоманівські історичні студії. Збірник наукових праць молодих істориків. 2018. Вип. 4(8). С. 263-277.

REFERENCES

1. Bociurkov B. .. Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939-1950) / B. Bociurkiv; per. from english N. Kochan; ed. O. Turia. Lviv: Publishing House of the Ukrainian Catholic University, 2005. 268 p.
2. Bublik.T. "I do not need priests, I do not have temples, I need martyrs!" To the 110th anniversary of the birth of Vladimir Sterniuk [Electronic resource]. Access mode: - https://risu.org.ua/article_print.php?id=66246&name=kaleido_digest&lang=en& +
3. Gaikovsky M. Ukrainian Greek Catholic Church during the Metropolitan Andrey Sheptytsky / M. Gaikovsky // Kiev Church: Alm. Christians thoughts Kyiv: Lviv, 2001. Vip. 2-3. P. 96.
4. Grinevich V. Ukraine: A Chronicle of the Twentieth Century: Reference Edition. Year 1940 / NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv : Institute of History of Ukraine, 2009. 234 p.
5. Gunchak T. Ukraine. The second half of the twentieth century / Kyiv: Genesis, 1993. 302 p.
6. Dmitruh S. Life as a feat for Christ: Curriculum Vitae of the Redemptorist Monastery, Locum Tenens and the Governing Bishop of the Kyiv-Halych Metropolitanate Vladimir Sterniuk / Sevastian Dmitruh, ed. Maria Gorbal Lviv: Svichado, 2007. 224 p.
7. Documentary film "Volodymyr Sterniuk: Serving in the underground" [Electronic resource] / dir. Andrew Stasky. 2010. Access Mode: <https://www.youtube.com/watch?v=pYMXHtEyRtk>
8. Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part: [in 11 vols] / Scientific Society named after Shevchenko; Goal. edit Prof. Dr. Volodymyr Kubiiovych. Paris; New York: Young Life; Lviv; Kyiv: Globus, 1955-2003
9. Evseeva G. Russian n Orthodox Messianism as the basic archetype of the political culture of the creators of the "world revolution" / G. Evseeva / Probl. the history of Ukraine: facts, judgments, searches. 2007. 17. P. 115-138.
10. The idea of the Patriarchate of the Ukrainian Greek Catholic Church: History and Modernity / O. Volynets // Ukrainian National Idea: Realities and Prospects of Development: Zb. sciences Lviv, 2008. 20 Pp. 48-52.
11. Interview with Bishop Volodymyr Sterniuk of 28.12.1994 / Interviewer: L. Kupchik. Life as a feat for Christ / Sevastian Dmitrukh. Lviv, 2007. P. 101-105.
12. Interview with Fr. Volodymyr Sterniuk, September 13, 1993 / Interviewer: Boris Gudziak // Life as a feat for Christ / Sevastian Dmitrukh. Lviv, 2007. 97-101.
13. Kolyada. And Yurchyshyn P The influence of the family, childhood, adolescence on the formation of the personality of Metropolitan of the UGCC Volodymyr Sterniuk / Theory and methodology of teaching social disciplines: scientific and pedagogical journal. 2018. №. 1 (6). P. 35-40.
14. Kohanovskaya M Place of Metropolitan Volodymyr Sterniuk in Church-State Relations / M.G. Kohanovskaya // History of religions in Ukraine. Scientific Yearbook. Book II. Lviv: Logos, 2006. 342-347 pp.
15. Liquidation of the UGCC (1939-1946). Documents of the Soviet bodies of state security: 2 t. / Per. edit V. Serhiychuk. Education. Kyiv: 2006. 804 p.
16. Chronicle of the Golgotha of Ukraine: T. 2 [Repressed Church]. Lviv, 1994. 528 p.
17. Lyashko S. Ukrainian biographical reference publications: XIX-XX centuries: historical and theoretical-methodical foundations. P.269.

18. Martirology of the Ukrainian Churches. 4 t. T. 2. Ukrainian Catholic Church: Doc., Materials, Christians. Samizdat Ukraine / order. and ed. : Osip Zinkevich, Taras Lonchyna. - Toronto: Smoloskyp, 1985. 839 p.
19. Marusik T. Attitude of the Soviet Government to the Ukrainian Greek Catholic Clergy (1944-1946) // Questions of the History of Ukraine: Collection of Scientific Papers. Chernivtsi, 2000. T.4. P.179-186.
20. Marchuk V. Greek-Catholics of Ukraine in 1914-1923 / VV Marchuk // Gilea: scientific bulletin. 2014. Issue 89. pp. 26-28.
21. Paschenko V. Greek Catholics in Ukraine: From the 40s of the XX century to the present / V. Pashchenko. Poltava: [bv.v.], 2002. 615 p.
22. Peak R. Volodymyr Sterniuk - "I did what I could. And I never saw anything more" / Knygodruk - Lviv, 2018. 152 p.
23. Political History of Ukraine. XX century: At 6 t. (Redecor: I.F. Kuras (head), etc.) K.: Genesis, 2002-2003. ISBN 966-504-256-4 T. 4: Ukraine in the Second World War, 1939-1945. The head is V. I. Kucher. Kyiv, 2003. 584 pp.
24. Sterniuk V. "There must be a prayer ...": conversation with Metropolitan / conducted by Neonila Shpakovskaya Bratun, Bogdan Vovk // For a Free Ukraine. July 27, 1991. C 2.; Autobiography of Bishop Volodymyr Sterniuk / Volodymyr Sterniuk // Life as a feat for Christ / Sevastian Dmitruk. - Lviv, 2007. 11-13.; Speech to Pope John Paul II on the installation of the legal structure of our church / Volodymyr Sterniuk // Patriarchate. 1990. Chis. 9 (wednesday). Pp. 9-10.
25. Shaiko O. Following the Confessor of Faith Volodymyr Sterniuk [Electronic resource] / Oleksandr Sheyko // Photos of the old Lvov. 2016. May 15 Access mode: <http://photolviv.in.ua/slidy-spodovidnyka-voly-dymyrya-sternyuka/>
26. Yuushishin P. The Lviv Cathedral in 1946 in the fate of Metropolitan of the UGCC Volodymyr Sterniuk and his family / Drahomanovsky historical studios. Collection of scientific works of young historians. 2018. Vip. 4 (8). Pp. 263-277.

УДК 378:159.923

Тодосійчук В.М.

Інформаційно-методичний
центр управління освіти і науки
Сумської міської ради

МОТИВАТОРИ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІВ

Сьогодні проблема дослідження ефективності системи мотивації та стимулювання педагогічних працівників у навчальних закладах набула важливого значення, оскільки вирішення завдань, які стоять перед системою освіти, можливе лише за умови створення належної мотиваційної системи, здатної спонукати педагогічних працівників навчальних закладів до ефективної діяльності. В статті йдеться про пошук таких форм і методів мотивування педагогічних працівників, які б сприяли підвищенню результативності їх роботи.

Ключові слова: мотивація, самовдосконалення, самореалізація, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація.

Тодосійчук В.М. Мотиваторы деятельности педагогов.

Сегодня проблема исследования эффективности системы мотивации и стимулирования педагогических работников в учебных заведениях приобрела важное значение, так как решение задач, стоящих перед системой образования, возможно только при условии создания надлежащей мотивационной системы, способной побудить педагогов учебных заведений к эффективной деятельности. В статье речь идет о поиске таких форм и методов мотивации педагогических работников, способствующих повышению результативности их работы.

Ключевые слова: мотивация, самосовершенствование, самореализация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация.

Todosiychuk V.M. Motivators of teachers.

Today, the problem of researching the effectiveness of the system of motivation and stimulation of pedagogical workers in educational institutions has become important, since the solution of the tasks facing the educational system is possible only with the creation of a proper motivational system capable of encouraging teachers of educational institutions to work effectively. The article deals with the search for such forms and methods for the motivation of pedagogical workers, contributing to an increase in the effectiveness of their work.

Keywords: motivation, self-improvement, self-realization, intrinsic motivation, extrinsic motivation.

Краща освіта для всіх – така мотивація яка стоїть за практично всіма реформами освіти, а отримати оцінку якості та ефективності шкільних систем – справедливе прагнення кожної країни. На сьогодні, одним із значимих є міжнародний порівняльний рейтинг оцінювання знань школярів – PISA. У 2018 році Україна вперше взяла участь у міжнародному рейтингу. І хоча повний звітний аналіз буде оприлюднено в грудні 2019 року, можемо звернутися до результатів попереднього рейтингу.

Результати PISA – 2015 року вкотре сколихнули хвилю дискусій як всередині країн-учасниць, так і на міжнародному рівні. У Франції б'ють на сполох через дуже високу нерівність у доступі до якісної освіти та застарілі методи викладання. У США обговорюють доцільність єдиного загальнодержавного стандарту та шукають ефективні шляхи для залучення кращих вчителів. Німеччина вкотре розмірковує про ранній розподіл дітей за різними програмами підготовки. Адже ці країни не ввійшли до п'ятірки найкращих у системі підготовки учнів за компонентами: природничі науки, читання, математика (таблиця 1) [3].

Таблиця 1

Порівняльна таблиця показників країн-учасниць міжнародного порівняльного рейтингу оцінювання якості школярів (PISA – 2015)

	Природничі науки	Читання	Математика
Сінгапур	556	535	564
Японія	538	516	532
Естонія	534	519	520
Тайпей (Китай)	532	497	542
Фінляндія	531	526	511

Зауважимо, що серед п'ятірки лідерів 3 східноазійські країни та 2 європейські, при цьому Сінгапур уже вдруге поспіль займає найвищі позиції в освітньому рейтингу.

Чимало експертів погоджуються, що одна з причин успіху східноазійських країн у PISA – особливе ставлення до освіти.

Країни Східної Азії сфокусовані на досягненні високих освітніх результатів. Освітяни Сінгапуру говорять навіть про «освітню гонку озброєнь». Для опису культурної налаштованості щодо освіти у Сінгапурі дедалі частіше вживають слово «kiasu», яке означає «страх відставання від інших» [2].

Показовими, в плані східноазійського феномену, є цитата з книги «Найрозумніші діти у світі і як вони стали такими», яка описує іспити у школі Південної Кореї: «...іспит стає подією загальнонаціонального масштабу, учнів випускних класів, які йдуть на іспит, урочисто вітають молодші школярі, як спортсменів, які виходять на ринг. Результати іспитів, окремих шкіл та регіонів тривалий час обговорюються політиками, експертами, вчителями...». При цьому батьки, вчителі та самі учні переконані, що навчальні досягнення є у першу чергу результатом важкої і послідовної роботи, а не наслідком уроджених здібностей. Переконаність, що наполегливість та послідовність у навчанні беззаперечно дасть хороший результат – одна з ключових причин успіху східноазійських країн.

Децентралізація та автономія – одна з причин успіху системи освіти невеликої 1,3-мільйонної Естонії, чю територію можна зіставити з Харківською чи Одеською областями. Після розвалу Радянського Союзу в країні не було ані адекватних підручників, ані грошей на освіту, ані розуміння того, як вчити дітей. Тоді уряд прийняв рішення: дати закладам освіти більше свободи, максимально децентралізувавши управління школами – усі повноваження по керуванню середньо-освітніми закладами переходили місцевим громадам [1].

Серйозним мотиватором діяльності педагогічної спільноти є заробітна плата, яка відрізняється позитивною динамікою, в тому числі й щодо представників інших професій, робить професію вчителя престижною та шанованою (таблиця 2).

Таблиця 2

Зростання середньої зарплати вчителів Естонії

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Середня заробітна плата вчителя (у євро)	10	83	97	812	30	1025	135
Середня заробітна плата працівника з вищою освітою в країні (у євро)	84	92	39	887	49	1005	065
Співвідношення зарплати вчителя до середньої в країні (людини з вищою освітою), %	03	9	5	92	8	102	07

Висока оплата праці педагога приваблює до роботи молодь, створює платформу для постійного самовдосконалення та професійного зростання. Учитель повинен відповідати потребам часу, володіти сучасними методами та прийомами навчання, бути професійно привабливим для учнів та батьків, мати високий рівень підготовки для реалізації державних завдань у освіті.

Останні стандарти і вимоги до знань школярів були виписані в 2014 році. Тоді ж Міністерство освіти затвердило «Стратегію безперервного навчання» на 2014-2020 роки. Саме на її основі тепер формуються шкільні програми (таблиця 3) [5].

Таблиця 3

Ключові показники Системи безперервного навчання 2020

	Ціль на 2020 рік	Стартові показники

Участі дорослих в освіті	20 %	12,9 % (2012 рік)
Частка дорослих (25-64) без спеціальної і професійної освіти	Не більше 25 %	30,3 % (2012 рік)
Частка молоді віком від 18-24 років з низьким рівнем освіти, які не вчать	Менше 9%	10,5 % (2012 рік)
Відсоток учнів з навичками на високому рівні (PISA)		
а) навички функціонального читання	10%	8,4% (2012)
б) математична грамотність	16%	14,6% (2012)
в) грамотність в природничих науках	14,4%	12,8 % (2012)
Зайнятість людей віком 20-34 роки, які закінчили навчання 1-3 роки тому	Не менше 82 %	73,9 % (2012)
Відсоток людей віком 16-74 років, які володіють інформаційно-комунікативними технологіями	80%	65% (2012)
Середня зарплата вчителів загальноосвітніх шкіл у порівнянні з середньою заробітною платою працівників з вищою освітою в Естонії	Більше 1,0	0,64 (2011)

Спеціальних досліджень щодо мотиваторів діяльності педагогів на території України проводиться небагато, проте аналіз деяких з них дозволяє виокремити основні (суттєві) складові:

- внутрішня мотивація: спрямованість на процес;
- зовнішня мотивація: матеріальна винагорода;
- зовнішня мотивація: схвалення інших;
- внутрішня мотивація: самовдосконалення, самореалізація;
- інтегративна мотивація: погодженість цілей працівника із цілями колективу [4].

Найбільш значимими для сучасних педагогів, особливо молоді, залишаються потреба в самовдосконаленні та самореалізації (внутрішня мотивація) та матеріальна винагорода (зовнішня мотивація).

Це свідчить, що робота для вчителів є полігоном особистісного розвитку й професійного зростання. Цим педагогам цікаве все нове й незвичайне; вони з задоволенням виконують свою справу, що дозволяє розкрити нові сторони їхньої особистості, набуті нових професійних навичок і вмінь та розраховують, у свою чергу, на відповідну заробітну плату.

Чи достатньо на сьогодні платформ для посилення окресленої внутрішньої мотивації? З високою ступінню вірогідності можна дати позитивну відповідь. Найбільш популярними формами серед педагогів є участь у вебінарах, он-лайн курсах, методичних майстернях, сесіях Edcamp. Серйозні проблеми залишаються із зовнішніми мотиваторами діяльності, які незважаючи на реформи уряду продовжують залишатися далекими від естонських стандартів.

Новим джерелом як для подальшого стратегічного розвитку держави в галузі освіти, так і педагогічної спільноти стануть результати міжнародного порівняльного рейтингу оцінювання знань школярів PISA – 2018. Можливо саме вони стануть ще одним джерелом (додатковим) мотивації діяльності педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Естонські уроки: прості рішення на шляху до найкращих шкіл. [Електронний режим доступу]: http://tvoemisto.tv/exclusive/estonski_uroky_prosti_rishennya_na_shlyahu_do_naykrashchyh_shkil_90291.html
2. Новий рейтинг PISA. Шкільна освіта у Сінгапурі й Естонії краща, ніж у Фінляндії. [Електронний режим доступу]: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/16/221625/>
3. Основные результаты международного исследования PISA – 2015 [Електронний режим доступу]: http://iac.kz/sites/default/files/nac_otchet_pisa-2015_final.pdf
4. Редько С.І., Панченко А.Г. Дослідження мотиваційних джерел педагогічних працівників як чинника успіху загальноосвітнього навчального закладу. [Електронний режим доступу]: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10063/1/S_Redko_A_Panchenko_PPTP_3-4_IS.pdf
5. Як Естонія реформувала систему освіти. [Електронний режим доступу]: <https://uk.etcetera.media/groshey-nemaye-ale-vichitesya-yak-estoniya-reformuvala-sistemu-osviti.html>

REFERENCES

1. Estonian lessons: simple solutions on the slope before finding shkil. [Electronic access mode]: http://tvoemisto.tv/exclusive/estonski_uroky_prosti_rishennya_na_shlyahu_do_naykrashchyh_shkil_90291.html
2. New PISA rating. School residence at Sinhgauri of the Estonian youth, nizh at Finland. [Electronic access mode]: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/16/221625/>
3. The main results of the international research PISA - 2015 [Electronic access mode]: http://iac.kz/sites/default/files/nac_otchet_pisa-2015_final.pdf

4. Redko S.I., Panchenko A.G. Doslidzhennya motivatsiynih dzherel pedagogichny pratsivnikiv yak of the clerk of the success of the schoolhouse mortgage. [Electronic access mode]: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10063/1/S_Redko_A_Panchenko_PTP_3-4_IS.pdf
5. Yak Estoniya reformed the system ovsti. [Electronic access mode]: <https://uk.etcetera.media/groshey-nemaye-ale-vi-vchitesya-yak-estoniya-reformovala-sistemu-osviti.html>

УДК 321.64

Моцак С.І., Гупало К.П.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ВИСВІТЛЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

У статті розглядається питання висвітлення тематики німецьких концентраційних таборів Третього Рейху в шкільній історичній освіті. Зроблено аналіз викладу даної тематики в працях різних дослідників.

Ключові слова: концентраційний табір, Третій Рейх, антисемітизм.

Моцак С.І., Гупало К.П. Освещение концентрационных лагерей Третьего Рейха в школьном историческом образовании.

В статье рассматривается вопрос освещения тематики немецких концентрационных лагерей Третьего Рейха в школьном историческом образовании. Сделан анализ изложения данной тематики в трудах различных исследователей.

Ключевые слова: концентрационный лагерь, Третий Рейх, антисемитизм.

Motsak S.I., Gupalo K.P. The study of the concentration camps of the Third Reich in the school history education.

The article addresses the issue of covering the subject of the German concentration camps of the Third Reich in school history education. An analysis is made of the presentation of this subject in the textbooks of various authors.

Keywords: concentration camp, Third Reich, anti-Semitism.

Концентраційні табори – місця для примусової ізоляції реальних або передбачуваних супротивників держави, політичного режиму. На відміну від в'язниць, звичайних таборів для військовополонених і біженців, концентраційні табори створювалися з особливих декретів під час війни, загострення політичної боротьби.

Німецьке керівництво створило широку мережу різного типу концтаборів для утримання військовополонених і насильно вивезених у рабство громадян окупованих країн. При цьому використовувався досвід роботи внутрішніх концентраційних таборів, створених в Німеччині після приходу нацистів до влади. Концентраційні табори рейху були відомі жорстоким поводженням з в'язнями і нелюдськими умовами їх утримання.

Система концтаборів нацистської Німеччини явище унікальне і за своїми масштабами і за своєю жорстокістю. Пенітенціарна система Третього Рейху була визнана світовою громадськістю злочином проти людства.

Так звана політика Нового ладу в Європі диктувала консеквентно тодішньому німецькому диктаторові й його оточенню запалити світ Другою світовою війною, що забрала мільйони жертв різних народів. Третій Рейх став шукати колонізаційні простори для своєї «вибраної раси».

Він поділив людство на пануючих і рабів. Став винищувати цілі народи. Впровадив в життя нелюдську й нечувану в історії систему концентраційних таборів. Завів невилічну працю. Знехтував всі міжнародні конвенції, а девізом німецьких державних керівників стало насильство, підступні і явні мордування, щоденні розстріли та грабїж над одиницями і цілими народами.

На сьогоднішній день у вітчизняній історичній науці досі немає комплексного дослідження системи нацистських концентраційних таборів.

Вершиною цієї політики були газові камери для масового отруювання людей, а щоб не залишалися сліди злочину, крематорії III-го Рейху диміли як вдень так і вночі. Не дивно, що синонімом державного правління III-го Рейху стала система концентраційних таборів, що сама собою знищила та покалічила мільйони людей [1, с.115].

Історія німецьких концтаборів поділяє їх на три ступені. Перший ступінь – це табори праці, звані Арбайтслагер. Сюди зачисляли карні табори в поліційному значенні. До цієї категорії треба зачислити поліційні в'язниці, такі як Терезін, Брец. Ця категорія концтаборів є найбільш різновидна як по своїй формі так і по змісту. Звичайно різнилася вона від двох інших категорій своїм більш м'яким режимом, обмеженим часом ув'язнення, пересічно до кількох місяців. Однак ці формальності були тільки в початках переведеного поділу, бо в подальшому, ця різниця була поступово знищена і ці табори ставали подібними до інших концтаборів. Зовнішньо вони відрізнялися від інших, одяг військовополонених був схожий більше на цивільне вбрання, на якому не було спеціальних відзнак-номерів, волосся в'язнів не стригли. В дійсності перший ступінь був сурогатом справжніх концтаборів двох інших ступенів.

Другий ступінь – це дійсні концтабори, в яких не визначався термін перебування в'язня. Полонені ходили в спеціальному одязі в біло-синю смугу з номерами на грудях та трикутниками, що вказували по якій причині вони сюди потрапили. Волосся в'язнів повністю було зстрижене. Умови життя і праці були тут тяжчі, чим в першому ступені. Ступінь другий розподілявся на багато інших категорій, але вони не мали найменшого значення на практиці. Концтаборами другого ступня були Дахау (який пізніше став категорією першого ступня і був взірцевим, показовим табором передусім для закордону), Бухенвальд.

Табори третього ступеня – це концтабори знищення. Сюди потрапляв найбільш небезпечний тип людей, якому робили записи на супровідних документах, що повернення цих людей в світ було небажаним. Життя в'язнів в цих таборах проходило три місяці. Типовими млинами смерті були: Флоссенбург, Гросс-Розен, Аушвіц в 1940-1942 роках. Подібні табори Аушвіцу були таборами смерті до кінця війни – Майданек, Бельзен, Янівський, Берген-Бельзен. Цей поділ концтаборів не був видержаний в їхньому історичному розвитку та існуванні. Ступені концтаборів змінювалися, з третього ступеня табір міг з легкістю змінитися на табір другого ступеня і навпаки. Концентраційний табір Аушвіц був під кінець війни табором другого ступня, тоді коли побічні табора Бухенвальду, концтабори другого ступня перетворювалися на концтабори знищення. Ступінь концтаборів вирішували різні моменти: персональна політика таборових комендантів, загальна думка чи упередження, рішення стосовно господарського використання фізичної сили в'язнів та політика відбору для знищення безпосередньо чи посередньо лягали на адміністрацію табору [4, с.18]

Спочатку ув'язнені в таборах поділялися на чотири групи: політичні противники режиму, представники «нижчих рас», кримінальні злочинці і «неблагонадійні елементи». Друга група, що включає циган і євреїв, підлягала безумовного фізичного винищення і містилася в окремих бараках.

Вони піддавалися найбільш жорстокому поводженню з боку нацистської охорони, їх морили голодом, посиляли на самі виснажливі роботи. Серед політичних в'язнів були члени антинацистських партій, в першу чергу комуністи і соціал-демократи, члени нацистської партії, звинувачені в серйозних злочинах, слухачі зарубіжного радіо, члени різних релігійних сект. Серед «неблагонадійних» числилися гомосексуалісти, незадоволені [2, с. 345].

В концентраційних таборах перебували й кримінальні злочинці, яких адміністрація використовувала в якості наглядачів за політичними в'язнями.

Всі в'язні концтаборів були зобов'язані носити відмітні знаки на одязі, в тому числі порядковий номер і кольоровий трикутник («Вінкель») на лівій стороні грудей і правому коліні.

Всі політичні в'язні носили трикутник червоного кольору, кримінальники – зелений, «неблагонадійні» – чорний, гомосексуалісти – рожевий, цигани – коричневий.

Євреї носили крім класифікаційного трикутника ще і жовтий, а також шестикутну «зірку Давида». Порушив расові закони («расовий осквернитель») євреї повинен був носити чорну облямівку навколо зеленого або жовтого трикутника.

Іноземці також мали свої відмітні знаки (французи носили нашу букву «F», поляки – «P»). Буква «K» позначала військового злочинця, буква «A» – порушника трудової дисципліни. Недоумкуваті носили нашивку Blid – «дурень». Ув'язнені, які брали участь або яких підозрювали у втечі, повинні були носити червоно-білу мішень на грудях і на спині [2, с. 181].

Автори підручників з Всесвітньої історії для учнів 10 класу лише частково звертають увагу учнів на тему концентраційних таборів, більше уваги приділяється антисемітській політиці Адольфа Гітлера.

Беручи до уваги шкільні підручники з історії, а саме підручник по Всесвітній історії для 10 класу автора П.Полянського, в якому можна ознайомитися з такою інформацією: « Жажлива доля під час війни спіткала євреїв. Їх виселяли до спеціальних закритих районів – гетто. Починаючи з 1942 р. нацисти масово розстрілювали євреїв або знищували їх у газових камерах концтаборів Бухенвальд, Заксенгаузен, Аушвіц, Дахау та ін.». Автор більше акцентує увагу на рухові опору проти нацистського режиму та мало описує «вбивчу машину» – концентраційні табори [5, с. 218].

Т.Ладиченко в своєму підручнику Всесвітня історія 10 клас описує: «Новий порядок» передбачав здійснення особливої расової політики, жертвами якої стали євреї, цигани, а з тим і слов'янське населення Східної Європи.

У 1942 р. керівництво Німеччини прийняло рішення про фізичне знищення всіх євреїв у Європі. Запрацювали «фабрики смерті» – концентраційні табори, найбільшими з яких були Освенцім (із травня 1940 по січень 1945 р. в ньому було знищено понад 4 млн осіб), Майданек (загинуло 1,5 млн в'язнів), Треблінка на території Польщі; Дахау, Бухенвальд, Заксенгаузен і Равенсбрюк у Німеччині; Маутгаузен в Австрії. Загалом до концтаборів потрапило 18 млн осіб, з яких 12 млн були знищені, з них 6 млн становили євреї» [3, с. 144].

Підручник авторів Н.М.Сорочинська, О.О.Гісем Всесвітня історія 10 клас дає нам такі відомості: « Важливим елементом насадженні «нового порядку» були концентраційні табори, до яких відправляли всіх невдоволених і тих, кого нацисти вважали небезпечними для свого режиму. У Європі налічувалося близько 30 концтаборів. Найбільші з них – Дахау, Бухенвальд, Майданек, Освенцім. У цих справжніх фабриках смерті знищили мільйони людей з різних країн.»

«У січні 1942 р. нацистське керівництво ухвалює рішення про створення а території Польщі таборів смерті, обладнаних газовими камерами і крематоріями (Треблінка, Собібор, Майдане, Освенцім, Белжець). У

таких таборах за роки їхнього існування було знищено 2,5 євреїв. Створення таборів смерті супроводжувалося масовим винищенням мешканців гетто» [6, с. 211].

Автор підручника з Всесвітньої історії для 10 класу І. Щупак наголошує: « У Німеччині та на всіх територіях, окупованих нацистами, діяли концентраційні табори Дахау, Бухенвальд, Заксенхаузен, Равенсбрюк (у Німеччині), Маутхаузен (у Австрії), та табори смерті – центри знищення Аушвіц-Біркенау (Освенцім), Белжець, Майданек, Собібор, Треблінка, Хелмно (на території окупованої Польщі). В'язнів змушували виконувати каторжні роботи, морили голодом, кували. У багатьох таборах нацистські лікарі поводити «медичні» експерименти, садистськи піддаючи свої жертви тортурам. У цілому в концтаборах і таборах смерті опинилося 18 млн осіб, 12 з яких загинули.

Мільйони жителів Європи насильно вивезли в Німеччину для робіт на заводах, у сільському господарстві «третього рейху». Для утримання населення покірності застосовували систему заручництва і масових екекцій» [7, с. 174].

Загалом проаналізувавши підручники з Всесвітньої історії для учнів 10 класу хочеться сказати, що тематика концентраційних таборів у всіх авторів розглядається в невеликому обсязі. Автори більше уваги звертають Голокостів та Рухові Опору проти нацистського окупаційного режиму.

Лише автори Т. Ладиченко та І. Щупак звертають увагу учнів на єдиному концентраційному таборі для жінок та дітей – Равенсбрюці.

Найбільш повний матеріал стосовно концтаборів розміщено у підручнику авторів Н.М. Сорочинська , О.О. Гісем. Автори намагаються висвітлити якомога більше конкретного матеріалу та дати учням найбільш вірні дані.

Для якісної підготовки вчителю потрібно опрацьовувати не лише матеріал підручника, а й користуватися додатковою історичною літературою та документами. Адже матеріал, який подано в сучасному підручнику з Всесвітньої історії не є повним та лише в деякій мірі охоплює тематику концентраційних таборів.

Одним з головних завдань навчання історії є формування в учня здатності до критичного мислення та вміння аналізувати минуле з метою винесення певних уроків і розвитку власного світогляду. Вивчення історії концентраційних таборів створює умови для активного виховання в учнів цих якостей. Викладання історії концтаборів в рамках шкільного навчання є болючою і дражливою проблемою.

Серед учнів можуть бути ті, хто здатен ототожнювати себе з тою чи іншою категорією людей, які переслідувалися нацистами, або ж з тими, від чиєї поведінки залежав певною мірою перебіг цих трагічних подій.

Історія концентраційних таборів, що подана лише як добір фактів, так само як і розповідь, що подається на надвисокому емоційному рівні, є двома крайнощами, які унеможливають адекватне розуміння явища. Масштаби, жорстокість, що виходить за будь-які межі, садизм на державному рівні, що мав місце – все це може спричинити своєрідний шок, який також «виносить» цю подію за рамки буденної історії.

Віддаленість явища концтаборів у часі може створити в учнів ілюзію «давності», а значить і нереальності того, що сталося.

Комплексний підхід до висвітлення історії полягає у тому, щоб в учнів не склалася спрощена картина минулого, позбавлена «барв», «відтінків», багатоголосся. Історія концентраційних таборів – це не лише результат нацистської політики, а й наслідок неготовності світової спільноти протистояти расизму у його крайніх проявах, поширенню антисемітських поглядів у певних суспільних колах Європи. Історія концтаборів має значні відмінності в різних країнах, що знаходить певне пояснення в їхній історичній і культурній спадщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ермаков А. Оруженосцы нации. Вермахт в нацистской Германии. Москва: Яуза, 2006. 400 с.
2. Корнеева Л. А жить так хотелось... Воспоминания бывших узников концлагерей и гетто. Беэр-Шева, 2010. 340 с.
3. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 160 с.
4. Марунчак М. Г. Система німецьких концтаборів і політика винищення в Україні. Вінніпег : Загальна бібліотека «УКТ», 1963. 88 с.
5. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2018. 256 с.
6. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. 256 с.
7. Щупак І.Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОБЦ «Оріон», 2018. 208 с.

REFERENCES

1. Ermakov A. The Aviators of the Nation. Wehrmacht in Nazi Germany. Moscow: Yauza, 2006. 400 p.
2. Korneeva L. And I wanted to live so much ... Memoirs of former prisoners of concentration camps and ghettos. Beer Sheva, 2010. 340 p.
3. Ladichenko T.V. World History (Standard Level): Textbook for Grade 10 General Secondary Education. Kyiv: Genesis, 2018. 160 p.

4. Marunchak M. G. The system of German concentration camps and the policy of extermination in Ukraine. Winnipeg: The General Library "UCT", 1963. 88 p.
5. Polyansky P. World History (standard level): a textbook for the 10th form of institutions of general secondary education. Kyiv: Diploma, 2018. 256 p.
6. Sorochinskaya NM, Gisem O.O. World History (Standard Level): Textbook for Grade 10 General Secondary Education. Ternopil: Educational book - Bogdan, 2018. 256 p.
7. Shchupak I.Ya. World History (Standard Level): Textbook for Grade 10 General Secondary Education. Kyiv: URC "Orion", 2018. 208 p.

УДК 323.325(477)

Моцак С.І., Ломакіна О.В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

РЕАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НАПРИКІНЦІ 20-Х – ПОЧ. 30-Х РОКІВ

У статті йде мова про загострення соціально-політичних та економічних протиріч між радянською владою та українським селянством, та реакції українського села на репресивні заходи наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття. Автор аналізує різні форми та методи селянського протесту.

Ключові слова: репресії, опір, «куркуль», повстання, агітація.

Моцак С.И., Ломакина О.В. Реакция украинского крестьянства на репрессивные меры советской власти в конце 20-х нач.30-х годов.

В статье идет речь об обострении социально-политических и экономических противоречий между советской властью и украинским крестьянством, и реакции украинского села на репрессивные меры в конце 20-х - начале 30-х годов ХХ века. Автор анализирует различные формы и методы крестьянского протеста.

Ключевые слова: репрессии, сопротивление, «кулак», восстание, агитация.

Motsak S.I., Lomakina, O.V. The reaction of the Ukrainian peasantry to the repressive measures of Soviet power in the late 20s and early 30s.

The article deals with the aggravation of socio-political and economic contradictions between the Soviet government and the Ukrainian peasantry, and the reaction of the Ukrainian village to repressive measures in the late 20's and early 30's of the twentieth century. An author analyses different forms and methods of peasant protest.

Key words: repression, resistance, "kulaks", rebellion, agitation.

Початок нового сталінського аграрного курсу – насадження протиприродних виробничих відносин, репресії викликали активний опір українського села.

Форсування темпів промислового будівництва викликало негативні явища не тільки у сільському господарстві, але й в народному господарстві у цілому. По-перше, поглибилися продовольчі труднощі, що викликало необхідність введення у містах нормованої торгівлі хлібом. По-друге, відбулась відмова від контрактації, почали здійснюватися принципи продовольчої диктатури. Тобто провадилась цілеспрямована політика насильницького вилучення у селян продовольства. По-третє, почалася експропріація частини селянства з використанням жупелу куркульської небезпеки. По-четверте, почали застосовуватися адміністративні методи при залученні селян у виробничі колективні господарства [1, с. 128].

Селянство стало все більш відверто висловлювати своє невдоволення, у відповідь на жорстоку політику влади. Насамперед селяни вдавалися до такої форми спротиву, як приховування зерна. Знаходилося чимало селян, що готові були за будь-яку ціну не допустити вилучення у них майна.

Влітку 1929 року почався також таємний забій скота. З самого початку він набув неймовірного розмаху, досягаючи катастрофічних розмірів. Селяни різали усе – корів, телят, свиней, коней. Не дивлячись на те, що січнева постанова 1930 року загрожувала висилкою та конфіскацією майна за «хижацький забій скота», в окремих місцевостях України він складав до 75 % від загальної кількості поголів'я.

Посилення економічного тиску на селянство, звуження рамок легальної політичної діяльності, якими супроводжувалося введення нового курсу щодо селян, зменшувало можливості легального захисту їх інтересів. Це змушувало селян переходити до протиправних дій. Відчувши на власному господарському досвіді переваги ринкової економіки, вільної торгівлі, до певної міри з елементами державного регулювання, селянство однозначно виступило на захист принципів непу. Опір селян набував різноманітних форм. Він був неорганізованим, однак досить масовим [4, с. 239].

З 1928 року стало відчуватися підвищене оподаткування, селяни намагаючись ухилитись, звертались до тактики дроблення своїх господарств, відмови від оренди, ліквідації або приховування частини засобів виробництва. Ще один спосіб ухиляння – оформлення фіктивних розлучень. Зафіксовано ряд випадків, коли селяни удавано розлучалися зі своїми дружинами, вимагаючи виділення половини описаного майна [7, с. 490].

Навесні 1928 року прокотилась хвиля бунтів, які в деяких місцях набували масового характеру, за активної участі жінок. Так в с. Мостовому Першомайського округу юрба селян з навколишніх сіл, переважно

жінки, чисельністю до 200 чоловік, змусила уповноваженого районного комітету партії більшовиків та райвиконкому для «утихомирення селян» роздати близько 200 пудів хліба. Компартійно-радянські працівники у своїх зведеннях описували, що головну роль в цих подіях відігравали біднота і жінки, які діяли досить організовано. «27/III 1930 року х. Слобідка, Лохвицького району. Жінки в кількості до 200 чол. напали на СОЗ. Забрали конфісковане майно у куркулів і розвезли по дворах кулаків. Члена колгоспу, що охороняв це майно, побили» [6, арк. 21]. Цей фрагмент з документа підтверджує велику активність жінок.

На ґрунті самооподаткування почали зустрічатися поодинокі випадки закликів «куркулів» до повстання. В селі Справному Криворізької округи «куркулі» агітували: «Візьмемо гвинтівки і палиці та підемо проти Радвлади, так як комуністична партія не хоче розуміти селян, а коли так, то селяни організують повстання».

В селі Сядрино Холмського району була розкрита змова «кулаків» у складі 7 – 8 чоловік, які мають намір активно протидіяти кампанії колективізації. Організатором цього угруповання був «куркуль» Діденко Єгор Михайлович (розкуркулений), який заявляв – «хлопцы, у кого есть оружие, давайте соберемся до кучи, да выйти их – коллективизаторов человек 20 уничтожить, а потом пусть и нас уничтожат». Але про це угруповання доклали в міліцію робочі-бригадири, тому їх ввіймали та посадили під варту [5, арк. 61].

«Куркулі» для агітації проти колективізації шукають різні способи, вдаючись до релігії, Біблії, Євангелії та всяким іншим «пророческим изречениям». Приклад використання релігії наведений в фрагменті документа Секретаря РПК – «В селе Вересочь Нежинского округа кресный средняк Шеметун Михаил Остапович со своим сыном Василием читают библию населению, где приводят «пророческие изречения, говорящие против коллективизации». Ходят среди населения и такие слухи, что где-то появилась икона с листом бумаги, где написано «горе тому, кто запишется в коллектив»» [5, арк. 61 зв.].

Наприкінці 20-х рр. по селах України прокотився «червоний півень» – підпал, улюблена зброя селянських заворушень усіх часів. Значно поширився й «тероризм» селян. За перше півріччя 1928 року органи ДПУ зафіксували по всій Україні 117 терористичних випадків, за другу половину року – 302. Опір зростав. Лише за чотири місяці з жовтня 1928 року по січень 1929 року зафіксовано 292 випадки терористичних актів.

Проблеми, що турбували селян, проявлялися в народному фольклорі, поширюваному у формі листівок. Наприклад, у Нижній Сироватці Сумського округу у січні 1929 року було знайдено листівку з віршем, в якому викривалася здирницька сутність економічних заходів радянської влади у селі і пов'язане з цим складне життя селян [3, с. 154].

Серед форм опору, спрямованих проти примусових хлібозаготівель, починаючи з липня 1929 року, тобто з початку наступної хлібозаготівельної кампанії і до 4 листопада 1929 року, застосовувалися підпали, всього – 78, далі йдуть: побиття – 28, замаху – 14, вбивства – 11, поранення – 9, майнове пошкодження – 2. По Україні зафіксовано 142 антирадянських прояви.

Події кінця двадцятих років засвідчили, що серед українського селянства знайдеться чимало сміливців, які не будуть викручуватися, щоб обійти радянські закони і не зводитимуть рахунки з власним життям, але вдаватимуться до актів протидії. У інформаційному зведенні Конотопського окрпарткому КП(б)У від 8 лютого 1930 року зазначалося, що «спостерігається швидкий перехід від розгубленості до організації опору. Починаючи від відмовлення допустити до опису куркульство переходить до загрожування, підпалу, обстрілу сільських робітників...» [3, с. 155].

Особливого розмаху селянські хвилювання набули на Поділлі. Вони становили найбільшу небезпеку для режиму, оскільки серед селян прикордонної смуги існувала специфічна форма протесту проти насильницьких дій влади – перехід кордону. Ці селяни в свою чергу, ставали джерелом реальної інформації про події, що відбувалися на території УСРР, що було дуже небажано для режиму, який ретельно створював собі імідж виразника інтересів робітників і селян. За неповними даними за перше півріччя 1932 року з прикордонних районів УСРР емігрувало 745 селян, а ще 1130 чол. було затримано при подібній спробі [9, с. 95].

Переважає більшість селянської молоді була не задоволена політикою правлячого режиму на селі. Деякі молоді селяни не тільки висловлювались проти хлібозаготівельної кампанії, а й намагалися чинити їй опір. Значно зросла активність «куркульської» молоді. Згідно, повідомлень, що надходили в ЦК ЛКСМУ, молоді «куркулі» робили спроби взяти молодь під свій актив: активно відвідували збори, навіть дівчата, які раніше жодної участі не брали; намагалися їх зірвати, провести свої рішення; розповсюджували чутки тощо.

Можна вважати, що внаслідок зміни курсу більшовицького партійно-державного керівництва, особливо по відношенню до селянства, політичні настрої та орієнтири значної частини молоді почали змінюватися, зросла її громадсько-політична активність. Якщо раніше молоді люди цілком лояльно ставилися до правлячого режиму і були далекі від політичного життя, то у 1928 – 1929 роках багато з них починає висловлюватися проти заходів більшовицького керівництва, а іноді намагаються чинити опір існуючій владі [1, с. 133].

Згідно з документами комсомольських та каральних органів протягом 1928 – 1929 рр. чимало підпільних молодіжних угруповань діяло на селі. Так, в них повідомляється, що в трьох селах Липовецького району на Вінниччині було створено організацію молоді, яка мала назву «Народна партія визволення України»

(НПВУ). В Цебельківському районі на Одещині – «Спілку молоді», до якої входило 8 чоловік на чолі з секретарем сільради. В с. Олександрівка Покровського району Запорізького округу оформилося угруповання молоді, яке мало свого голову, секретаря, друковані видання, членські книжки. Як зазначалося в документах керівних комсомольських органів, «контрреволюційну» групу молоді було виявлено в Березнеговатському районі Херсонського округу. А в одному з сіл Макарівського району на Київщині під керівництвом вчителя діяла «куркульська група молоді», яка випустила 2 номери підпільної газети «За мати Україну». В с. Козацьке Звенигородського району Уманського округу колишній секретар осередку ЛКСМУ організував групу молоді, яка проводила «антирадянську» роботу по зриву хлібозаготівель [10, с. 155].

В кінці зими – навесні 1930 року масовими селянськими хвилюваннями було охоплено 16 округів України, серед них всі 11 прикордонних: Шепетівський, Бердичівський, Волинський, Коростенський, Тульчинський, Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Вінницький, Одеський та Молдавська АСРР. Селяни виступали під гаслами: «Нам не потрібна радянська влада, яка грабує селян», «Геть комуністів, які ведуть країну до погибелі», «Замінити сільради старостами». Наприклад, в с. Іршики Старокостянтинівського району селяни, виступили під гаслом: «Нам такої радянської влади не треба. Це не влада, а бандити, Вона нас пограбувала і забрала все». Повсталі розганяли сільради, озброювалися, копали навколо сіл окопи, посилали до сусідніх сіл за допомогою або для спільних дій [8, с. 77].

На початку 30-х рр. в селянських повстаннях та заворушеннях в Україні прийняло участь понад 40 тис. чоловік. Загалом небезпека подій в українському селі взимку – навесні 1930 року підтверджується тим фактом, що відповідно зведенню ОДПУ СРСР Україна була віднесена до групи «особливо уражених» регіонів за кількістю виступів проти колгоспів [2, с. 75].

Придушення збройних виступів зими 1930 року зовсім не означало припинення виступів селян. На початку квітня вибухає масштабне повстання на Дніпропетровщині. В історію одне з наймасовіших в Україні антиколгоспних повстань увійшло як Павлоградське, за назвою одного з районів Дніпропетровської округи.

До антирежимного спротиву селян можна віднести й спроби вести агітацію. Українськими селами ширяться антибільшовицькі листівки з викриттям заходів радянської влади і закликом повставати. Наприклад, у Кирилівському районі Харківського округу у лютому 1930 року знайдено прокламацію такого змісту: «Червоні банди проводять терор над усім народом. Нема неможлих, всі озбройтесь проти більшовицької весни...». Приблизно, у той же час у Суличівці Ріпкінському району Чернігівського округу до сільради надійшов лист з вкладеним плакатом, що зображував робітника з написом «СССР», який поглинає хліб, худобу, що селяни відправляють до міста. На плакаті був поміщений напис «Країна, що будує соціалізм».

Своєрідною формою пасивного спротиву селян політиці колективізації можна вважати й виходи з колгоспів. Так, за червень 1932 року було подано 14055 заяв про вихід з колгоспів, а за першу декаду липня вже 13743 заяв [8, с. 96]. На початку 30-х рр. невдоволення селян продовжувало йти по висхідній.

Хвиля масових репресій у період хлібозаготівель, драконівський закон «Про три колоски» (від 7 серпня 1932 р.), голод небачений по масштабах і наслідках привели до тому, що активний опір селян було зломлено. Селянський рух у районах охоплених голодом, усі більш набував характеру пасивного опору (псування майна, відмова від роботи).

В масі спонтанних поривань і закликів до збройної боротьби з режимом виділяється своєю організованістю, складом, керівництвом і інтелектом організація «Союз визволення України», очолювана колишнім петлюрівським офіцером К. С. Саваринським.

У 1931 – 1932 рр. на Охтирщині діяла підпільна організація, що підписувала свої листівки назвою «Міжрайонний штаб визвольного руху». Члени організації виступали за ліквідацію колгоспів, наділення селян землею, багатопартійність [3, с. 158].

Таким чином, попри репресії влади, в українському селі знаходиться чимало таких, які намагаються протистояти заходам влади. Опір селянства можна поділити на пасивний і активний. До форм пасивного опору економічним заходам влади можна віднести: продаж майна, забиття худоби, втеча з села, нищення свого майна, оформлення фіктивних розлучень. Серед активних форм треба вказати антирадянську агітацію, складання листівок і написання антибільшовицьких віршів, заклики до повалення більшовицького режиму, участь у масових акціях протесту і непокорі, підпали колективного майна чи господарств активістів, стихійні збройні виступи проти влади. Найвищою формою протидії селянства, була організація підпільних повстанських організацій, що ставили за мету не лише опір заходам влади, але й реалізацію політичної програми визволення України від більшовиків. Попри те, що участь у таких організаціях взяла невелика частина селянства, їхнє існування свідчить про те, що у селянській свідомості знаходила своє відображення ідея відновлення української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безансон А. Війна більшовиків проти селян (1917-1933 рр.) // Всесвіт. 1993. № 9 – 10. С. 128 – 133.
2. Безотосний М. Т. Україна в добу сталінщини: історія опору: збірник наукових праць. Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Київ : ДАЖКГ, 2002. 127 с.
3. Вовк О. В. Загострення протиріч між владою і селянством Сумщини наприкінці 20 – початку 30-х років ХХ століття // Наукові записки. Історичні науки. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 10. С. 151 – 159.

4. Ганжа О. І. Опір селянства України політиці суцільної колективізації // Проблеми історії України: факти судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць, Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. Вип. 10. С. 235 – 250.
5. Державний архів Сумської області. Ф. Р. 404 Конотопський окружний комітет Комуністичної партії більшовиків, оп. 1, спр. 779. Спецповідомлення органів міліції та ДПУ з питань колективізації, хвилювань та настрою мас, боротьби з куркульством та його виселенням, список куркулів та контрреволюційного елементу на масове виселення, 15 січня – 9 вересня 1930 р., 202 арк.
6. Державний архів Сумської області. Ф. Р. 443 Роменський окружний комітет Комуністичної партії більшовиків України, оп. 1, спр. 1260. Бюлетені поточної інформації окружному на адресу ЦК КП(б)У про перебіг хлібозаготівель, політичні настрої сільського населення, ліквідацію куркульства, перебіг посівкампанії, стані округу, політнастрій єврейського населення, про колишніх червоних партизанах, 11 лютого – 11 травня 1930 р., 73 арк.
7. Історія українського селянства : Нариси в 2-х томах / Інститут історії України / Під ред. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. 653 с.
8. Марунчак І. О. Куркульський недобиток: Спогади. Київ : Всеукраїнське товариство політ'язнів і репресованих, 2002. 127 с.
9. Матвеев А. Ю., Рибак І. В. Трагічний перелом: колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. Кам'янець-Подільський : Абетка. 2001. 140 с.
10. Прилуцький В. І. Опір молоді політиці правлячого режиму в УСРР в період утвердження тоталітарного ладу (1928 – 1936 рр.) // Проблема історії України : факти, судження, пошуки. 2000. Вип. 5. С. 152 – 184.

REFERENCES

1. Besancon A. Vinya bilshovikov against villagers (1917-1933 p.) // Vsesvit. 1993. No. 9 - 10. P. 128 - 133.
2. Bezanosny M.T. Ukraine in the case of steel: istory i support: zbirnik naukovih prats. National Academy of Sciences of Ukraine, the Institute of Political and Ethnic Education. Kiev: DANKG, 2002. 127 p.
3. Vovk O. V. Zagostrennya protirich mizh vladoyu i slyanstvom Sumshmini for example 20 - the cob of the 30th rok of the twentieth century // Science notes. Historical science. Ostrog: Vidavnitstvo National University "Ostrozka Academy", 2008. Vip. 10. pp. 151-159.
4. Ganzha O. I. Resistance of the peasantry of Ukraine to the policy of continuous collectivization // Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches: Interagency collection of scientific works, Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2003. 10. P. 235-250.
5. State Archive of Sumy Oblast. F. R. 404 Konotop District Committee of the Communist Party, Bolshovikov, op. 1, Ref. 779. Special organization of organs of peace and that DPU with food collection, savvy and mood, fight with curry and freshness, list of curses and counterrevolutionary elements for hanging, 15 seconds - 9, 15.
6. State Archive of Sumy Oblast. F. R. 443 Romensky District Committee of the Communist Party of Ukraine, Ukraine, op. 1, Ref. 1260. Bulletin of the Republic of Belarus 73 arc.
7. History of Ukrainian Peasantry: Narisi in 2 volumes / Institute of History of Ukraine / Ed. V. A. Smoliy. Kiev: Naukova Dumka, 2006. T. 2. 653 p.
8. Marunchak I. O. Kurkulsy nedobitok: Spread it. Kiev: All-Ukrainian Association of Political Persons and Reporters, 2002. 127 p.
9. Matvev A. Yu., Ribak I. V. Tragic Fracture: Collecting and Marketing on Podili that Pivdenno-Skhdniy Volini. Kam'yanets-Podilsky: Abetka. 2001. 140 p.
10. Prilutsky V. I. Opir youth politsy regime in the USSR in the period of approval of the totalitarian harmony (1928 - 1936 p.) // Issues of Ukraine: facts, sudzhennya, poshuk. 2000. Vip. 5. P. 152 - 184.

УДК 371.004

Саливон А. А.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається питання інноваційних підходів до формування громадянських якостей школярів у сучасній школі. Робиться аналіз нових педагогічних технологій, форм, методів та засобів у загальноосвітніх навчальних закладів, їх значення та функціональні можливості.

Ключові слова: громадянська освіта, інновації, педагогічні технології, форми та методи, проектна діяльність.

Саливон А. А. Инновационный подход к формированию гражданских качеств школьников.

В статье рассматривается вопрос инновационных подходов к формированию гражданских качеств школьников в современной школе. Делается анализ новых педагогических технологий, форм, методов и средств в общеобразовательных учебных заведений, их значение и функциональные возможности.

Ключевые слова: гражданское образование, инновации, педагогические технологии, формы и методы, проектная деятельность.

Salivon A. A. Innovative Approach to the Formation of Civic Qualities of Schoolchildren.

The article discusses the issue of innovative approaches to the formation of civilian qualities of schoolchildren in a modern school. The analysis of new pedagogical technologies, forms, methods and means in general educational institutions, their meaning and functionality is done.

Key words: civic education, innovations, pedagogical technologies, forms and methods, project activities.

На сучасному етапі становлення правової демократичної держави та інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема відтворення в суспільстві духовної, високоморальної особистості – творця власного майбутнього, гуманіста, громадянина – патріота України.

Адже зміцнити і розвинути демократичну правову державу, яка ввійшла б повноправним суб'єктом до європейської спільноти можуть громадяни, які люблять свою країну, свій народ, готові самовіддано захищати й розбудовувати її, які мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну моральність, знають свої права і свободи та вміють цивілізовано відстояти їх, сприяючи громадському миру і злагоді в суспільстві.

Тому сьогодні важливим завданням українського суспільства на шляху до розбудови демократичної держави є виховання громадянина, який бере активну участь у житті своєї громади. Саме тому школа не лише як освітня інституція, а й передусім як громадянський центр та традиційний духовний осередок місцевої спільноти має сприяти розвиткові демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань та громадянської відповідальності молодого покоління.

Різні аспекти проблем громадянського виховання на сучасному етапі розглядали такі дослідники як І. Д. Бех [2], О. І. Вишневський [3], Т. Д. Дем'янюк [5], О. В. Сухомлинська [10] та ін., які переконливо доводять, що громадянське виховання вимагає постійного аналізу, науково-творчого обґрунтування, практичного забезпечення та розробки інноваційних технологій у зв'язку з модернізацією освіти та новими вимогами суспільства. Все це вимагає пошуку нових педагогічних технологій, форм, методів та засобів у формуванні громадянських якостей учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Саме тому метою статті є подальша теоретична розробка інноваційних підходів до формування громадянських якостей школярів.

Ефективність громадянської освіти значною мірою залежить від тих освітніх технологій та методів, які використовують педагоги в процесі навчання. Сучасний навчальний заклад має чималий досвід викладання традиційними методами: лекції, семінари, диспути, бесіди, самостійна робота з підручником та періодикою, написання рефератів, учнівські наукові роботи. Потенціал цих методів з точки зору завдань громадянської освіти досить значний: вони дозволяють подати різноманітну інформацію, акцентувати увагу учнівської молоді на ключових аспектах теми, ознайомити з різними концепціями та підходами до проблеми, зробити загальні висновки. Проте, традиційні методи не орієнтовані на активну взаємодію школяра з учителем та однолітками, на самостійне і спільне прийняття рішень, що має бути вирішальною передумовою їх громадянської активності в майбутньому [3, с.21].

Тому пріоритетну роль у громадянській освіті мають відігравати активні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії. До активних методів та інноваційних форм належать різноманітні дискусії, ситуаційно-рольові ігри, ігри-драматизація, “мозкові атаки”, інтелектуальні аукціони, метод аналізу проблемної ситуації, конкурси, тематичні вечори, читачькі конференції, години спілкування, тематичні акції, брейн-ринги, тренінги, учнівське самоврядування тощо.

Застосування наведених форм і методів громадянської освіти та виховання покликані формувати в особистості когнітивні та поведінкові норми, що включають у себе вміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично та всебічно розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, здатність орієнтуватися і адаптуватися в нових соціальних умовах, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізовуватися тощо. Такі форми уроку як урок-подорож, урок-експедиція, урок-дослідження, урок-інсценування, мультимедіа-урок, проблемний урок дозволять сформувати уявлення про основні питання, що входять до сфери громадянської освіти, підвести до розуміння нових громадянсько-навчальних понять, активізувати пізнавальну активність учнів, сприяти формуванню громадянської компетентності [2, с. 7].

Окрім того, процес громадянського виховання особистості значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство. У Концепції громадянського виховання підкреслюється, що весь освітній процес у закладах освіти має бути насичений різними аспектами громадянського виховання. Проте особлива роль тут належить предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме: історії, географії, природознавству, літературі як українській, так і світовій. До них долучаються й предмети художньо-естетичного циклу [1, с. 38].

Однією з поширених та ефективних форм виховання школи в демократичні основи є самоврядування. Найкращий спосіб пізнання демократії – це набуття власного досвіду щодо неї. Удосконалення системи самоврядування повинно розпочинатися зі створення Ради учнівського самоврядування, на чолі якої повинен стояти голова Ради з центрами управління. Мета такої форми виховання – включення всіх учнів у планування, організацію та виконання основних завдань загальношкільного об'єднання.

Самоврядування виховує ініціативу, активність, самостійність, самокритичність, відповідальність, організаторські здібності, формує вміння планувати, обирати головні напрямки у роботі, чітко налагоджувати контроль і перевірку виконання, правильно розподіляти обов'язки, забезпечити координацію дій. Учні висловлюють свою думку, беруть участь у прийнятті рішень, що стосуються їх життя. Самоврядування в

загальному навчальному закладів для учнів – справжня школа демократії, школа громадянського становлення підростаючого покоління [5, с. 16].

Інноваційним підходом до шкільного самоврядування має бути знайомлення учнів з роботою відділів міської чи сільської ради, знайомство з основами місцевого самоврядування на практиці. Це не гра в мерію, а навчання з моделюванням елементів дорослого громадянського життя. Одержані знання діти повинні застосовувати у шкільне самоврядування, це не тільки покращить роботу учнівського активу, а покаже їм вважливість їхньої роботи, активної позиції, що в майбутньому ці знання й досвід вони зможуть реалізувати в дорослому житті, що вони вже є частиною громадськості своєї держави.

Сучасним підходом до формування громадянських якостей школярів є запровадження волонтерського руху, який з кожним роком набуває все більшої актуальності серед загальноосвітніх закладів. Волонтерський рух – добровільна, доброзичлива, неприбуткова та вмотивована діяльність, яка має суспільно корисний характер. Волонтерство є одним із компонентів моделі громадянсько-активної школи, метою якої є налагодження партнерських стосунків між школою та всіма ресурсами, що існують у громаді. Суть цього компонента полягає у створенні організованої системи, яка перетворює волонтерство в невід’ємну частину шкільного життя, ця система сприяє становленню людини як активного члена своєї громади, а для школи це добра можливість соціалізації дитини та її громадянського виховання [4, с. 7].

Однією із важливих сфер діяльності волонтерського руху в школі є організація благодійних акцій, соціальних проєктів. Наприклад, тематикою таких заходів може бути «Чисте подвір’я», «Зелена світлиця», «Зелений ярмарок» (продаж кімнатних рослин), «Саджаємо майбутнє», адже одним із головних напрямів волонтерського руху є піклування та збереження довкілля. Окрім самостійного напрямку волонтерства, учителі повинні залучати школярів до всеукраїнського волонтерського руху, цим самим вони не тільки залучають дітей до благодійності, виховують моральні якості особистості, такі як співчуття, взаємодопомога, толерантність, а й включають їх до суспільно значимої діяльності, включають їх у громадське життя своєї країни, формують активну позицію [7, с. 152].

На всеукраїнському рівні діє благодійний фонд «Серце до серця», мета якого порятунк життя та здоров’я дітей, активними учасниками якого можуть стати школярі будь-якого віку. «Святий Миколай, до нас в гості завітай» - всеукраїнська акція доброти, допомога дітям, які позбавлені батьківського піклування, дітям із малозабезпечених та багатодітних сімей та дітям шкіл інтернатів. Для них збирають солодощі, іграшки та одяг. «Грані добра» - це привітання ветеранів війни зі святами.

Волонтерський рух є невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, можливість реалізувати себе в суспільстві, досвід, практичні життєві орієнтири, саморозвиток особистості. Тому запровадження такої форми позакласної роботи в напрямі формування громадянських якостей буде дуже доречним і цікавим, а головне це сприятиме становленню активної особистості [9, с. 31].

Також до активних форм роботи у напрямі формування громадянських якостей особистості можна віднести й створення та залучення школярів до дитячих громадянських організацій, об’єднань, клубів створених як на території школи так і поза її межами. В Україні діють такі молодіжні громадянські організації як Національна Організація Скаутів України; Асоціація гайдів України, що є всеукраїнською дитячою скаутською громадянською організацією, мету якої становить сприяння розвитку та формуванню соціально-зрілої жіночої особистості в її власних та в інтересах держави; творче дитяче об’єднання «КРОКС».

Головне завдання вчителя – ознайомити учнів з цими організаціями, зацікавити їх в їхній діяльності, надати допомогу реалізувати себе в цих об’єднаннях, також педагог повинен провести бесіду з батьками дитини, обґрунтувати важливість, цілі й завдання цих організацій, залучити їх до співпраці з дитиною у цьому спрямуванні. При можливості перебирати досвід таких форм вияву громадянської позиції і створювати щось подібне у шкільному середовищі [10, с. 9].

Однією з форм навчання активності та виховання громадянської самосвідомості є проєктна діяльність. Методика проєктування ґрунтується на безпосередньому застосуванні набутих знань, вмінь та навичок під час практичної діяльності дитини, отже, проходить всі форми навчальної діяльності – урочну, позаурочну, позашкільну та самоосвітню [8, с. 42].

Метою соціального проєктування – основного виду проєктної діяльності для вчителя суспільних дисциплін – є формування соціальних компетентностей через стимулювання у школярів інтересу до вирішення нагальних проблем суспільства. Задовольняючи цей інтерес, дитина бачить проблеми місцевої громади, досліджує їх та визнає своє ставлення; мотивує діяльність, відчуває її соціальну значущість; встановлює необхідні контакти; презентує результати діяльності та оцінює її. Дуже важливо, що учні своїми діями розв’язують проблему. Учитель лише виконує функції консультанта, який не тисне авторитетом, а підказує, радить, коригує і спрямовує роботу.

Разом з цим учні набувають пошукових, науково-дослідницьких, комунікативних навичок, вміння толерантно спілкуватися і грамотно обстоювати свої позиції. Це свідчить, що дослідницька діяльність, яка поєднує знання, набуті на уроках, практичні уміння і навички, сприяє вихованню громадянських компетентностей особи школяра. Разом з тим виконуючи проєкти дослідження тієї чи іншої проблеми, ми вчимо дітей самостійно відшукувати шляхи реалізації поставлених завдань, брати на себе відповідальність за

прийняття тих чи інших рішень, бути компетентним у питаннях, які вони досліджують. Тим самим ми сприяємо громадянському становленню учнів, умінню практично застосовувати навички і вміння, проявляти ініціативу і свободу вибору.

У процесі проектної діяльності учні потребують компетентної допомоги від суб'єктів соціальної взаємодії, яка полягає у тому, щоб надати школярам необхідну пораду та різнобічну інформацію щодо шляхів вирішення певної проблеми, поділитись досвідом, сприяти налагодженню контактів зі спеціалістами, тож учню-досліднику необхідно контактувати із засобами масової інформації, бібліотеками, громадськими організаціями, архівами, музеями, дослідницькими лабораторіями, методичною радою школи та району, психологічними службами, оргкомітетами наукових і творчих конкурсів та конференцій, з учнями-дослідниками інших навчальних закладів, шкільним науковим товариством, консультантами робіт за межами школи, а це надасть школяреві не тільки необхідні знання, але й згуртує колектив для подальшої роботи над проектом, спрямованого на вирішення важливих для громади проблем, посприє формуванню комунікативної компетентності учня [9, с. 35].

Про важливість та актуальність проектного методу свідчить організація всеукраїнських та міжнародних акцій проектного спрямування для учнів шкіл. Прикладом цього може слугувати суспільна акція школярів України «Громадянин».

Члени Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», усвідомлюючи важливість громадянського виховання учнівської молоді, вирішили розпочати у 2001 році реалізацію в Україні щорічної суспільної акції «Громадянин». Проект «Громадянин», який був розроблений Центром громадянської освіти м. Калабасас (США), активно використовується у роботі із молоддю у багатьох країнах світу. В Україні ця методика була творчо опрацьована із врахуванням суспільно-політичних реалій, досвіду та тенденцій розвитку вітчизняної освіти. У суспільній акції «Громадянин» щорічно беруть участь сотні шкіл із різних регіонів. Цей проект передбачає ознайомлення школярів із методами та технологіями суспільно-політичної активності, набуття ними навичок участі у громадському житті через практичний досвід співпраці із місцевою громадою (школа, вулиця, мікрорайон, населений пункт) та владними структурами. Працюючи над проектами вирішення соціальних проблем в рамках акції «Громадянин», школярі одночасно є безпосередніми учасниками становлення громадянського суспільства в Україні.

Ця акція дійсно надзвичайно вдала форма громадянського виховання молоді, і така громадська діяльність суттєво впливає на покращення клімату вітчизняної школи, про що може свідчити навіть структура проекту, яка включає такі етапи: підготовчий етап (підготовка класу до реалізації проекту), перший етап (вивчення актуальних проблем місцевої громади та вибір проблем для вирішення), другий етап (дослідження проблеми), третій етап (аналіз інформації, вибір способу вирішення проблеми), четвертий етап (наші дії, вирішення проблеми), п'ятий етап (підготовка до представлення проекту), шостий етап (представлення матеріалів дослідження), сьомий етап (підсумок, оцінка своїх дій) [7, с. 201].

Суспільна акція «Громадянин» це неєдиний приклад в Україні такої масштабної діяльності, інший підхід у цьому напрямі реалізовує Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», їхня місія – сприяти втіленню освітніх реформ із реалізації особистісного-орієнтовного підходу, активне залучення сімей і громад, ініціювання та реалізації проектів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей. У 2014 році вони запровадили програму «Школа як осередок розвитку громади», у межах реалізації цієї програми Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» реалізував такі проекти «Розвиток громади в Україні шляхом упровадження програми «Школа як осередок розвитку громади», «Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активних шкіл: поширення передового досвіду в сфері розвитку громадсько-активних шкіл на міжнародному рівні».

Окрім того, проектна діяльність застосовується також і на обласному та районному рівні, що має велике значення у формуванні громадянських компетентностей особистості, адже при такій активній громадянській діяльності у школярів виробляються практичні вміння та навички, а саме: критичне мислення (уміння оцінювати різні джерела інформації під критичним кутом зору, розрізняти правдиву від пропагандистської, визнавати та долати стереотипи й упередження); вирішення проблеми, конфлікту (вміння об'єктивно аналізувати різні конфлікти, залагоджувати їх, уникаючи агресії та зберігаючи власну гідність. Застосовувати різні підходи до вирішення проблем); співробітництво (уміння співпрацювати з іншими у процесі спільного вирішення завдань та пошуку виходів із проблемних ситуацій); перспективне бачення, розвиток уяви (уміння уявляти кращий стан власного довкілля у перспективі та прагнення до його практичного вдосконалення); толерантність (навички виваженого розв'язання проблем); громадська активність (спроможність впливати на прийняття суспільних рішень та ефективно співпрацювати на рівні місцевої та національної громади); комунікативність (оволодіння культурою спілкування, навичками її удосконалення, мовною етикою; збагачення словникового запасу) [4, с. 8].

Отже, проектна діяльність, насамперед, дозволяє зосередитися на розвитку особистості учня, на його здатностях до самовизначення та самовдосконалення, на процесі формування у нього громадянських якостей, компетентностей та активної громадянської позиції. Проектна діяльність допоможе школярам усвідомити себе

повноцінними і рівноправними членами громади, відчуті свій зв'язок із суспільством, що надасть їм змогу досягнути успіхів в житті та брати активну участь у вирішенні соціальних проблем своєї громади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аббас Н. О. Роль та місце громадянської освіти в демократичному вихованні підростаючого покоління // Виховна робота в школі. 2012. № 2. С. 37–38.
2. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді // Шкільний світ. 2007. № 13. С. 5–8
3. Вишневецький О. І. На шляху реформ: актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання. Дрогобич, 2005. 175 с.
4. Галицька І. Ц. Інноваційні технології громадянського виховання // Виховна робота в школі. 2005. №5. С. 6–8.
5. Дем'янюк Т. Д. Інноваційні технології громадянського виховання // Директор школи. 2003. № 9. С. 15–17.
6. Кендзор П. О. Основні напрями громадянського становлення учнівської молоді у вітчизняній системі освіти і виховання // Науково-методичний часопис Доба з історичної та громадянської освіти. 2005. № 1. С. 13–17.
7. Костів В. А. Формування громадянської культури особистості школяра. Київ, 2011. 352 с.
8. Кучеренко О. І. Громадянське виховання учнів в умовах інноваційної школи // Виховна робота в школі. 2012. № 1. С. 41–44.
9. Овсієнко С. М. Формування активної громадянської позиції особистості учня // Виховна робота в школі. 2012. № 2. С. 28–36.
10. Сухомлинська В. О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шляхи освіти. 2000. № 3. С. 7–13.

REFERENCES

1. Abbas N.O. The role and place of civic education in the democratic upbringing of the rising generation // Educational work in school. 2012. № 2. S. 37-38.
2. Bekh I. D. The program of patriotic upbringing of children and pupils // The school world. 2007. №. 13. P. 5-8
3. Vishnevsky O. I. On the path of reform: topical issues of modern Ukrainian education and maintenance of education. Drohobych, 2005. 175 p.
4. Galitska I. Ts. Innovative technologies of civic education // Educational work in school. 2005. №5. Pp. 6-8.
5. Demyanyuk T. D. Innovative Technologies of Civic Education // Director of the School. 2003. №. 9. P. 15-17.
6. Kendzor P.O. Basic directions of civic formation of student youth in the national system of education and upbringing // Scientific-methodical journal Dob from historical and civic education. 2005. №. 1. P. 13-17.
7. Kostov V. A. Formation of a civic culture of a student's personality. Kyiv, 2011. 352 c.
8. Kucherenko OI Civic education of students in the conditions of an innovative school // Educational work in school. 2012. №. 1. P. 41-44.
9. Ovsienko SM Formation of an active civic position of the student's personality // Educational work at school. 2012. № 2. S. 28-36.
10. Sukhomlinskaya V.O. The concept of civic education of the individual in the conditions of development of the Ukrainian statehood // Ways of education. 2000. №. 3. P. 7-13.

УДК 378.147

Батлуцька А.В.
Сумська приватна гімназія «Просперітас»

ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

У даній статті «Ефективні способи організації навчання» розповідається про форми проведення і організації нестандартних шкільних днів, які спрямовані на інтеграцію всіх шкільних предметів. Розглядаються сучасні тенденції і підходи в сфері освіти, шляхи підвищення ефективності процесу навчання. Особлива увага приділяється варіантам можливих завдань для безурочних днів.

Ключові слова: сучасні тенденції, блочне викладання, безурочний день.

Батлуцька Е.В. Эффективные способы организации учебного процесса

В данной статье «Эффективные способы организации учебного процесса» рассказывается о формах проведения и организации нестандартных школьных дней, которые нацелены на интеграцию всех школьных предметов. Рассматриваются современные тенденции и подходы в сфере образования, пути повышения эффективности процесса обучения. Особое внимание уделяется вариантам возможных заданий для безурочных дней.

Ключевые слова: современные тенденции, блочное преподавание, безурочный день.

Batlutska O.V. Effective means of education organization.

In the article "Effective means of education organization" one can read about the ways of holding non-standard school days the aim of which is to integrate all of the school subjects together. Modern practices and tendencies in the education sphere as well as ways to improve the effectiveness of the education process are reviewed. Special emphasis is put on providing various examples of tasks for no-lessons days.

Key words: modern tendencies, block teaching, no-lessons days.

Сьогодні як ніколи стоїть питання про зацікавлення учнів навчанням. У світі великої кількості новинок, гаджетів, комп'ютерних програм, школярів зацікавити звичайними уроками, читанням і переказуванням книг і підручників досить складно. Тому завдання вчителів розвиватися і завжди бути попереду, пропонувати для дітей те, що для них буде цікаво і актуально. Та і цього замало. Часто сучасні школярі маючи знання не можуть

їх вільно використовувати для розв'язання практичних завдань. Тому сучасні педагоги активно намагаються ліквідувати цей недолік.

До проблеми пошуків альтернативних методів навчання неодноразово долучалися: Ч. Купісевич, Ш.Амонашвілі, Б. Блум, М. Гузик, Є. Полат, О. Савенков, А. Гін.

Зокрема Ч. Купісевич зробив значний внесок у розвиток теорії і практики проблемного навчання, у зв'язку з чим проводив експериментальні дослідження методів та прийомів попередження і ліквідації неуспішності школярів у навчальних закладах різних типів і ступенів.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути сучасні тенденції і підходи у сфері освіти та умови її модернізації, виявити шляхи підвищення ефективності процесу навчання.

У нашій статті ми звернемо увагу на шкільний предмет історія. Саме ця дисципліна як ніколи є актуальною. В часи коли формується сучасна українська держава і нація, перед учителями історії стоїть непросте завдання виховати справжніх патріотів. Саме зараз ми повертаємося до споконвічних цінностей: утвердження любові до Батьківщини і людей, відродження духовності, моральності, бережного ставлення до природних скарбів і національних надбань нашого народу. Теперішня ситуація сколихнула націю, підняла на надзвичайно високий щабель національно-патріотичну свідомість. Патріотизм у сучасному розумінні – це відчуття, що набуває особливого, піднесеного значення.

Одним із способів зацікавлення учнів у навчанні і «занурення» їх у вивчення предмету є блочна система навчання. У 5-11 класах протягом кожного поточного семестру (чверті) викладаються не всі навчальні предмети, а тільки їх частина. Предмети, винесені на ДПА, викладаються у другому семестрі. Предмети з невеликою кількістю годин викладаються протягом однієї - двох чвертей. Історія України і всесвітня історія викладаються в різних чвертях. Блочне викладання предметів створює передумови для опанування системними глибокими, усвідомленими знаннями.

Автор статті на власному досвіді переконалася у дієвості блочного викладання предметів. Історія України і всесвітня історія викладаються по черзі в окремих чвертях. Це дозволяє збільшити кількість годин на тиждень і більш ефективно працювати з учнями. Для яких уроки історії вже не є епізодичними (як правило раз на тиждень).

Ще одним сучасним способом навчання є організація безурочних днів у школі. У цей день учні отримують унікальну можливість попрацювати над однією темою з різних боків. Вони цілісно вивчають один об'єкт за допомогою використання знань з різних шкільних предметів. Така форма роботи і дає можливість практично використовувати компетентності якими володіє дитина, сприяє формуванню в учнів дослідницького стилю мислення.

У такий день у школі кожен учень отримує можливість самостійно планувати свій час під час здійснення пошукової роботи, аналізувати факти, формувати висновки. Учитель у цьому процесі отримує роль консультанта. А саме учень є головною дієвою особою дня. Такий перерозподіл ролей дає змогу замотивувати учня, зацікавити його не звичною діяльністю і отриманням власних результатів.

Під час виконання завдань, які поставлені перед учнем, він отримує можливість вирішити проблему, спираючись на власні вміння і навички. Саме під час таких днів учні навчаються реально, на практиці користуватися знаннями, які отримують кожного дня у школі. Діти починають розуміти взаємозв'язок усіх наук, і необхідності вивчення такої кількості шкільних предметів.

Над поставленою задачею школярі працюють у команді. Під час роботи вони навчаються взаємодіяти один з одним, ставити цілі перед кожним учасником групи і досягати мети. Учні усвідомлюють, що тільки повне взаєморозуміння і віддача кожного учасника їх групи запорука високого результату. Вирішуючи спільно проблему, складність якої виходить за рамки індивідуальних можливостей окремих членів групи, молодь вчиться співробітництву, розумному розподілу завдань, виконання яких призводить до вирішення проблеми, а також до раціональної організації праці і колективної відповідальності за її результати.

До безурочних днів учителі готуються також командою. Завдання підбирає кожен педагог, а потім з них спільно формується бланк для учня. Всі питання пов'язані між собою і націлені на розгляд однієї проблематики. Тематику завдань визначає ключове слово, яке подається одним із учителів. Ключовим словом може бути будь який об'єкт (цегла, крохмаль, цукерка, глобус тощо).

Підготовка і опрацювання безурочного дня триває в декілька етапів.

I етап – визначення ключового слова.

II етап – складання завдань зі свого профілю вчителями предметниками.

III етап – систематизація завдань, формування єдиного бланку, який отримує учень.

IV етап – робота учня над поставленою задачею.

V етап – перевірка виконаної роботи дітьми.

VI етап – спільне обговорення вчителями і учнями виконаної роботи.

Автором статті були розроблені і успішно виконані учнями такі завдання історичного напрямку.

Ключове слово «Троянда» 5 клас

1. Що сховано у чорній скриньці?

Нещодавно львів'янка отримала зі сходу України, де триває війна, незвичну посилку, яку їй прислав боєць АТО, її коханий. Як розповіла сайту "24" дівчина військового, посилка йшла майже тиждень: відправили її у п'ятницю, 19 червня,

Подарунок для дівчини був цілим і не ушкодженим. Що прийшло дівчині?

Ключове слово «Цибуля» 5 клас

1. Читаючи книгу про бенкет, який відбувся у знатної вельможі в XV ст. Миколка був здивований, що один із дуже корисних овочів було заборонено вживати під час свята.

Відгадайте цей продукт, і поміркуйте чому.

2. У Середньовіччі для захисту від стріл, ударів мечів вояки одягали залізні шоломи, лати і прикривалися щитом. Але, не сподіваючись на міцність залізної броні, багато хто з них також носив на грудях обереги.

Що використовували як оберег середньовічні воїни? Латинська назва цього оберегу *Allium victoralis*.

Ключове слово «Цукерка» 6 клас

1. Чудовий подарунок для дитини і для дорослого – це цукерки. А коли ж вперше люди почали куштувати ці ласощі? Як з'явилися перші цукерки у світі. В якому столітті стали використовувати слово цукерка?

2. Плоди какао дерева з кожним роком ставали все популярнішими. В Іспанії виникає слово *chocolatl*, яке означає «п'є гроші». Чому ?

Ключове слово «Вулкан» 7 клас

1. Вам відома Мінойська цивілізація, яка виникла 41 століття тому і була оазисом культури, архітектури на острові Крит. Чому ця цивілізація зникла? Які пам'ятки збереглися?

Ключове слово «Терези» 7 клас

1. Працюючи в архіві, учні 6 класу побачили давньоєгипетський папірус з «Книги мертвих». Опишіть, що зображено на цьому малюнку. Розкажіть про те, хто і що зважував на терезах.

2. Перед вами фото експонатів з «Музею Ваги» в Києві. Допоможіть учням менших класів організувати екскурсію до цього музею. Дізнайтеся, де знаходиться музей і як туди потрапити.

Ключове слово «Цегла» 8 клас

1. У одного відомого краєзнавця м. Сум є унікальна колекція цеглин, з яких були збудовані будівлі міста Суми починаючи з XVII століття. Які саме цеглини зберігаються у краєзнавця?

Ключове слово «Крохмал» 9 клас

Роздивіться уважно зображення. Що спільного ви помітили?

В XVI столітті в Європі існували «крохмальні будинки». Яка була сфера їхньої діяльності? Хто відвідував ці будинки?

Ключове слово «Глобус» 9 клас

1. Учні однієї зі шкіл вирушили у турне Європою. Найбільш активно вони відвідували музеї. Німецький національний музей у Нюрнберзі вразив їх найбільше. Який експонат, що має відношення до нашого ключового слова дня найбільше сподобався учням. Запишіть його історію створення.

2. Уявіть, що до нашої школи приїхала делегація, яка презентувала здобуту ними нагороду. Учні 1 класу дуже зацікавилися цією темою, але вони не зрозуміли, що ж це за премія і за що вона вручається. Допоможіть першокласникам. Складіть коротке повідомлення про цю нагороду.

Ключове слово «Кава» 9 клас

1. У 1683 році турецька армія взяла в облогу столицю Священної Римської імперії Відень. Цю битву називають «Кавова». Поясніть чому?

Отже, для покращення якості навчання учнів, сміливо можна використовувати запропоновані форми роботи. Сучасність, активність і творчість вчителя є запорукою високих результатів учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубасенюк О. Модернізація системи освіти у контексті ідей відомого польського дидакта Ч. Купісевича / Українська полоністика [Текст] : наук. журн., засн. у верес. 2004 р. / М-во освіти і науки України, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир : Вил-во ЖЛУ ім. І. Франка. 2004.
2. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Свобода вибору. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителя / А. О. Гін. 13-е видання. Х. : Вид. група «Основа», 2015. 112 с.
3. Купісевич Ч. Основы общей дидактики / Ч. Купісевич ; [пер. с польск. О. В. Долженко]. М. : Выс. шк., 1986. 386 с.
4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2000. 224 с.
5. Савенков А.И. Содержание и организация исследовательского обучения школьников / А.И. Савенков. М.: Сентябрь, 2003. 204 с.
6. <https://www.slideshare.net/chinadogs/ss-56352721>
7. https://mel.fm/pedagogika/253149-amonashvili_advise
8. <http://zakinppo.org.ua/vikhovuemo-patriotiv-ukrajini>

REFERENCES

1. Dubasenyuk O. Modernization of the education system in the context of the ideas of the famous Polish didact Ch. Kupisevich / Ukrainian Polonistic [Text]: Sciences. journal, sunset in September 2004 / Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr. state Untitled I. Franko Zhytomyr: View at ZHDU them. I. Franco, 2004.
2. Gin A. O. Receptions of pedagogical technique: Freedom of choice. Activity. Feedback. Ideal: Teacher's Guide / A.O.Hin. 13th edition. X.: View. Group "Basis", 2015. 112 p.
3. Kupisevich Ch. Fundamentals of general didactics / Ch. Kupisevich; [per. from polsk O. Dolzhenko] . M.: High. Shk., 1986. 386 p.
4. New pedagogical and information technologies in the education system, ed. E. S. Polat. Moscow: Academy, 2000. - 224 pp.
5. Savenkov AI Content and organization of research studies of schoolchildren / A.I. Savenkov M.: September, 2003. 204 p.
6. <https://www.slideshare.net/chinadogs/ss-56352721>
7. https://mel.fm/pedagogika/253149-amonashvili_advise
8. <http://zakinppo.org.ua/vikhovuemo-patriotiv-ukrajini>

УДК 372.894 "193/198"

Моцак С.І.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті досліджено та визначено методичні аспекти розкриття ролі особи в шкільних курсах всесвітньої історії в старшій школі. Методичні засади процесу висвітлення історичних постатей охоплюють вимоги до відбору й конструювання змісту відповідних сюжетів навчального історичного матеріалу й підходи до відбору та застосування в процесі навчання цих сюжетів певних засобів і методів навчання.

Ключові слова: «висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії», «історична особа», «історична постать».

Моцак С.І. Изучение исторических личностей на уроках всемирной истории в старшей школе.

В статье исследованы и определены методические аспекты раскрытия роли личности в школьных курсах всемирной истории в старшей школе. Методические основы процесса освещения исторических личностей охватывают требования к отбору и конструированию содержания соответствующих сюжетов учебного исторического материала и подходы к отбору и применению в процессе обучения этих сюжетов определенных средств и методов обучения.

Ключевые слова: «освещение исторических личностей в школьных курсах истории», «историческая личность», «историческая личность».

Motsak S.I. Studying historical personalities in world history lessons in high school.

The article examines and identifies the methodological aspects of the disclosure of the role of the individual in the school courses of world history in high school. The methodological foundations of the process of covering historical figures cover the requirements for the selection and design of the content of relevant subjects of educational historical material and approaches to the selection and application of certain tools and teaching methods in the process of teaching these subjects.

Key words: "coverage of historical figures in school history courses", "historical person", "historical person".

Сьогодні перед вчителем історії з особливою гостротою постає завдання гуманізації історії як науки, підвищення уваги до особистості в історії, розкриття ідеї самоцінності людини в історичному процесі.

Шкільна історична освіта як складова національної освіти виховує в дітей духовні та моральні ціннісні орієнтації, стійкий інтерес до подій і явищ суспільного життя та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості, її самореалізації в сучасному суспільстві. Вона допомагає сформувати в учнів основи почуття особистої та національної гідності, що є найважливішою складовою громадянськості.

Так в державному стандарті історичного освіти проблема вивчення людини та її ролі в історії поставлена першою серед наскрізних змістових ліній всіх шкільних курсів. Пошуки шляхів розкриття людини і як об'єкта, і як суб'єкта історії вимагають переосмислення методологічних позицій у відборі змісту, більш глибокого співвіднесення його з психологічними можливостями навчання, застосування адекватних новому змісту методичних прийомів, засобів і організаційних форм навчання.

В історії суспільства завжди велику роль відігравали особистості. Сучасність не є винятком. Тому вивчення історичних персоналій на уроках і в позаурочний час є необхідністю в поглибленні знань в розумінні епохи, особливостей суспільного розвитку.

Аналіз літератури з цього питання доводить, що питання висвітлення історичних постатей досліджувалося в різних аспектах. Її вивчення розпочали такі дослідники як: К. Агібалова, Г. Донської, Ф. Коровкіна, Г. Космінський, М. Лисенко, які дають можливість ознайомитися з особливостями методики викладання матеріалу про історичні особистості в різних курсах та в різні часи.

Сучасні теоретичні проблеми викладання історії у вітчизняній школі відображено у науковому доробку К. Баханова, А. Булди, Н. Гупана, О. Пометун, Г. Серової, В. Сотніченка, О. Удода, Г. Фреймана та ін. Фахівці приділяють увагу меті й завданням навчання історії, ролі, місцю та значенню як змісту окремих історичних курсів, так і матеріалу про історичні особистості як складової в загальній системі історичної освіти.

В працях Л. Бушик, Р. Вендровської, В. Даниленко, Т. Ладиченко, М. Лисенко, Л. Мельник, І. Наулко, О. Пометун, О. Рубльова, Т. Самоплавської, В. Сотніченко, В. Чишко простежується певна наступність та динаміка в розвитку методичних засад висвітлення історичних постатей у шкільних історичних курсах, формуються актуальні для кожного етапу проблеми розвитку історичної освіти.

Таким чином, в методичній науці проблема висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії була започаткована в XIX ст. Саме на цьому етапі було остаточно сформовано зміст шкільних курсів історії, частиною якого став матеріал про історичні постаті.

У пропонованій статті досліджено та визначено методичні аспекти розкриття ролі особи в шкільних курсах всесвітньої історії в старшій школі.

Методичні засади процесу висвітлення історичних постатей охоплюють вимоги до відбору й конструювання змісту відповідних сюжетів навчального історичного матеріалу й підходи до відбору та застосування в процесі навчання цих сюжетів певних засобів і методів навчання.

Теоретичний аналіз дефініцій, «історична особа», «історична постать» дає підстави стверджувати, що це люди з яскраво вираженою індивідуальністю, які зробили вагомий внесок, що призвів до значних зрушень у житті суспільства, внаслідок чого їх діяльність стала предметом спеціального вивчення історичної науки [7].

Під поняттям «висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії» дослідник А. Пінчук розуміє фрагменти навчального матеріалу, що відповідають шкільній програмі й представлені у підручниках, посібниках та інших засобах навчання. Вони викладаються на уроці або опрацьовуються школярами під час виконання пізнавальних завдань.

У старших класах відбувається поглиблення характеристики історичної особистості за рахунок залучення політологічних та соціологічних знань.

В цілому місце і роль особи в історичному процесі або людини, є важливим методологічним питанням історичної науки. Закономірність і випадковість, причинність історичної події або явища, рушійні сили історичного розвитку, вплив особи на історичний процес і його межі, сенс історії – ось далеко неповний перелік питань, пов'язаних з цією проблемою.

Будь-яка особистість – це складна, багатшарова структура, що складається з великої кількості взаємопов'язаних, взаємозалежних підструктур, які взаємодіють, визначають і навіть компенсують одна одну. Умовно всі якості особистості можуть бути розподілені за чотирма рівнями. Рівень темпераменту – зумовлюється спадковістю; рівень особливостей психічних процесів – спадковістю та соціальним середовищем; рівень досвіду особистості і рівень спрямованості особистості – соціальним середовищем [3].

Особистість є системою, що діє свідомо і сама контролює свою діяльність. Основу внутрішнього механізму, який забезпечує розумність і свідомість її діяльності, складають потреби. Потреби особистості формуються суспільним життям і виступають джерелом її активності. Спрямованість особистості визначається її інтересами, переконаннями, поглядами, ціннісними орієнтаціями. Особистість і її діяльність становлять одне ціле. Зважаючи на те, що нас насамперед цікавить рівень впливу особистості на історичний процес, пріоритетним об'єктом вивчення на уроках історії в старшій школі повинна бути її діяльність, результат цієї діяльності та значення. Після цього важливо визначити, які індивідуальні якості особистості визначили методи її діяльності та сприяли досягненню саме такого результату. Безумовно, що деталі життя історичної особи (що вона їла, скільки дружин мала, якому одягу віддавала перевагу) збуджують інтерес учнів і демонструють високу поінформованість учителя [2].

Курс всесвітньої історії, який учні вивчають в старшій школі включає десятки імен видатних державних і політичних діячів, вождів народних мас і талановитих полководців, вчених і діячів культури.

Так, в 10 класі при вивченні теми: «Передумови Першої світової війни. Війна та її наслідки» учні мають давати характеристику діяльності визначних військових діячів того періоду: П. фон Гінденбурга, Ф. Фоша, О. Брусілова.

В програмі для 10 класу передбачені практичні заняття на формування знань про історичну особу. Зокрема, після вивчення теми: «Провідні держави світу в 1920-1930-х рр. передбачено практичне заняття «Політичні портрети Ф.Д. Рузвельта, Ф. Франко, Б. Муссоліні, А. Гітлера (на вибір) [1].

Вивчення історичних персоналій старшокласники продовжують в 11 класі. Так, при вивченні тем: «СРСР. Країни Центральної та Східної Європи» учень має дати оцінку В. Леніна, Л. Троцького, Й. Сталіна, Т. Масарика, Е. Бенеша, А. Стамболійського, Ю. Пілсудського, М. Горті, королів Александра, Кароля II Бориса III; «Країни Азії та Латинської Америки» характеризувати роль визначних політичних діячів М. Ганді, Чан Кайші, К. Ататюрка, Реза шаха Пехлеві, Ж. Варгаса, давати характеристику діяльності визначних військових діячів: У. Черчилля, Г. Жукова, Д. Ейзенхауера; «США та Канада. Країни Західної Європи» давати характеристику діяльності політичних діячів: Р. Рейгана, М. Тетчер, Б. Обами, К. Аденауера, Ж. Ширака, Г. Коля; тема «СРСР у другій половині XX ст. та його розпад. При вивченні теми: «Країни Центральної та

Східної Європи» учень має давати характеристику діяльності політичних діячів: М. Хрущова, Л. Брежнєва, М. Горбачова, Б. Єльцина, В. Путіна, Л. Валенсі, В. Гавела, Н. Чаушеску, Й. Броз Тіто; тема «Розвиток провідних країн Азії, Африки та Латинської Америки» давати характеристику діяльності політичних діячів: Ден Сяопіна, Н. Мандели, Аятоли Хомейні, Ф. Кастро, А. Піночета [1].

Важливим для старшокласників при вивченні видатного політичного діяча є вміння визначати риси лідерства, спираючись на класифікацію авторитету, розроблену німецьким соціологом Максом Вебером.

1. Традиційне лідерство – має традиційний характер, освячення авторитетом, здавна існували патріархальні установлення, релігійні норми.

2. Рациональне (бюрократичне) лідерство – спирається на певну систему загальних правил і норм, на закон.

3. Харизматичне лідерство – ґрунтується на визнанні винятковості, унікальності індивідуальних якостей і досягнень особистості. Взаємовідносини вождя і мас часто мають емоційно-містичний характер, що передбачає безмежну віру, бездумне слідування прихильників за харизматичним лідером.

До числа харизматичних діячів західні дослідники зазвичай відносять [3] А. Гітлера, Й. Сталіна, І. Франка, А. Салазара, Р. Рейгана, М. Тетчер і ін. Соціально-психологічна ситуація, пов'язана з щирою вірою в лідера, може перетворитися в одну форму, зберігаючи тільки зовнішні атрибути харизматичного лідерства.

Учні повинні вміти розрізняти і лідерів популістського спрямування. В даному випадку під популізмом розуміється нестримна, найчастіше демагогічна апеляція до народу з тим щоб знайти собі опору в ньому. Лідери, яких можна назвати популістами, прагнуть до прямих контактам з масами на мітингах, маніфестаціях, щедрі на обіцянки, часом навіть абсурдні; часто виявляють безпринципність, можуть маніпулювати результатами опитувань, референдумів і т. п.

При аналізі взаємин лідера і мас можна звернути увагу учнів на необхідність розрізняти поняття «народ» і «натовп». Французькі соціальні психологи Г. Лебон і Г. Тард досліджували феномен натовпу і прийшли до висновку, що натовп, панував у перехідний період, коли розхитуються усталені ідеї, засади, вірування, володіє своєю особливою психологією, в ній індивіди втрачають почуття відповідальності і виявляються у владі ірраціональних почуттів, нетерпимості та всемогутності [3].

Так, дослідники Г. Лебон і Г. Тард відзначали такі риси поведінки натовпу, як переважання емоцій над розумом, руйнівність, нетерпимість до критики, схильність підкорятися сильній владі.

Знаючи психологію натовпу, лідери можуть нею маніпулювати, тішачи її самолюбством, «приголомшуючи» її емоційно-яскравими промовами «заводячи» агресивною фразеологією, вказуючи на ворогів. При цьому «героем» може стати не тільки видатна особистість, а й нікчемна людина, яка зуміє повести натовп за собою [3].

Аналіз методичної літератури дає підстави стверджувати, що характеристика видатного діяча в історії може стимулювати обговорення на уроках історії моральних проблем, зокрема, питань політичної етики. Історична особистість часто стикається з моральною дилемою: або приймати жорсткі і непопулярні заходи, що не відрізняються гуманізмом, або, відмовившись від їх прийняття, погіршити ситуацію в країні, дати шанс реакційним або консервативним силам і тенденціям. Аналіз поведінки особистості в подібній ситуації вибору буде, звичайно, виходити з конкретно історичної ситуації, включаючи такі моменти, як облік необхідності або неминучості, практичної доцільності дії, його моральної виправданості і обґрунтованості, виявлення мотивів, якими керувалася особистість в своєму виборі. Але тут доречно обговорити і більш загальні питання. Чи може бути політика моральною? Або мораль не має ніякого відношення до політики? Зокрема, наведемо слова Макіавеллі: «Політика – це справа держави, а мораль – справа індивіда». Що значить – «чесний політик»? Чи можливо благородство в політиці? Чи припустимо домагатися гуманної мети негуманними методами? М. Вебер писав: «Жодна етика в світі не обходить той факт, що досягнення «хороших» цілей в безлічі випадків пов'язано з необхідністю миритися і з використанням морально сумнівних або, щонайменше, небезпечних засобів; і з можливістю, або навіть ймовірністю, поганих побічних дій; і жодна етика у світі не може сказати, коли і в якому обсязі етично позитивна мета освячує «етично небезпечні засоби і побічні наслідки».

З огляду на, те що будь-який політичний вплив зачіпає долі багатьох людей, напевно, правомірно все ж було б ставити питання про моральності політики і політика. Тоді, може бути, «чесний політик» – це той, кого відрізняє єдність слова і справи, хто ставить перед собою тільки такі завдання, які він може вирішити, дотримуючись при цьому загальноприйняті в суспільстві морально-етичні норми? А «Благородний політик» – це політик толерантний, терпимий до чужої точки зору, чужих поглядів, вірувань, звичаїв, поважаючий думку іншого? Кожний учень має право висловити власну думку з цих питань або хоча б задуматися над ними.

Таким чином, моральні проблеми видатних людей минулого співвідносяться з сучасністю, і роздуми над ними сприяють процесу особистісного та громадянського самовизначення школяра. Гуманістичний підхід до історії є значущий тим, що це історія людини – для людини – розкривається людиною.

Методика висуває певні вимоги до змісту сюжетів з висвітлення історичних постатей у шкільних курсах всевітньої історії. Зокрема, на думку дослідника А. Пінчука зміст має відповідати таким вимогам:

– містити життєпис цієї людини; сукупність ідей, поглядів, що визначали спрямованість діяльності особи; загальний контекст, у якому відбувалася її діяльність; ідейно-соціальні, культурницькі та інші

засади діяльності; вплив діяльності на конкретні історичні події, наслідки та значення діяльності історичної постаті; історичний час і простір, особливості соціуму, до якого належить особа;

– представляти кожен історичну особистість індивідуальністю з властивим їй зовнішнім виглядом, підсилюючи такі компоненти, як «особисте життя», «сімейне життя», «дружина», «діти» і т.ін.;

– приділяти особливу увагу психологічній характеристиці історичної постаті, яскраво подаючи особистісні риси людини від зовнішнього вигляду до характеристики внутрішніх якостей, а від них – до мотивів поведінки;

– відбирати для характеристик історичних осіб такий фактичний матеріал, який вимагає осмислення, і підводити учнів у такий спосіб до світоглядних висновків. Якщо це можливо, під час викладу навчального історичного матеріалу на уроках треба встановлювати паралелі між подіями минулого, що пов'язані з діяльністю особи, та сучасністю [7].

Важливим на думку дослідника А. Пінчука є показ конкретних ситуацій життя особистості, у яких людина обирала спосіб дій, з кількох можливих альтернатив, залучаючи учнів до аналізу мотивів такого вибору [6].

Аналіз досвіду викладання всесвітньої історії в загальноосвітній школі дає можливість виділити ефективні методи і прийоми вивчення історичної особи в старших класах, зокрема, характеристика історичної постаті має бути доповнена уривками з оригінальних документів, описів подій, боїв, зовнішності та рис характеру історичних постатей, які містяться в художній літературі та фільмах, що супроводжується показом портрета та інших ілюстрацій. Оповідання про історичну особу має складатися з таких прийомів, як «словесний малюнок», розповідь, сюжетне оповідання, картинне зображення, образна характеристика історичної постаті чи типового представника певної соціальної групи, прийом контрасту – протиставлення історичних особистостей; групова характеристика кількох осіб; демонстрація вчителем зразка розгорнутої оцінки видатної історичної постаті й обґрунтування цієї оцінки. В процесі вивчення історичних осіб вчитель може ставити проблемні та дискусійні питання, які дадуть підліткам можливість висловити різні погляди в оцінці історичних постатей.

Учні мають готувати доповіді чи повідомлення про історичні постаті з використанням у якості засобів конкретизації історичних документів, творів художньої та мемуарної літератури, наочності (портретів, фотографій, ілюстрацій тощо).

При вивченні історичної особистості в старшій школі можуть застосовуватися різноманітні методики зокрема:

1. Порівняльний аналіз характеристик, якостей діяльності особистостей, наприклад керівників держав, реформаторів, полководців і т. д.
2. Оцінка особистостей їх поведінки в складних для країни або для себе самого обставин.
3. Оцінка особистостей по окремим, але яскравими штрихам до їх портретів, будь, то приклади зі служби, повсякденного життя, захоплень і т. д.
4. Визначення якості особистості за вмінням передбачити можливий розвиток наступних подій.
5. Вивчення особистостей за допомогою поступового накопичення знань.

Таким чином, при вивченні історичної особистості за допомогою застосування перелічених методик вирішується ряд важливих завдань, на які спрямована діяльність учителя і учня в ході навчального процесу:

1. Інформаційна: повідомляються відомості, які дозволяють більш глибоко вивчити процес розвитку історії. Учні знайомляться з додатковою довідковою і науково-популярною літературою;
2. аналітична: виклад фактів супроводжується коментарями до них, їх аналізом і оцінкою;
3. пізнавально-просвітницька: передане різноманіття інформації сприяє поповненню фонду знань учнів, закріплюються такі навички запам'ятовування, закріплення і повторення матеріалу, вміння робити висновки, розвиток зорової пам'яті і вибудовування своїх дій за заданим алгоритмом;
4. морально-виховна: в образах особистостей відображаються приклади і зразки громадянської поведінки, принципи моральності та естетичного смаку, уявлення про добро і зло;
5. впливу: створюваний образ історичної особистості впливає на погляди, вчинки і поведінку людей;
6. гедоністичні (естетичні): задоволення естетичних потреб особистості учнів [3].

Таким чином, вивчення особистості видатного діяча на уроках всесвітньої історії в старших класах сприятиме як більш глибокому пізнанню історії, так і посиленню позитивного педагогічного впливу на формування особистості старшокласника. Плідність і якість цього впливу залежать від педагогічної майстерності вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

6. Всесвітня історія. 10-11 кл. Рівень стандарту/академічний рівень. Режим доступу <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/p/programy-10-11-klas/5vsesv-tnya-a-stor-ya-10-11-standart-akadem-chnij.docx>
7. Гаджиева К. Введение в политологию. Книга для учащихся старших классов. Москва: Просвещение. 1993. 256 с.
8. Захарова Е. Н. Человек и общество. Дидактический материал. Ч. IV. Москва: Шк.-Пресс, 1993. С.23-34
9. Изотов И. В. Мультимедийные средства обучения и их возможности в подготовке учащихся общеобразовательных школ // Интеграция образования. 2008. № 3. 112 с.
10. Лукина М. М. Средства массовой информации в пространстве Интернета: Москва: 2005. 17 с.

11. Пінчук А.С. Визначна особистість в історичних курсах початку XX ст. (історико-методичний аналіз) // Історія в школах України. 2006. № 4. С. 39-42.
12. Пінчук А.С. Психолого-методичні основи формування знань про історичну особу в учнів підліткового віку // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: 36. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / Ред.кол.: Побірченко Н.С. (гол.ред.) та ін. Київ: Міленіум, 2006. Вип.15. С. 83-92.
13. Степанищев А. Т. Методический справочник учителя истории. Москва: Владос, 1998. 85с.

REFERENCES

1. World History. 10-11 cl Standard level / academic level. Mode of access <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/5vsesv-tnya-a-stor-ya-10-11-standart-akadem-chnij.docx>
2. Hajiyeva K. Introduction to political science. Book for senior students. Moscow: Enlightenment. 1993. 256 pp.
3. Zakharova E. N. Man and society. Didactic material. Ch. IV. Moscow: Shk.-Press, 1993. p.23-34
4. Izotov IV Multimedia means of training and their opportunities in the preparation of students of comprehensive schools // Integration of education. 2008. №. 3. 112 p.
5. Lukina MM Mass media in the Internet space: Moscow: 2005. 17 p.
6. Pinchuk A.C. An outstanding personality in the historical courses of the early twentieth century. (historical-methodological analysis) // History in schools of Ukraine. 2006. №. 4. P. 39-42.
7. Pinchuk A.C. Psychological-methodical bases of formation of knowledge about historical personality in pupils of adolescence // Psychological-pedagogical problems of rural school: 36. sciences Um. state ped UN-name of Pavlo Tychyna / Redcology: Pobirchenko N.S. (gol.red.) and others. Kyiv: Millennium, 2006. V.15. Pp. 83-92.
8. Stepanishchev AT Methodical reference book of the teacher of history. Moscow: Vlados, 1998. 85с.

УДК 34(447)

Коляда І.А., Бйба Є.В.
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова
м.Київ

РОЛЬ РОДИННОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ОСОБИСТОГО ЩАСТЯ У ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛІГЕНТА-НАРОДОЛЮБЦЯ (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ П. ЧУБИНСЬКОГО)

У статті «Роль родинного благополуччя та особистого щастя у житті українського інтелігента-народолюбця (на прикладі особистого життя П. Чубинського)» висвітлено роль кохання та сімейного благополуччя родини Чубинських. Розглянуто розвиток сімейних відносин та повсякденного життя родини Чубинських. Встановлено, що соціально- економічна та суспільно-політична трансформації в Російській імперії вплинули на формування сімейних та шлюбних ідеалів української інтелігенції у другій половині XIX ст..

Ключові слова: П. Чубинський, К. Порозова, Л. Раїшевська, сімейне життя, подружжя, родинні традиції, українська інтелігенція, роль родини у повсякденному житті.

Колыда И.А., Бйба Е.В. Роль семейного благополучия и личного счастья в жизни украинского интеллигента-народолюбца (на примере личной жизни П. Чубинского).

В статье «Роль семейного благополучия и личного счастья в жизни украинского интеллигента-народолюбца (на примере личной жизни П. Чубинского)» освещена роль любви и семейного благополучия семьи Чубинских. Рассмотрено развитие семейных отношений и повседневной жизни семьи Чубинских. Установлено, что социально-экономическая и общественно-политическая трансформации в Российской империи влияли на формирование семейных и брачных идеалов украинской интеллигенции во второй половине XIX в..

Ключевые слова: П. Чубинский, К. Порозова, Л. Раїшевська, семейная жизнь, супруги, семейные традиции, украинская интеллигенция, роль семьи в повседневной жизни.

Kolyada I.A., Biba E.V. The role of family well-being and personal happiness in the life of the Ukrainian intelligentsia narodolyubetsa (on the example of the personal life of P. Chubinsky).

In the article «The role of family well-being and personal happiness in the life of the Ukrainian intellectual-populist (on the example of P. Chubinsky's personal life)», the role of love and family well-being of the Chubinsky family was highlighted. The development of family relationships and everyday life of the Chubinsky family is considered. It was established that socio-economic and socio-political transformations in the Russian Empire influenced the formation of family and marital ideals of the Ukrainian intellectuals in the second half of the nineteenth century.

Key words: P. Chubinsky, K. Porozova, L. Rashevskaya, family life, marriage, family traditions, Ukrainian intellectuals, role of family in everyday life

Глобалізаційні процеси, які охопили сучасний світ і які впливають на всі сфери життєдіяльності соціуму, у тому числі й український, не могли не захопити в свою орбіту і один з найдавніших соціальних інститутів – родину. У сучасному українському суспільстві сім'я не просто зазнає глибокі зміни і руйнування традиційної моделі сімейно-батьківських відносин. Справа в тому, що комерціалізація проституції, гігантська порно-індустрія і багато іншого – все це завдає нищівних ударів по тим цивілізаційним кодам і моральним нормам, що століттями і тисячоліттями скріплювали українство. Тому суспільно значимим та науково важливим є

висвітлення та знайомство широких кіл громадськості із малодослідженими аспектами української біографістики, зокрема з роллю кохання, родинного благополуччя та сімейного затишку у громадсько-політичній та національно-культурній діяльності прогресивних представників української інтелігенції. У цьому контексті актуальним є вивчення деяких аспектів біографії П.Чубинського, одного з яскравих діячів українського національно-визвольного руху другої половини XIX ст..

«... Якби його жінка була й гарна, до того ще й розумна і не цуралась наукової книжки, щоб з нею можна було поговорити про щось вище, ніж бали, танці та моди. Йому тепер здавалась будуча жінка якимсь товаришем студентом, розумним і просвіченим, котра стояла б з ним нарівні розумом, просвітою, а найбільше – поглядами й пересвідченнями», – так описує мрії головного героя, Павла Радюка, про майбутню дружину І. Нечуй-Левицький у повісті «Хмари» [14, с. 224]. Цей пасаж, на думку української дослідниці А. Нікітенко, влучно відбиває зміни, що сталися в освічених верствах суспільства Російської імперії наприкінці 1850-х – на початку 1860-х рр. [15, с. 79]. Соціально-економічна та суспільно-політична трансформації, що були спричинені «Епохою Великих реформ Олександра II», в сукупності з виокремленням почуття власної національної самоідентичності, як слушно вказує А. Нікітенко, вплинули на формування сімейних та шлюбних ідеалів української інтелігенції в другій пол. XIX ст. та обумовили демократизацію шлюбної процедури: щоб одружитися, вистачало взаємного погодження молодих, батьківська чи опікунська заборона не завжди відігравала вирішальну роль. Чоловічим ідеалом представників національно свідомої інтелігенції у другій пол. XIX ст. постає бажання мати інтелектуально зрілу жінку, яка водночас була б товаришем, підтримувала українську ідею, долучалася б до благодійної та культурно-просвітницької діяльності та була б демократичною як у своєму світогляді, так і в щоденному житті [15, с. 98].

Дослідженню сімейних взаємин та питань кохання у житті історичних діячів присвячено праці: М. Богачевська-Хомяк [3], Зиль [6], І. Коляда [9], [10], [11], [12], А. Нікітенко [15], О. Остапенко [16], В. Пономарьова [18], К. Соколов [21], Л. Хорошилова [23], Г. Стрельський [22], Д. Чередниченко [26] та ін..

Павло Чубинський, громадський діяч, етнограф та фольклорист, належить до видатних діячів українського національного відродження. Його життя нерозривно пов'язане з провідними діячами українського національного руху середини та другої половини XIX ст., які жили та працювали в умовах жорсткої імперської асиміляційної політики, політики русифікації щодо народів, які перебували під скіпетром династії Романових. Проте, незважаючи на придушення українського слова, української культури у середовищі української інтелігенції пробуджується інтерес до своєї минувшини [16, с. 97].

Ще до заслання в Архангельську губернію Павло Платонович був заручений з Лізою Рашевською, сестрою приятеля з Чернігівщини [5]. Переломним у біографії П. Чубинського є осінь 1862 р., коли він був заарештований і висланий в адміністративному порядку у м. Пінєга Архангельської губернії як «опасный и неисправный агитатор» [1, с. 158]. Аналізуючи спогади сучасників ми знаходимо декілька версій причин подібного рішення. Так, О. Русов, у січневому номері журналу «Украинская жизнь» за 1914 р., посилаючись на В. Беренштама зазначає, що заслання стало реакцією Петербургу на створення П. Чубинським наприкінці 1862 р. пісні (сучасного гімну України) «Ще не вмерла України, ні слава, ні воля» [20, с. 40]. Натомість Ф. Вовк відтворював іншу, більш поширену у ті часи версію. Відповідно до неї, головним мотивом подібного кроку імперської адміністрації стали особисті суперечки між П. Чубинським та вже згадуваним нами бориспільським поміщиком Ф. Треповим. Молодий здібний юрист Павло Платонович приносив великі неприємності останньому надаючи поради його колишнім селянам стосовно ведення з ним судових процесів [4, с. 44]. Наводить Ф. Вовк і третю причину заслання, яку він нібито почув від родичів засланого – це організація П. Чубинським постійних зібрань на його хуторі у Борисполі під час яких обговорювалися антиурядові ідеї і навіть вивішувався червоний прапор, який був сигналом до збору для київських студентів (його начебто було видно аж з Софійського собору) [4, с. 44]. Сучасний дослідник С. Шевчук дотримується версії, яку сам П. Чубинський наводив у листах М. Максимовичу. За його словами арешт став наслідком відвідин могили Т. Шевченка [25, с. 4-5]. Варто відмітити, що Павло Чубинський привернув до себе увагу поліції ще під час похорону Т. Шевченка на Смоленському цвинтарі у С.-Петербурзі. Заслання стало справжнім випробуванням почуттів молодих людей: через певний період Ліза розірвала заручини та вийшла заміж за іншого. Своє переживання П. Чубинський описував у листі до петербурзького товариша й поета Я. Полонського: «На обороте пишу Вамъ два своихъ бедныхъ творенія. Одно изъ нихъ касается бывлой любви. Помните съ какимъ увлеченіемъ я разсказывалъ Вамъ о предмете моей страсти, какие планы чертилъ? Я помню какъ Вы мне сочувствовали и одобряли. Да Яковъ Петрович! Вы правду сказали о себе в своемъ стихотворении: «Ваше сердце родникъ, ваша песня волна / Пропадая въ дали разливается, / Подъ грозой Ваша песня, какъ буря темна. / На заре — въ ней заря отражается. / Все доброе, все гонимое, найдетъ место въ Вашемъ сердце». Пришлось по душе мне Ваше стихотворение: «И мы не нужны и оно не нужно». — Безотрадно, но что же делать когда жизнь такъ сложилась. Вы помните какимъ я былъ оптимистомъ; теперь же все более и более склоняюсь къ (ре) пессимизму. Невольно сделаешься пессимистомъ, когда на каждомъ шагу жизнь даетъ себя знать съ безотрадной стороны. Эхъ! кабы краснымъ девкамъ можно было верить... Да кабы голодный всякий день обедаль. Да кабы неправды человекъ не ведалъ. Все это несчастное, или лучше сказать, незбыточное кабы — портить жизнь. Эхъ какбы то мне отдали «поля мои родныя» — Да нетъ... У сокола крылья связаны, и пути ему все заказаны. Эхъ

куда я занесся со своей печалью. Еще пожалуй Васъ запечало. Скорей попрощаться. Прощайте добрейший не забывайте Вашего преданнейшаго П. Чубинского.

«Уснуло все: и трудъ и лень / Веселье шумное и слезы / Чего же бродишь ты какъ тень? / Куда тебя умчали грезы? / Усни; прости съ тоской своей, / Забудь сердечныя мученья / Я буду нянею твоей, / Къ тебе пошлю я сновиденья... / Увидишь все: Твой край родной, / И степь и небо голубое, / Широкий Днепръ съ его волной, / И домъ родной, село родное. / Увидишь старика отца / И мать, въ слезахъ по миломъ сыне, / И трудъ тяжелый, безъ конца / Твоихъ сестер, и образъ милой... / Она ужъ замужемъ теперь, — / Живетъ въ довольстве утопая / И къ ней не постучится в дверь / Нужда, подруга бедныхъ злая. / Ты ею ужъ забытъ давно, / Мечтатель бедный и изгнанникъ, — / Любимымъ быть не суджено / Тому, кто въ этомъ мірѣ странникъ. / Кто гордо выступилъ на бой / Съ неправдой зла и дикой силы: / Тому нѣтъ радости иной / Какъ честнымъ дожить до могилы. / П. Чубинскій».

«Угрюмого севера траурень видъ / Снега и снега и все холодомъ веетъ / Туманное небо нахмурясь глядитъ / Невольно тоска и хандра одолеетъ. / И въ этой пустыне холодной, печальной, / (Я долженъ томиться), Судьбою заброшенъ, в тоске изнывая, / (Въ д) Вдали отъ родимой и милой Украйны, / Я долженъ томиться, исхода не зная. / Разбитое сердце болезненно стонетъ / И мысль застываетъ при звуке цепей... / И дни вереницею длинной проходятъ / Готовъ бы проститься я съ жизнью моею». Такъ вотъ какъ я поживалъ милейшій Яковъ Петрович! Не подумайте, чтобы я исключительно предался тоске. Нѣтъ. Работаю много по части статистики края и служу искусствамъ [13, с. 141]».

Період шестирічного проживання на півночі європейської Росії (1863-1869), хоч і мав негативні наслідки для здоров'я П.Чубинського, однак приніс йому загальноімперську славу як невтомного етнографа та статиста. Яків Лудмер – дійсний член Архангельського губернського статистичного комітету пізніше, 28 вересня 1885 р., написав у «Архангельських губернських ведомостях»: «занесённый на Север прискорбными событиями... П. Чубинский (тогда 22-летний юноша) скоро обратил на себя внимание тогдашнего начальника края и назначен был исправлять должность судебного следователя Пинежского уезда. Но наклонности Павла Платоновича всего менее мирились с какой-нибудь узкой сферой деятельности...» [17, с. 3]. Дійсно, протягом заслання ми бачимо вченого на численних посадах: судовий слідчий, секретар губернського статистичного комітету, редактор «Архангельських губернських ведомостей», молодший, а потім і старший чиновник особливих доручень тощо). Отримавши дозвіл про повернення в Україну в 1869 р., Павло Платонович переїздить до Петербургу, де стає дійсним членом Імператорського Географічного товариства, а в травні 1870 р. – очолює етнографічно-статистичну експедицію в Південно-Західному краї. Після третьої експедиції по Україні, у серпні 1870 р., П. Чубинський на запрошення бухгалтера цукровиробничої фірми «Брати Яхненки й Симиренко» К. Михальчука їде до м. Городище Черкаського повіту, де влаштовується до адміністрації цієї фірми, з діяльністю якої він ознайомився ще під час третьої етнографічної експедиції, маючи завдання підготувати узагальнене статистичні дослідження про стан розвитку цукрової галузі [6, с. 268]. Будуючи власну кар'єру, П. Чубинський не полишав мрії та намагання здобути особисте щастя. Відома освітня діячка Г. Берло, яка була близько знайома з П. Чубинським, про Городищенський період в житті науковця-етнографа згадувала: «Щоб згуртувати й пожвавити інертне суспільство, Чубинський у Городищі, як колись у Борисполі улаштував вечірки, бали з музикою, вистави, в яких сам брав участь» [6, с. 254]. На одному з таких вечорів Павло Платонович знайомиться зі своєю майбутньою дружиною — Катериною Іванівною Порозовою, сестрою дружини інженера-технолога городищенської цукроварні М. Толпигіна. У 1871 р. П. Чубинський та К.Порозова одружуються, й невдовзі в них з'являється первісток — син Михайло (1872 р.) [6, с. 268]. У листі до О. Кістяківського від 16 лютого 1872 року П. Чубинський пише: «Ти уже знаєш, що у мене є синок Михайло, дружина його сама годує. На жаль, вона сама зовсім нездужає. Учора хотів поїхати. Але мені зробили ведмежу послугу, дають обід генерал-губернатору і мене просили сказати за обідом слово» [7]. З часом у родині Чубинських народилися: син Павло (1873 р.), донька Олександра (1873 р.), та син Федір (1878 р.) [19].

Одруження, що отримало емоційно-почуттєву оцінку у вірші «До моєї Катрусі», — зазначає українська дослідниця А. Нікітенко, — обумовило велике душевне піднесення, яке П. Чубинський описав наступним чином: «Тепер з тобою спочиваю, / Тепер прийшла моя весна, / Я мов по смерті оживаю, / І ти, як зіронька ясна» [15, с. 89]. Описуючи відносини подружжя Чубинських, Г. Берло згадувала, що дружина Павла Платоновича поділяла погляди свого чоловіка, хоч і не змогла вивчити української мови [2, с. 110–113].

Заслання та погляди П. Чубинський не дозволили зробити кар'єру державного службовця, тож задля покращення матеріального становища родини він починає працювати на кількох посадах, про що пише у листах до свого приятеля Я. Полонського: «В настоящее время, как Вам известно, служу в частной службе, а именно: состою директором-распорядителем товарищества деятелей, имеющего сахарный завод в Дорожне, инспектором киевского общества взаимного страхования сахарных и рафинадных заводов и агентом правления Днепровского Пароходства. Но первые два дела новые и потому вознаграждение невелико, а между тем семья велика [13, с. 143]». Згодом, Павло Платонович, під впливом оточення своєї дружини й прикладом підприємницької діяльності та порадою В. Симиренка, вирішує організувати власне цукрове виробництво. Нова справа цукроваріння настільки захопила П. Чубинського, що він став співзасновником приватного товариства «Діач», залучивши усіх своїх рідних та знайомих до його організації [6, с. 269]. У своєму листі до О.

Кістяківського П. Чубинський розповідав: «Я почав освоювати технологію цукрового виробництва, один курс уже пройшов, і, як запевняє Василь Федорович, через рік буду знати цю справу не гірше від директорів заводів» [6, с. 255]. Бажаючи поліпшити фінансове становище Павло Платонович, паралельно з основною роботою, почав розвивати сільськогосподарське виробництво на родовому хуторі Баришполі [13, с. 143]. Проте, аграрне підприємництво Павла Платовича успіху не мало. У силу об'єктивних обставин він терпить збитки. Так, у листі до Я. Полонського П. Чубинський оповідає про те, що його зусилля у новій справі зазнали невдачі: «Доля моя така, що вічно доводиться мандрувати й водночас займатися кількома справами, вибираючи по грошах, щоб мати шматок хліба. Цей рік для мене особливо тяжкий. На заводі, де я керую й який тільки рік тому влаштований, неврожай буряків. Отже, нічого не зароблю. Господарство, яке я завів, теж перший рік принесло збитки внаслідок посухи. Ось дві обставини, які підрубали моє матеріальне становище. Мої дві інші посади по страхуванню та пароплаванству дають мені дуже мало» [6, с. 269—270].

Таким чином, на середину 70-х рр. XIX ст., Павло Платонович хоч і мав роботу, та все ж вона не приносила бажаного прибутку, що підштовхнуло його шукати нових заробітків та інших шляхів матеріального та фінансового забезпечення потреб родини за допомогою своїх знайомих. Вочевидь, Я. Полонський допоміг родині Чубинських й подружжя виїхало до до Санкт-Петербурга, де Павло Платонович почав служити у міністерстві шляхів сполучення та паралельно працюючи повіреним у справах цукрозаводчиків, за 3000 крб на рік [8 с. 143]. Листи до Кістяківських свідчать, що на ці гроші можна було прожити дуже скромно, їх було зовсім недостатньо [15, с. 141].

Та недовзі погіршився стан здоров'я П. Чубинського. Про це писала Катерина Чубинська у своєму листі 6 березня 1878 р. до О. Кістяківського: «У даний час Павло нездужає і тому не пише Вам сам: тиждень тому він відчув, що погано володіє правою рукою і ногою і хоча ходить, але нога тремтить, а пише через силу; лікарі радять йому їхати влітку на Кавказ лікуватися сірчаними водами, що він і думає зробити [24, с. 51]». Згодом подружжя повернулося до України й оселилося на родинному хуторі. це стали непрості часи для подружжя Чубинських. Але саме вони й стали перевіркою їхніх почуттів. Павло Платонович починає тяжко хворіти і весь тягар родинних турбот впав на плечі його дружини та матері його малолітніх дітей. За цих обставин Катерина Іванівна виявила стійкість та мужність, зумівши не полишити свого тяжко хворого чоловіка й всіляко намагаючись його підтримати: «Щодо заспокоєння його духу роблю я все що тільки під силу, але щоб усунути від нього всякий найменший привід до роздратування, як Ви пишете, для цього мало одного бажання, а треба змінити увесь лад нашого життя і головним чином віддалити дітей. За теперішніх наших статків я не можу взяти для дітей гувернантку, як вимагає того їхній вік, сама також не маю часу доглядати їх, а залишаючись без належного й постійного нагляду, вони, природно, бешкетують і тим дратують Павла. Потім Павлові потрібен невисипущий нагляд за ним, тобто компаньйон, який би читав йому, розмовляв з ним, писав йому лист чи нотатки його, гуляв з ним і взагалі присвячував йому весь свій час, що я почасти й роблю, але не завжди справно, бо господарство і діти вимагають також мого нагляду...» [24, с. 300]. Вияв турботи Катерини Іванівни про свого хворіючого чоловіка цілком засвідчує справедливості оцінки А. Нікітенко, що Катерина Іванівна «аж ніяк не могла керуватися практичними міркуваннями, прийнявши рішення вийти заміж за П. Чубинського [15, с. 89].

17 січня 1884 р. П. Чубинський помер. У своєму «Щоденнику» О. Кістяківський описує похорон П. Чубинського та дає оцінку діяльності Катерини Іванівни: «14 січня помер П. Чубинський. Страждениця й подвижниця дружина його. На похорон зібралися друзі й небагато його шанувальників. Біля домовини говорили: Трегубов — прочитав коротку біографію, складену В.Б. Антоновичем, я, Кулябка і Науменко. Покійний багато мав недоліків, але ще більше достоїнств. Воістину талановитий чоловік. Похований у Борисполі: після відспівування в церкві Різдва Богородиці, що на березі Дніпра, біля початку Наддніпровського шосе, наступного дня його вранці повезли в Бориспіль. їздила туди й Саша, його двоюрідна сестра [24, с. 308-309]».

Отже, енергійність, талановитість та працелюбність видатного науковця П.Чубинського вражали всіх його знайомих та близьких і продовжують вражати сучасне покоління. Крім цього, варто відмітити, що як би не склалось особисте щастя та подружнє життя Павла Платоновича, то чи відбувся б секрет його небаченого життєвого успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берг Л.С. Всесоюзное Географическое Общество за сто лет.Л.: Издательство АН СССР, 1946. 263 с., с. 158.
2. Берло Г. З минулого. Баришпільський пансіон і П. П. Чубинський// Україна. 1927. Кн. 3. С. 110–113., с. 110–113.
3. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України (1884–1939) / М. Богачевська-Хомяк. Київ: Вид-во «Либідь», 1995.464 с..
4. Волков Ф. П.П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Украинская жизнь. 1914. № 1. С. 43-60, с. 44.
5. Гриневич В. Павло Чубинський писав вірші «під Шевченка» URL: https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_pavlo-cubinskij-pisav-virshi-quotpid-sevchenkaquot/279137, (дата звернення: 04.03.2019).
6. Зиль А. Народнознавець. Павло Чубинський та його доба/ К. 2009.], Коляда І. А., Кирієнко О. Ю. Михайло Коцюбинський / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко; худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. Харків: Фоліо, 2012. 121 с..
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського НАН України. III, 69979.

8. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. Т. 2: 1880–1885. Київ: Наук. думка, 1995. 582 с., с. 143.
9. Коляда І. Науково-культурницька та громадська діяльність П. П. Чубинського (за матеріалами спогадів сучасників) / І. Коляда // Краєзнавство. 2012. № 1. С. 66–74..
10. Коляда І. А. Микола Лисенко / І. Коляда, Ю. Коляда, С. Вергун. Харків: ПЕТ, 2015. 126 с..
11. Коляда І. А. Михайло Драгоманов. Апостол правди, науки і свободи / І. А. Коляда: Вид-во Інститут історії України НАН України, 2016. 212 с..
12. Коляда І. А. Петро Гулак-Артемівський / І. А. Коляда, О. Ю. Коляда О. Ю. Кирієнко, Є.В. Биба; худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. Харків: Фоліо, 2016. 120 с..
13. Листи П.П. Чубинського до Я.П. Полонського (1860–1874) / Ф. Савченко // За сто літ. Матеріали з громадського та літературного життя України XIX і початків XX століття / ред. акад. М. Грушевського. Кн. 6. Київ, 1930. С. 134–144., с. 141.
14. Нечуй-Левицький І. С. Бурлачка / І. С. Нечуй-Левицький. Київ.: «Дніпро», 1983., с. 224.
15. Нікітенко А.І. Подружнє життя народолюбної інтелігенції наддніпрянської України (60 – 80-ті рр. XIX ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2016.
16. Остапенко О. НАУКОВА СПАДЩИНА ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО: ВИВЧЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ, - ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ, №4, 2000 р., с. 97.
17. Павел Платонович Чубинский. Библиографический указатель. (1861-1878) / Сост. Ю. Дайков. Архангельск, 2005. С. 6-7., с. 3.
18. Пономарева В. В. Хорошилова Л. Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII–начало XX века/ В. В. Пономарева, Л. Б. Хорошилова. М.: ООО «ТИД Русское слово РС», 2008. 320 с.
19. Родовід. URL: [https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:481633. (дата звернення: 04.03.2019).
20. Руссов А. Из воспоминаний о П.П. Чубинском / А. Руссов // Украинская жизнь. 1914. № 1. С. 39-42, с. 40.
21. Соколов К. Б. Российская интеллигенция XVIII – начала XX вв.: картина мира и повседневность / К. Б. Соколов. СПб.: «Нестор-История», 2007. 510 с..
22. Стрельський Г. В. Павло Платонович Чубинський в історіографії другої половини XIX – початку XX століть і мемуарних джерелах / Г. В. Стрельський // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 3. С. 47–60.
23. Хорошилова Л. [Пономарева В. В. Хорошилова Л. Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII–начало XX века/ В. В. Пономарева, Л. Б. Хорошилова. Москва: ООО «ТИД – Русское слово – РС», 2008. 320 с..
24. Чередниченко Д. Павло Чубинський / Д.С. Чередниченко. К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2005. 376 с..
25. Шевчук С. Архангельське заслання – період становлення Павла Чубинського як етнографа та фольклориста / С. Шевчук // Народна творчість та етнографія. 2004. № 5. С. 4-5.

REFERENCES

1. Берг Л.С. All-Union Geographic Society for a hundred years / Л.С. Берг - М.-Л. .: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1946. 263 pp., P. 158
2. Berlo G. From the past. Baryshpil boarding house and P. P. Chubinsky / G. Berlo // Ukraine. 1927. Kn. 3. P. 110-113., P. 110-113.
3. Bogachevskaya-Khomyak M. White on white. Women in Public Life of Ukraine (1884-1939) / M. Bogachevskaya-Khomyak. Kyiv: View "Lybid", 1995.464 with ..
4. Volkov F. P.P. Chubinsky Excerpts from personal memoirs / F. Volkov // Ukrainian Life. 1914. №. 1. S. 43-60, p. 44
5. Grinevich V. Pavlo Chubinsky wrote poems "for Shevchenko" URL: https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_pavlo-chubinskij-pisav-virshi-quotpid-sevchenkaquot/279137, (application date: 04.03.2019)
6. Ziel A. The folk scientist. Pavlo Chubinsky and his day / K. 2009.], Kolyada I. A., Kiriienko O. Yu. Mikhail Kotsyubinsky / I. A. Kolyada, O. Yu. Kiriienko; art designer E.V. Vdovichenko Kharkiv: Folio, 2012. 121 s ..
7. Institute of Manuscript of the National Library of Ukraine named after. Vernadsky NAI of Ukraine. III, 69979.
8. Kistyakovsky O. F. Diary (1874-1885): 2 t. / O. F. Kistyakovsky. T. 2: 1880-1885. Kyiv: Science. Opinion, 1995. 582 pp., p. 143
9. Kolyada I. Scientific-cultural and public activity of P.P. Chubinsky (based on memoirs of contemporaries) / I. Kolyada // Local studies. 2012. № 1. p. 66-74 ..
10. Kolyada I. A. Mykola Lysenko / I. Kolyada, Y. Kolyada, S. Vergun. Kharkov: PET, 2015. 126 с ..
11. Kolyada IA Mikhail Drahomanov. Apostle of Truth, Science and Freedom / / A. Kolyada: View of the Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. 212 p ..
12. Kolyada I. A. Petro Gulak-Artemovsky / I. A. Kolyada, O. Yu. Kolyada O.Yu. Kiriienko, E.V. Biba; art designer E.V. Vdovichenko Kharkiv: Folio, 2016. 120 p ..
13. Letters of P.P. Chubinsky to Ya.P. Polonsky (1860-1874) / F. Savchenko // For a hundred years. Materials on the public and literary life of Ukraine in the 19th and early 20th centuries / ed. acad. M. Hrushevsky. Kn. 6. Kyiv, 1930. P. 134-144., P. 141
14. Nechuy-Levytskyi I. S. Burlachka / I. S. Nechuy-Levytskyi. Kyiv.: "Dnepr", 1983. 205 p., P. 224
15. Nikitenko AI Married life of the people-loving intellectuals of the Dnieper Ukraine (60 - 80's of the nineteenth century): diss. ... Candidate is Sciences: 07.00.01 Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar. Dnipropetrovsk, 2016.
16. Ostapenko O. THE SCIENTIFIC HERITAGE OF PAUL CHUBINSKY: STUDY AND CONSERVATION, - ETHNIC HISTORY OF PEOPLES OF EUROPE, № 4, 2000, p. 97
17. Pavel Platonovich Chubinsky. Bibliographic index. (1861-1878) / Sost. Yu Daikov. - Arkhangelsk, 2005. 6-7., P. 3
18. Ponomareva V.V. Khoroshilova L. B. The world of Russian women: education, education, fate. XVIII-beginning of the twentieth century / VV Ponomarev, L. B. Khoroshilov. M. : LLC "TID Russian word RS", 2008. 320 p.
19. Pedigree. - URL: [https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:481633. (application date: 04/03/2019).
20. Russov A. From memories of P.P. Chubinsky / A. Rusov // Ukrainian life. 1914. №. 1. P. 39-42, p. 40

21. Sokolov KB B. The Russian intelligentsia of the XVIII - early XX centuries: the picture of the world and everyday life / K. B. Sokolov. St. Petersburg: "Nestor-History", 2007. 510 p ..
22. Strelsky G. V. Pavlo Platonovich Chubinsky in historiography of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries and memoirs / G. V. Strelsky // Ukraine in the ethno-cultural dimension of centuries. To the 175th anniversary of the birth of the prominent Ukrainian ethnographer Pavel Chubinsky. Zb sciences Ave, Kyiv, 2014. 3. p. 47-60.
23. Khoroshilova L. [Ponomareva V.V. Khoroshilova L. B. The World of Russian Woman: Education, Education, Fate. XVIII-beginning of the twentieth century / VV Ponomarev, L. B. Khoroshilov. - Moscpw: LLC "TID - Russian word - RS", 2008. 320 p ..
24. Cherednichenko D. Pavlo Chubinsky / D.S. Cherednichenko K. : Publishing House "Alternatives", 2005. 376 p..
25. Shevchuk S. Archangel's exile - the period of the formation of Pavel Chubinsky as an ethnographer and folklorist / S. Shevchuk // Folk art and ethnography. 2004. № 5. p. 4-5.

УДК 408. 53

Курило Н.Г.

Державний професійно-технічний навчальний заклад
«Сумський центр професійно-технічної освіти»

ЕЛЕМЕНТИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ОСТАПА ВИШНІ

У статті аналізуються унікальні можливості використання неперевершеної творчості нашого земляка Остапа Вишні у формуванні любові до рідної мови, як колиски ментальної свідомості учня, упровадження і відтворення емоційних факторів спілкування, передачі досвіду поколінь і гармонізація особистості в стратегії формування Нової української школи 21 століття.

Ключові слова: етнопедагогіка, мовна компетенція, мовна особистість, культурні цінності, етнознання, епістолярна спадщина.

Курило Н. Г. Элементы этнопедагогики в эпистолярном наследии Остапа Вишни.

В статье анализируются уникальные возможности использования непревзойденного творчества нашего земляка Остапа Вишни в формировании любви к родному языку, как колыбели ментального сознания ученика, внедрение и воспроизведения эмоциональных факторов общения, передачи опыта поколений и гармонизации личности в стратегии формирования Новой украинской школы 21 века.

Ключевые слова: этнопедагогика, языковая компетенция, языковая личность, культурные ценности, этнознания, эпистолярное наследие.

Kurilo N.G. Pearls of ethnic pedagogy in the work of Ostap Vishny

The abstract in the article analyses the unique possibilities, the use of the uncompromising creativity of our compatriot Ostap Vishny in forming the love of the native language as cradles of the student's mental consciousness, the introduction and reproduction of the emotional factors of communication, the transfer of the experience of generations and the harmonization of personality in the strategy of the formation of the New Ukrainian school of the 21st century.

Key words: ethnopedagogy, linguistic competence, linguistic personality, cultural values, ethno-knowledge.

Розвиток мовлення учнів професійно-технічних навчальних закладів є складною багатоаспектною проблемою сучасної науки, що вимагає пошуку ефективної методики навчання української мови, яка забезпечила б результативність у формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів для активної комунікації в ситуаціях життя.

Концептуальні засади мовної освіти в Україні, закладені Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, Концепцією Нової української школи, Стандартом мовної освіти, передбачають етнокультурний аспект навчально-виховного процесу. Відповідно до зазначених документів мета навчання рідної мови в сучасних загальноосвітніх закладах полягає у формуванні мовної особистості, яка розвивається в етнічному середовищі, є носієм і транслятором культурних цінностей, активно наслідує традиції використання рідномовних засобів у спілкуванні.

Етнокультурний аспект навчально-виховного процесу, осмислення мови як етнічного явища зумовлюють опору на етнопедагогіку, що є акумулятором народного досвіду в системі навчання та виховання молодого покоління.

Етнопедагогічні засади навчання рідної мови передбачають урахування набутків народної педагогіки як сукупності поглядів, норм, звичаїв, ідеалів, інших духовних цінностей етносу, що знаходять відображення в мові та національно-культурних текстах; народної дидактики, тобто системи принципів, методів, засобів навчання; особливостей етнічної психології індивіда.

Формування мовленнєвих умінь і навичок учнів на засадах етнопедагогіки пов'язане з вивченням мови як оригінального феномена етносу, специфічного способу оцінювання ним світу, а тому сприяє оволодінню школярами національно-культурним мовним компонентом, поглибленню етнознань та виробленню національного колориту їхнього мовлення. Складовою мовленнєвого розвитку учнів I-III курсів на засадах етнопедагогіки є духовне становлення особистості, виховання ціннісних орієнтирів, етичних та естетичних поглядів, національних почуттів, позитивних рис характеру.

Особливість формування мовленнєвих умінь і навичок учнів на етнопедагогічних засадах полягає у вивченні рідної мови як етнічного явища, виділенні національно-культурного компонента та оволодінні учнями національно орієнтованими мовними одиницями свого народу, вивчення культури і традицій минулих поколінь. Мовні вміння є основою для формування мовленнєвих умінь і навичок: адекватно сприймати тексти - вірці етнопедагогічного змісту; відтворювати їх, доповнюючи власними думками; вести діалог за змодельованими життєвими ситуаціями з дотриманням правил мовленнєвого етикету, відчувати й підтримувати зворотній зв'язок; створювати монологічні висловлювання етнопедагогічної тематики на основі здобутих етнознань; добирати засоби передачі інформації відповідно до ситуації спілкування; вести бесіду українознавчого змісту, виявляючи вміння аргументувати й доводити власну думку, виражати громадянську позицію; редагувати власні й чужі висловлювання, збагачуючи їх національно орієнтованими мовними одиницями.

У чинних програмах, підручниках, науковій літературі зафіксовано елементарні приклади реалізації етнопедагогічних засад навчання рідної мови та формування мовленнєвих умінь і навичок учнів, проте ця проблема на сучасному етапі не має чіткого спрямування. Лише в деяких наукових джерелах подані конкретні вказівки і рекомендації щодо впровадження елементів етнопедагогіки в процес вивчення української мови (Т.Донченко, В.Кононенко, М.Пентилук, Т.Симоненко, М.Стельмахович). У програмах знаходять місце елементи етнопедагогіки, однак ідея етнопедагогічних засад конкретно не сформульована.

Українська культура володіє величезною епістолярною спадщиною, яка допомагає проникнути в світ непересічних особистостей, у листах яких по-особливому розкриваються характери, художньо-естетичні смаки, глибокий інтелектуалізм і громадська активність. Чільне місце серед таких кореспонденцій належить листуванню нашого земляка Остапа Вишні (Павла Михайловича Губенка), письменника з "розумом вольтерівської гостроти" (О.Гончар), життя якого припало на пору соціальних зрушень, світлих надій та кровавих пролетарських розв'язок.

Листи Остапа Вишні вирізняються особистісним, навіть інтимним, спрямуванням. У них автор не порушує актуальних проблем, пов'язаних із суспільно-політичним, культурно-освітнім і літературним життям, вони не віддзеркалюють його ідейного і творчого зростання. На противагу епістолярію зазначеного періоду, кореспонденції Остапа Вишні сповнені оптимістичним настроєм, вірою в справедливість, зацікавленістю в культурно-літературному житті країни, невичерпністю енергії тощо.

Приватні кореспонденції письменника відзначаються синкретичним характером: тут наявні й інтимні інтонації, і жарт, і характеристика окремих знайомих, їх досягнення. Багато листів письменника, як до дружини так і до друзів, уміщують пейзажні замальовки, багатовимірні образи природи. Проте ці образи кардинально відрізняються один від одного залежно від стану душі адресанта в момент написання кореспонденції, але все ж останні органічно вплітаються в структуру листа. Це не просто опис побаченого, це уособлення надій, переданих через світовідчуття природи.

Із листа Остапа Вишні до В.Маслюченко від 11.05.1936 р.: "Я з надією дивлюсь на Печору, що вже котить свою сувору й непривітну воду туди, у море в Полярне, ближче до тебе. І я не лаю Печорської води тільки через те, що кидаю я в неї дивовижні вінки з моїх думок, кидаю, щоб пливли вони до далекого Полярного моря, з надією, що, може, хоч уламочок маленький з вінка думок моїх холодною хвилею полярною прибіє до Архангельського і ти там чи побачиш, чи відчуєш, дивлячись у воду, що принесла та вода крихту мене самого до тебе..." [5, с. 404].

Звернення до природи в листах митця носить не спорадичний характер. Сподівання згорьованого серця, перелите в пейзажні замальовки, звучить у листах як своєрідний гімн життю. Життю, яке ще має надію митець: "Блискавками іноді пронизують мозок такі думки: чи побачу коли ще яблуню в цвіту? Чисто я ти муще коли-небудь на могилі й дивитимусь на море пшеничне? А могила чебрецем пахне, бовваніє в височині шуліка, а далеко-далеко - верби, і щоб з-за верб тих пісня тиха лилася... І не про волю пісня, і не про недолу, а щоб колихала там мати дитину й співала над нею про "цвіт маків рожевий", про качку з каченятами, про зайчика-побігачика... І щоб стати навколішки на тій могилі, припасти лицем до чебрецю, всмокотати в себе весь-усенький пах чебрецевий, щоб у всіх альвеолах усіх легенів чебрецем пахлю і ... заснути ..." [5, с. 423].

Розлогий уривок із листа засвідчує, що письменник передає не лише красу і велич суворой природи, все гармонує з його душевним станом. Кожне слово набуває особливого значення, маємо змогу простежити взаємозалежність, яка існує між духовним світом людини та природою.

На противагу глибині ліризму й чуттєвості, які відзначають приватні кореспонденції до дружини, листи 50-х років, адресовані товаришеві й соратнику М. Рильському, характеризуються дещо іншими ознаками, у яких ми бачаємо гумориста і оптиміста, усміхаючись від прочитаного.

Із листа Остапа Вишні до М. Рильського від 10.04.1951 р.: "*Пташки співають... Щиглики. А потім - чижики... і зяблики... та як співають... ну не дають удосвіта спати! Я вже їх прохав - тихше! А вони, а вони! Я здався! Виходить це їхня робота - співати! Ах, трудоглоти, ах, - стахановці! На сто п'ятдесят! Ах, співають! Дві кедровки прилетіли. Серйозні птиці... як голуб завбільшки. Клопотали про квартиру. А тут - кіт. Матюкали вони того кота, матюкали, - та й полетіли. Осіли поруч на сусідній дачі... А до нас прилітають спеціально кота матюкати... Мать! Мать! Мать!*" [5]. Цей діалог з природою адресант веде навмисне, щоб

передати внутрішню сутність світу природи, її облаштованість, цілісність, організованість та здатність до постійної оновлюваності і суворой доцільності. І що б не відбувалося навкруги, світанок знов осяє завтрашній день, щоб усе почати спочатку заради життя на противагу мінливому і випадковому. Тут природа для Остапа Вишні - не просто об'єкт для спостереження. Письменник відчуває її ество, силу краси, добра.

Природа в зображенні письменника багата на барви, пахощі, звуки, вона справді жива. Автор уміє зупинити ту мить, коли людина начебто розчиняється в ній, коли її охоплює якесь особливе, можливо, навіть не зовсім зрозуміле, але високе внутрішнє хвилювання. Кольористичний епітет барв насичує послання до товариша спектром зримо відчутних образів. Яскравим прикладом є лист, адресований М. Рильському від 10.04.1951: *“а) Море - аквамаринове. б) Маки на узгір'ях цвітуть - червоно-рожеві, дрібненькі, дуже-дуже маки... в) Вишні в цвіту; сливи, мигдаль; і ще якісь дерева - і білі, і рожеві, і жовті [...] д) а за ними ще щось: жовте поодиночі, білі - купками, а потім - рожеве: вроді само по собі: - й купочками, - бруньками самими, ось-ось ніби розплющиться... Ніжне таке, ніжне, - хочеться доторкнутися, а воно каже: - “не руш!” - Квіти Таки! Я не знаю, що воно... Якби взяв та понюхав, може б і взяв - так жалько... Таке воно дрібне, дрібно й червоно рожеве, ще й листячка нема, а воно вже рожеве й набубнявілось! От штука! А доторкнутись - жалько!”* [4]. Винятковою є композиція та структура наведеного листа. Немов скрупульозний перепис - інвентаризація почувань і вражень, неначе автор боїться щось важливе пропустити і тому передає побачене пунктами опису.

Важливою прикметою листів 1930-1950 рр. митця є інтонаційна виразність та емоційність, що на письмі переважно позначається великою кількістю тире і крапок. Читаємо в кореспонденції до дружини, датованої 1939 роком: *“Господи, чого б тільки я не побажав тобі - щоб хоч трохи легше тобі жилося. Цілую тебе - всю. І очі твої хороші - хай ніколи не смутніють вони ”* [4, с. 391]. Крім того, тире виконує свою пряму функцію – виділяє ключові слова і фрази. І ось перед нами занепокоєння і велич почуття передали короткими ствердними репліками: *“А отам - море. Воно, розуміється, синє море... і чорне море... Як кому... А мені воно, конешно, теж море, але туманне, якесь таке, котре не дуже зараз гріє... Тумани...”* [5]. Використання трьох крапок створює атмосферу довіри. Тут, як у дружній відвертій розмові, з'являється недовисловленість, яка зрозуміла лише для двох. Три крапки і тире дають змогу не тільки передати емоційний настрій розмови, це момент роздумів автора, час для того, аби порозмірковувати над сказаним.

Слід пам'ятати, що лист – це передусім діалог. І щоб його створити, митці слова різними засобами імітують розмову. О. Седова стверджує, що *“парадокс епістолярного стилю полягає в тому, що, хоч його домінуючою функцією є функція спілкування, нормального спілкування цей стиль не реалізує”* [4, с. 58]. Саме звідси особлива увага Остапа Вишні до мовних і композиційних засобів: використання етикетних формул, привітань, запитань. Певну ритуальність і етикетну формальність норм ми зустрічаємо мало не в кожному листі О. Вишні. Зокрема він дуже пошанно звертається в листах до своїх описувачів: *“Дорогі мої, любі мої, милі мої!”*, *“Голубко дорога ”*, *“Матінко ти моя рідна! ”*, *“Радість ти моя хороша! ”*, *“Светлый и радостнойнаш.”*, *“Многоуважаемая”* та інші [3]. Далі йде вітання: *“Хай живе і живим буде!”*, *“Пошли рокам многая літа”* [4].

Ми не знайдемо в посланнях Остапа Вишні цитат з Біблії, хоча тема віри є наскрізною в майже всіх листах митця. Це зумовлене передусім ідеологічною догматикою часу і пересторогою, аби не накликати на себе біди. Проте, образ “вищої” сили зримий у кореспонденціях гумориста там, де опускалися руки від безвихідного становища і безсилля над велінням року: *“Про тебе думаю, про тебе турбуюся. Що Ви, як Ви?... Біля мене хоть гвинтовка й багнет, а хто ж вас там боронить? Бог? Скасували ж його? Я все молюсь Северному Сиянию...”* [5, с. 391]. Міру зубожіння і забутості Богом Східного краю, вирождення нації автор зображує через релігійні канони церкви: *“А що воно, справді, за знак - на півночі, тут, у тайзі, святих зовсім не було? Тяжкувато тут спастись. Більше в Києві спасались. В Києві й дурний святим може бути - ти тут спробуй!”* [5, с. 401].

Отже, можемо констатувати, що листи Остапа Вишні характеризуються мозаїчністю, фрагментарністю та постійною зміною інтонацій; несуть на собі відбиток творчого обдарування митця. Композиційні та стилістичні індивідуальні особливості листів зумовлені тематикою останніх. Епістолярій характеризується взаємопроникненням літератури та інформації, поєднання побутовізму з високими матеріями, іронії з діловитістю. Саме використання на заняттях епістолярної спадщини Остапа Вишні дає змогу нам викладачам формувати в учнів любові до рідної мови, як колиски ментальної свідомості учня, упровадження і відтворення емоційних факторів спілкування, передачі досвіду поколінь і гармонізація особистості в стратегії формування Нової української школи 21 століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будник О. Особливості української етнопедагогіки [Текст] / О.Будник // Дайджест: Школа-парк педагогічних ідей та технологій. 2002. № 2. С. 116- 118.
2. Васякович Г.П., Черніков, П. І. Етнопедагогіка і морально-естетичне виховання учнів [Текст]: методичний посібник / Г.П. Васякович, П.І. Черніков. Чернівці: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1994. 24 с.
3. Про Остапа Вишню: Спогади / Упоряд. В.О. Губенко-Маслюченко, А.Ф. Журавський. К., 1989. 334 с.
4. Вишня О. Твори: У 4 т. / Редкол.: І.О. Дзевєрін та ін. Київ, 1988. Т. 1: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1919– 1925. 526 с.

5. Вишня О. Твори: У 4 т. / Редкол.: І.О. Дзевєрін та ін. Київ, 1988. Т. 3: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1944–1950. 1989. 398 с.

REFERENCES

1. Budnik O. Features of Ukrainian ethnopedagogy [Text] / O. Budnik // Digest: School-park of pedagogical ideas and technologies. 2002. No. 2. С. 116-118.
2. Vasyakovich G.P., Chernikov, P.I. Ethnopedagogy and moral and aesthetic education of students [Text]: methodical manual / G.P. Vasyakovich, P.I. Chernikov. Chernihiv: Editorial and publishing department of press management, 1994. 24 p.
3. About Ostap Vishnu: Memoirs / Records. VO Gubenko-Maslyuchenko, AF Zhuravsky K., 1989. 334 pp.
4. Vishnya O. Works: In 4 t. / Redcorn: IO Dzeverin et al. Kyiv, 1988. Т. 1: Smiles, feuilletons, humoreski, 1919- 1925. 526 pp.
5. Vishnya O. Works: In 4 t. / Redcorn: IO Dzeverin et al. Kyiv, 1988. Т. 3: Smiles, satires, humoresques, 1944-1950. 1989. 398 p.

УДК 327 (510) (091)

Моцак С.І., Лобан М.О.
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ЯПОНІЇ В ПЕРІОД МЕЙДЗІ

У статті аналізується процес формування політичних традицій Японії в період Мейдзі та визначена роль політичних традицій у процесі розбудови японської держави. Автор значну увагу звернув на зовнішні та внутрішні причини проведення реформ, а також на їх специфіку.

Ключові слова: Японія, Мейдзі, реформи, епоха Мейдзі.

Моцак С.И., Лобан Н.А. Формирование политических традиций Японии в период Мэйдзи.

В статье анализируется процесс формирования политических традиций Японии в период Мэйдзи и определена роль политических традиций в процессе развития японского государства. Автор значительное внимание обратил на внешние и внутренние причины проведения реформ, а также их специфику.

Ключевые слова: Япония, Мэйдзи, реформы, эпоха Мэйдзи.

Motsak S.I., Loban N.A. Formation of the political traditions of Japan in the Meiji period.

The article analyzes the process of formation of the political traditions of Japan in the Meiji period and defines the role of political traditions in the development of the Japanese state. The author paid significant attention to external and internal reasons for the reforms, as well as their specificity.

Key words: Japan, Meiji, reform, Meiji era.

Питання політичних традицій японського суспільства будуть актуальними на будь-якому етапі розвитку історичної науки. Радикальні перетворення, здійснені лідерами Мейдзі протягом трьох десятиліть, відкрили шлях до капіталістичного розвитку і прискорили модернізацію, радикально змінили структуру японського суспільства і визначили подальший шлях розвитку країни, що дозволило їй вступити в співтовариство найбільш розвинених країн світу. Сьогодні, можна стверджувати, що основи процвітання Японії в сучасному світі було закладено саме в той час.

Період Мейдзі відкрив нову історичну смугу в житті Японії. Сильні феодалні пережитки ще зберігалися, проте ліквідація феодалної роздробленості, знищення великого феодалного землеволодіння, скасування станової нерівності, легалізація угод на землю, заохочення підприємництва створювали необхідні умови для порівняно швидкого розвитку капіталізму.

В Японії в силу географічного розташування та геополітичної стратегії склалася унікальна специфічна політична система та режим, котрі формувалися під впливом політичних традицій японського суспільства. Багатовікові політичні традиції, згуртованість навколо національних цінностей забезпечили Японії міжнародне визнання.

Ера Мейдзі є відправною точкою розвитку сучасної Японії. В період правління Мейдзі формувалися нові традиції та політичні інститути, які в деякій мірі черпалися з традицій минулих століть, створюючи нову політичну систему Японії.

Метою статті є проаналізувати процес формування політичних традицій Японії в період Мейдзі та з'ясувати їх роль у процесі розбудови японської держави.

Перші узагальнюючі історичні роботи по Японії та по епосі Мейдзі, зокрема, в історичній науці дореволюційного періоду стали з'являтися на початку ХХ ст., у зв'язку зі зростанням інтересу до Країни висхідного Сонця через події російсько-японської війни 1904-1905 рр.

Дослідник О. Ніколаєв в своїй роботі «Очерки по истории японского народа» одним з перших описав різні сфери життя японського суспільства з найдавніших часів до початку ХХ ст. та політичне життя Японії періоду Мейдзі [22].

В дослідженні Д. Позднеева «Япония. Географическо-статистический очерк» проаналізовано політичний устрій Японії та політична організація і правова сфера японського суспільства [25].

Епоха Мейдзі знайшла відображення в праці Х. Ванденберга «Історичний розвиток Японії. Від заснування держави до Цусимського бою», в якій автор розглядає соціальне і політичне життя Японії [3].

У 1905 р. російською мовою було переведено роботу барона А. Зибольда «Епоха великих реформ в Японії», в якій автор одним з перших проаналізував перетворення епохи Мейдзі [9].

Радянська історіографія підходила до вивчення політичного становища в Японії з марксистсько-ленінських позицій і на перший план виводила класову боротьбу в суспільстві.

Дослідник Е. Файнберг в своїй роботі «Внутреннее и международное положение Японии в середине XIX века» аналізує події періоду бакумацу, що передують періоду Мейдзі, завдяки чому узагальнює причини формування нової політичної ситуації в Японії на початку ери Мейдзі [31].

Однією з перших узагальнюючих робіт з нової японської історії є робота, під редакцією А. Гальперіна «Очерки новой истории Японии (1640-1917)» [24]. У роботі проведено аналіз японської революції 1868 р. і політичний розвиток країни в епоху Мейдзі.

В праці дослідника І. Коваленко «Очерки истории коммунистического движения в Японии» відображений розвиток робітничого руху та ідей соціалізму в Японії [13].

Ідеї японських істориків на події Мейдзі Ісин, що представляють марксистську історіографічну школу в своїй роботі «Революция Мэйдзи в работах японских историков-марксистов» відобразив дослідник Н. Лещенко [17].

Аналіз політичного життя японського суспільства, його реакція на зміни в країні в епоху Мейдзі відображені в праці «Японские публицисты конца XIX века» історика Д. Бугаєва [2].

Основні ідеї японських інтелектуалів зазначеного періоду стосовно цілей, методів і реалізації реформ кінця XIX ст. в країні відображено в дослідженні Михайлової Ю.Д. «Общественно-политическая мысль Японии (60–80-е годы XIX в.)» [20].

Важливим дослідженням з історії періоду Мейдзі є «История Японии» під редакцією О. Жукова, в якій надається виклад важливих аспектів політичного розвитку Японії в останній третині XIX – початку XX ст. [11].

Розвитку правової системи Японії в новий час присвячені дослідження В. Кучми, О. Жидкова, Н. Крашенникова, В. Єрьоміна, Д. Єлісєєва, М. Ковальчук [16, 10, 8, 7].

Японія – одна з найдавніших держав Східної Азії, більшу частину свого існування зазнавала великого впливу від китайської культури та цивілізації, зв'язок з іншими практично був відсутній. Лише в Новий час ця ситуація змінилася.

Через своє географічне положення Японія перебувала в ізоляції від іноземних країн. Першу спробу захопити японські острови здійснила Монголія, але вона потерпіла невдачу. Запозичуючи різні елементи життя з Китаю, японське населення було орієнтоване більше на внутрішній розвиток, ніж на зовнішній світ.

Кожний етап розвитку Японії був революційним. Дуже часто одна подія тягла за собою серію культурних і соціально-політичних змін і впливала на все населення країни, хоча люди жили в різних частинах Японії. Зрозуміло, що всі ці зміни відбувалися в різний час і з різною інтенсивністю в регіонах Японії і приводили до нарядування нових політичних та культурних цінностей на ті, які існували раніше. У ранній період історії племена, які займалися вирощуванням рису, змішалися з мисливцями і рибалками Дземон, а пізніше, в III столітті до нашої ери, – з лучниками, які прийшли на територію Японії з Алтаю через Корею. У країну проникали елементи культури Китаю і буддиська філософія, що стало поштовхом до появи в V-VI століттях нових форм мислення, мистецтва та державності. Поступово вперед висувався військовий стан; XII століття стає періодом яскравих історичних подій. В цей час встановлюються і закріплюються звичаї і традиції, які склалися протягом тисячоліть [4, с.89].

Відновлення імператорської влади багато в чому пов'язують з появою в 1868 році на японських землях іноземних кораблів. Це стривожило багатьох японців і викликало певні внутрішньополітичні зміни. Слід зазначити, що приблизно те ж саме відбулося після поразки Японії в 1945 році. Не всі ці зміни були породжені внутрішніми причинами, багато були наслідком загрози з боку Заходу. Щодо внутрішньополітичної ситуації та реформ, то вони приймалися всім народом з розумінням необхідності приймати нове для майбутнього процвітання країни. В період реформування також траплялися бунти та деякі люди протистояли встановленню реформ. [1, с.67]. Найбільш привілейовані класи аристократів, торговців, воїнів, священнослужителів не завжди підтримували реформи.

Японія ввібрала в себе елементи чужої цивілізації, що прийшли з іноземних країн, не втративши при цьому самобутності. Вона асимілювала європейську і американську культури не стільки через бажання саморозвитку, скільки з нагальної потреби уникнути колонізації країнами Заходу. Це показує, що Японія, незважаючи на всі розбіжності, мала сильну внутрішню згуртованість, викликану географічними та етнічними факторами.

Жителі Японії вірять в місцеві божества і дотримуються близько двох тисяч звичаїв, в сукупності звичаї отримали назву «синтоїзм», який закріпився в японській державі, як політична традиція та релігія [12, с.90]. Прихильності до національної релігії не заважає навіть тому, що переважна більшість японців – буддисти або послідовники Конфуція. Релігія трактує імператора як Бога, якого мають шанувати японці і жоден політичний рух або реформа не могли пройти без схвалення імператора або «по його милості» (Соннорон) [12,

с.91]. В очах народу імператор був непогрішний і невпинно дбав про благо своїх підданих. Останні могли не погоджуватися з політикою або з встановленим порядком, але про те, щоб не погодитися з волею імператора, не могло бути й мови: це розцінювалося як державний злочин [11, с.66]. Тому відновлення імператорської влади в 1868 році стало лише закономірним завершенням політичного і соціального процесів, викликаних застоєм державної системи, занадто жорсткої структури яка була не в силах більше забезпечити розвиток країни. До середини XIX століття система сьогунату ослабла настільки, що їй вистачило одного поштовху, щоб припинити своє існування. Поштовхом до цього стала поява в Японії кораблів іноземних торговців [15, с.44].

Поступова втрата імператорами реальної політичної влади, міжусобні війни, зміцнення військового стану – все це призвело до встановлення в Японії влади військових на чолі з Сьогунатами, які отримали всю повноту влади в країні. У цей період імператор перестав бути правителем і став сакральним символом без реальної влади.

У XVII ст. на місці сьогуната затверджується Токугава Ієясу, який започаткував нову еру – Едо. Під час цієї ери в Японії більш ніж на двісті років встановився мир. У той же час країна була закрита для проникнення іноземців з Європи, що позначилося на загальному рівні розвитку держави.

Тривале мирне існування Японії сприяло розвитку товарно-грошових відносин і внутрішньої торгівлі. Це в свою чергу створювало протиріччя між феодалістською системою і буржуазією. Особливо гостро це питання постало в XIX ст.

В цей же час Азія поступово стає ареною протиборства світових держав за колоніальне панування. Японія не представляла для них першочергового інтересу, але з часом інтерес до Японії зростав з боку колоніальних держав, а початок цьому було покладено в 1853 р., коли ескадра ВМС США на чолі з командером М. Перрі змусила уряд Японії відкрити країну і укласти нерівноправний договір. Слідом за США подібні договори були укладені і з іншими державами. Перші кроки в закабаленні Японії були зроблені.

Однак, попри все в Японії починається зворотний процес. Не здатний впоратися з внутрішньою кризою і зовнішньою небезпекою уряд Токугава було усунено, як і ера Едо. Їй на зміну приходить нова ера – ера Оновлення – ера Мейдзі. Уряд Мейдзі тепер уже від імені імператора починає процес створення нової могутньої незалежної Японії.

Протягом більш ніж двох з половиною століть Японія була під повнотою влади сьогунату і роду Токугава, які утримували політичну владу після свого затвердження в 1603 році. Імператору відводилася роль релігійного глави і радника, і жив він у Кіото, далеко від політичного центру Едо. У той же час навіть всемогутній Сьогун Токугава був зобов'язаний своїм титулом імператору, який в очах народу залишався єдиним законним правителем країни і всього лиш передавав свої повноваження Бакуфу – військовому уряду сьогунату [26, с.34].

Але система сьогунату не задовольняла погляди кланів, які були менш залежні від Бакуфу. Ці клани, або хан, особливо Сацума, Хідзен і Тоса, що живуть на острові Кюсю, користувалися певною внутрішньою свободою. Незважаючи на часті суперечності, їх об'єднувала невдоволення сьогунатом, і вони були прихильниками імператора, підтримуючи його в боротьбі за повернення влади [17, с.15]. Ситуація на Японському острові в останні двадцять років правління сьогунату Едо (ці роки зазвичай називають бакумацу – «кінець Бакуфу») все більше ускладнювалася. Поява іноземних кораблів і вимоги західних держав «відкрити» Японію дали можливість родам, незадоволеним абсолютною владою сьогунату Едо, повстати проти нього «в ім'я імператора». Іскра невдоволення жевріла довгі роки, але розгорілася в полум'я відкритого опору лише в другій половині XIX століття [19, с.15].

З початку XIX століття іноземні судна стали все частіше з'являтися під різними приводами біля берегів Японії. Одні прагнули захистити співгромадян, інші намагалися встановити торговельні зв'язки, треті намагалися закріпити свої права на північні острови (Росія), четверті – контролювати свої китобійні судна (як США, для яких вони стали дуже важливі після 1820 року) [23, с.18]. Європейці, що утвердилися в Китаї після опіумної війни 1840 року, вели себе все більш зухвало і вимагали від Японії доступу в країну, не хestуючи при цьому погрозами, що викликало політичну нестабільність. Сьогунати бачили, як тане з кожним днем їх влада, і розуміли, що уряд не в силах впоратися з падінням соціальної сфери та політики і перешкодити розвитку націоналізму, що приводить до зростання недовіри імператору [25]. У наявності були три тенденції, що визначають напрямок громадської думки. Сьогунат виступав за повну відкритість країни для іноземців, побоюючись їх військової переваги. Цю точку зору поділяли тьонін (міські жителі і торговці), які шукають соціальної вигоди від присутності іноземців, і кілька дайме (удільних князів), відданих західним ідеям. Імператор за підтримки декількох великих родів південного сходу прагнув повернути собі владу і вороже ставився до виходу країни з ізоляції. Нарешті, деякі впливові князі під приводом захисту імператора шукали спосіб отримати максимум користі з, все ще сильною, системи сьогунату [25]. Решта родів розділилися на два табори і зайняли вичікувальну позицію. Що стосується народу, який страждав від податків дайме і експлуатації самураїв, то він не міг зробити остаточний вибір на користь якого-небудь одного режиму, але не втрачав віри в імператора.

Численні письменники і вчені закликали до відкритості країни Заходу, роблячи при цьому особливий акцент на легітимності імператорської влади (що мало на увазі нелегітимність влади сьогунату). У той же час

іноземців зневажали, а перемоги японців в Китаї, їх присутність на Філіппінах викликали захоплення і зміцнювали віру в здатність протистояти загрозі колонізації. Більшість жителів вважали, що необхідно зміцнювати узбережжя і озброюватися за західним зразком [26, с.99]. Клан Мито, наприклад, займався випуском зброї за методикою, вичитаною з європейських книг, переплавляючи для цього дзвони з буддійських храмів. Численні контакти з іноземними торговцями дозволяли японцям познайомитися з технікою виготовлення сучасної зброї. Клани Тесю і Сацума (які завоювали острова Рюкю і підтримували стосунки з іноземцями на цих островах) отримували вигоду від своєї фінансової незалежності і могли виготовляти зброю європейського зразка [27, с.78]. У 1846 році, вже після того, як у Нагасакі кинули якор англійські і французькі кораблі, американці запропонували імператору провести переговори з приводу укладення торговельної угоди, але отримали відмову. Це був час появи перших пароплавів, що зробило величезний вплив на розвиток морської торгівлі. У Тихому океані все частіше з'являються американські і європейські (російські, французькі, голландські, англійські) судна, яким були потрібні зупинки для поповнення запасів продовольства, вугілля і питної води. Крім того, американці насилу мирилися з частими вторгненнями російських кораблів в японські води і тому поспішили відправити до Японії флот з чотирьох фрегатів, які працюють на пару, під командуванням командора Перрі. Останній, зробивши коротку зупинку в Нага (острови Рюкю), з'явився перед Ураг 8 липня 1853 року. «Чорні кораблі» (курофуне) іноземців привели країну в хвилювання, і, клани, як і сьогунат, побоюючись вторгнення, віддали наказ про захист берега [28, с.120]. Супроводжуваний трьомастами озброєними моряками, Перрі звернувся до представників сьогунату з листом від імені президента Філмора, який пропонував встановити між країнами офіційні відносини. Перрі оголосив, що повернеться за відповіддю через рік. Сьогун Токугава Ієясу помер через кілька днів після цієї демонстрації сили, і японські чиновники, дуже стурбовані тим, що трапилося, розділилися в думках з приводу того, що тепер робити. Нарешті, новий сьогун Токугава Ієсада зважився запитати поради у самого імператора, чого не траплялося з початку XVII століття. Це навело багатьох японців на думку про те, що чинній владі приходить кінець. Прихильників імператора ставало все більше, а великі князівства південного заходу вже у відкрити висловлювалися проти Бакуфу, продовжуючи зміцнювати берегову лінію. В кінці 1853 року російський адмірал Путятін прибув в Нагасакі, але був змушений повернутися в Шанхай через початок Кримської війни. І на наступний рік він не зміг налагодити відносини з сьогунатом [31, с.90]. Стривожений присутністю Росії, Перрі вирішив повернутися в Японію раніше наміченого терміну і з'явився в бухті Едо, в Канагава, разом з флотом, на кораблях якого налічувалося 1600 чоловік, в лютому 1854 року. Такий супровід справив враження, і сьогунат, і Сполучені Штати підписали угоду про торгівлю 31 травня того ж року. Угода складалася з дванадцяти пунктів, відкривало для іноземців порти Симода і Хакодате і дозволяло американцям заснувати консульство в Симода [32].

Перрі повернувся на початку 1855 р. для підписання остаточного договору (21 лютого 1855 року). Сьогунат прийняв цю угоду, ще не заручившись підтримкою імператора, лише зі страху перед військовою міццю Америки, і накликав на себе звинувачення в боягузстві і державній зраді.

Сполучені Штати подали приклад іншим країнам, і незабаром Великобританія, потім Росія і Голландія (яка вже відправила на прохання сьогунату в 1855 році фрегат «Канкомару» в якості навчального судна для японських моряків) також добилися значних торгових переваг. Імператор, дізнавшись про договори, навіязаних Китаю в 1858 році, не наважився протистояти підписання угод сьогунату з іноземцями і, згнітивши серце, схвалив укладення другого договору з американцями, що відкрив їм доступ до нових портів і забезпечив їх дипломатичним імунітетом [32]. За цим документом пішли угоди з Голландією, Росією, Великобританією, Францією, Португалією і Пруссією (період з 1858 по 1861 рік). Новий сьогун, Токугава Іємота, який змінив Ієсаду, відправив повноважних міністрів в Сполучені Штати (1860) і потім в Європу (1862), не засновуючи проте посольств в цих країнах [29, с.47].

Ситуація, що склалася, відповідно до понять японського кодексу честі «ганьбити країну», викликала невдоволення прихильників імператора і спровокувала хвилю опору і навіть ненависті до європейців. Головний прихильник Бакуфу – Ії Наосукє разом з змовниками з клану Мито організував вбивство представників клану Сацума в 1860 році. Тим часом ненависть до іноземців наростала, особливо після того, як багато японців постраждали через спекуляції європейцями золотом.

Просування російських в Маньчжурії і на Сахаліні, захоплення англійцями територій в Гонконгу та Китаї, французька колонізаторська політика в Кохінхіні (Південному В'єтнамі) викликали величезне занепокоєння політичних кіл Японії. Багато європейців стали жертвами терористів. Впливові південно-західні князівства: Тесю, Сацума, Тоса і Хідзен (їх загальна назва - Садзьотохі або Сатьотохі) стали на бік імператора, який протистояв іноземцям - «варварам» і сьогунату, сприяла їх перебування на священній землі Японії [30, с.93-95]. У 1862 році сьогунат не зміг утримати під своїм контролем дайме «зовнішніх» кланів, і вони поспішили покинути столицю Бакуфу і перебрatisя в Кіото, резиденцію імператора, що стала незабаром політичним центром Японії. Звільнившись від тиску Едо, дайме за призовом імператора об'єдналися в протистоянні Бакуфу. Сам імператор, відчуваючи підтримку дайме і усвідомлюючи посилення своєї влади, вирішив за допомогою кланів оголосити війну іноземцям [5, с.78]. Військові дії почалися 25 червня 1863 року: Тесю відкрили вогонь в протоці Симоносеки по американському судну «Пемброк». Голландська «Медуза» і французька «Хань-Шан» також піддалися обстрілу з берега. Незабаром послідувала відповідь: американці

потопили пароплав, що належав Тесю, а французи знищили батареї на березі Симоносеки [6, с.45]. Великобританія атакувала місто і порт Кагосіма, змусивши клан Сацума підписати угоду, яким англійці скористалися, щоб продати Японії військові кораблі і спорядження [9].

Імператор Комей став усвідомлювати, що європейські держави значно перевершують Японію за військовою потужністю, і рішучість деяких кланів йти до кінця в протистоянні з Заходом спочатку заважали йому. Було потрібно будь-що-будь зберегти цілісність території і це змусило імператора переглянути свої погляди на ведення зовнішньої політики. Його найближчими радниками стали дайме Сацума і Тоса, які досить прихильно ставилися до відкриття Японії для іноземців [9]. Клан Тесю залишився не при справах і спробував повернути політичну вагу, атакувавши Ююто в серпні 1864 года. Він був розбитий об'єднаним французьким, голландським, англійським і американським флотом, найнятим імператором (хоча про цей факт мало хто знав). Потім флот зайняв Хіросіму (приналежну Тесю) і звільнив протоки. Решта кланів об'єдналися з Сацума і з військами Великобританії проти Бакуфу Едо [21, с.56].

Ситуація була вкрай складною. Імператор протистояв клану Тесю і, не довіряючи сьогунату, підтвердив колишні договори між сьогунатом і іноземцями. Під приводом захисту імператора війська сьогунів просунулися до Осаки і Хіросіми, але були відкинуті добре озброєними військами Тесю, так що імператор вирішив припинити військові дії проти клану. Тим часом сьогун Іемото помер в Осаці. Його змінив призначений імператором Кейко Есинобу. Ставши васалом імператора, Кейко відразу ж розпустив військо сьогунів і Тесю [10, с.390].

Імператор Комей помер 3 лютого 1867 року, і на престол зійшов його п'ятнадцятирічний син Муцухіто. Практично всі клани присягнули йому і принесли клятву вірності, можливо, сподіваючись вплинути на молодого імператора. Останні прихильники сьогуну Токугави були розбиті військами Сацума і Тесю, що встали нарешті під прапор імператора. Кейко Есинобу був змушений бігти на американському кораблі «Ірокез» і потім пересісти на свій корабель «Кайо-мару». У травні 1868 р. армія імператора наздогнала останніх прихильників в Едо і на півночі країни, де ті намагалися втекти [14, с.400-401].

Кейко Есинобу склав із себе повноваження на користь імператора, і 3 січня 1868 року сьогунат офіційно припинив своє існування. Імператор зосередив у своїх руках всю владу і на всі відповідальні посади призначив представників Садзьотохі. Ця подія стала початком «встановлення епохи Мейдзі» – 1 січня 1868 за східним календарем. Імператор переніс резиденцію з Кіото в Осаку і потім в Едо, перейменувавши місто в Токіо – «столицю Сходу» [18, с.700].

Громадянська війна завершилася 27 червня 1869 року капітуляцією Еномото – адмірала відданого до кінця і вичерпала себе систему сьогунату.

Теоретичне обґрунтування проблеми формування політичних традицій Японії в період Мейдзі (1868-1922 рр.) дає підстави зробити висновки та узагальнення.

Внутрішні чинники дуже часто мають вирішальне значення для історичного шляху розвитку держав світу. Ця думка повною мірою відображає причини перетворення Японії у провідну державу світу; опрацьований масив наукової літератури та широке коло джерел дають вичерпне бачення багатовікових політичних традицій, згуртованість навколо національних цінностей, що забезпечили Японії міжнародне визнання.

Політичний розвиток та формування нових політичних традицій Японії в період Мейдзі був обумовлений наступними чинниками:

1. Внутрішні: криза феодалного суспільства і спроба його подолання;
2. Зовнішні : загроза нападу з боку держав Заходу, небезпека можливого соціально-політичного закабалення.

Саме ці чинники і визначають напрямок та хід політичних реформ більшої частини періоду Мейдзі.

У процесі формування опозиції можна виділити чотири етапи: формування ліберальної опозиції і створення різних політичних товариств; створення перших політичних партій; створення перших парламентських політичних партій і початок їх реального впливу на уряд; повна інтеграція політичних партій в систему державного управління.

Головною метою політичних реформ було створення розвиненої держави, поява нової політичної системи, здатної постояти за себе, як свідчить один із закликів цього часу – «Багата країна – сильна армія». Реформи були спрямовані на всі сфери життя суспільства. Необхідно було модернізувати все, навіть людську свідомість. Японці розуміли, що міць західних армій не тільки в їх озброєнні. Суть проблеми набагато глибше, і для того щоб в ній розібратися необхідно було спочатку освоїти західну науку.

Спільною рисою всіх політичних сил була відносна поміркованість поглядів її керівників, що впливала на радикальність, але не революційність боротьби більшості рухів. Це пов'язано із патріархальним мисленням першого покоління лібералів, вихованих в дусі конфуціанського вірогідданства.

У другій половині періоду Мейдзі акцент політичних реформ зміщується в бік активізації зовнішньої політики. До цього часу формування імперії і єдиної нації переходить в завершальну фазу. Первинні реформи вже дали свої результати, будівництво нової держави було, по суті, завершено із прийняттям Конституції в 1889 р. Оновлена держава тепер бажала випробувати свої сили, що вона і зробила на своїх найближчих сусідах.

Політичні реформи цього періоду закладають основу політичної незалежності Японії. У цей час при владі вже знаходяться сили готові лобіювати інтереси великого капіталу. Це теж свого роду показник того, що своє головне завдання реформи вичерпали. Феодалну систему, яка застаріла економічно і морально, змінила капіталістична, небезпека зовнішнього вторгнення або соціально-політичного закабалення країни, по суті, була вичерпана.

Таким чином, в ході внутрішньополітичних перетворень Японії вдалося в найкоротші терміни ліквідувати відставання від передових держав і почати спілкуватися з ними на рівних, чого і домагався уряд Мейдзі. Поставлені цілі були виконані.

В ході перетворень в управлінні був поступовий перехід від традиційних органів влади до урядових інститутів європейського типу. Так само проходив процес централізації влади і, як наслідок, введення префектур в заміні князівств.

Важливими були перетворення в символіці імператора, який з відстороненого, ніким не видимого сакрального об'єкта, поступово перетворюється в реального можновладця, який дійсно править і подає приклад підданним. Це був ще один крок у напрямі створення єдиної японської ідентичності.

Після революції 1868 р. основною політичною силою став уряд, який складався із представників південно-західних князівств. Після кризи 1873 р. ця сила розколюється і тепер, крім основного центру, є ще опозиційні сили, найвпливовішою із яких став «Рух за свободу і народні права».

Таким чином, політичні перетворення в Японії у період Мейдзі відіграли важливу роль в розбудові японської держави а Конституція Мейдзі визначила більш чим на півстоліття основні принципи правління в Японії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. Все про Японію. Харків: Фоліо, 2007. 543 с.
2. Бугаева Д. Японские публицисты конца XIX века. Москва: Наука, 1978. 165 с.
3. Ванденберг Х. Историческое развитие Японии. От основания государства до Цусимского боя [Электронный ресурс]. Санкт-Петербург: Наука, 1905. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
4. Вие Мишель История Японии с древних времен до эпохи Мэйдзи. Москва: АСТ, 2009. 160 с.
5. Внешняя политика Японии: история и современность: учебное пособие / отв. ред. Э. В. Молодякова. Москва: Вост. лит. 2008. 320 с.
6. Горо Х. Японская империя. История страны самураев. Москва: Алгоритм, 2014. 288 с.
7. Елисеев Д. История Японии. Между Китаем и Тихим океаном / Д. Елисеев; пер. с фр. М.Ю. Некрасова. Санкт-Петербург.: Евразия, 2009. 318 с.
8. Ерёмин В. История правовой системы Японии. Москва: РОССПЭН, 2010. 296 с.
9. Зибольд А. Эпоха великих реформ в Японии [Электронный ресурс] Санкт-Петербург.: Наука, 1905. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
10. История государства и права зарубежных стран. В 2-х ч. Ч.2 / Под ред. Крашенинниковой Н.А. и Жидкова О.А. Москва: НОРМА, 2003. 720 с.
11. История Японии. Т.2 / Под ред. А. Жукова. Москва: Институт востоковедения РАН, 1998. 703 с.
12. Китагава Дж. М. Религия в истории Японии: пер. с англ. Н. М. Селиверстова. Санкт-Петербург.: Наука, 2005. 588 с.
13. Коваленко И. Очерки истории коммунистического движения в Японии. Москва: Наука, 1979. 271 с.
14. Ковальчук М. Правительственный кризис 1873 г.: внутриполитические и внешнеполитические причины: Ежегодник Японии 2001-2002. Москва: МАКС Пресс, 2002. С. 388-407.
15. Кузнецов Ю. Г. Навлишкая, М. Сырицын История Японии: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «История». Москва: Высш. шк., 1988. 432 с.
16. Кучма В. Государство и право Нового времени (XVII-XIX вв.): Курс лекций. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2002. 360 с.
17. Лещенко Н. Революция Мэйдзи в работах японских историков-марксистов. Москва: Наука, 1984. 120 с.
18. Мак-Клейн Дж. Л. Япония. От сёгуната Токугавы – в XXI век. Москва: АСТ, Астрель, 2011. 896 с.
19. Мещеряков А. Японский император и русский царь. Элементная база. Москва: Наталис - Рипол Классик, 2004. 256 с.
20. Михайлова Ю. Общественно-политическая мысль Японии (60–80-е годы XIX в.). Москва: Наука, 1991. 216 с.
21. Н. Крестовська, О. Цвіркун Х. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум. Харків: Одиссей, 2010. 333 с.
22. Николаев А. Очерки по истории японского народа [Электронный ресурс]. Санкт-Петербург: Наука, 1905. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
23. Норман Г. Возникновение современного государства в Японии. Солдат и крестьянин в Японии. Москва: Издательство восточной литературы, 1961. 296 с.
24. Очерки новой истории Японии (1640–1917) / Под ред. А. Гальперина. Москва: Изд-во восточной литературы, 1958. – 598 с.
25. Позднеев Д. Япония. Географически-статистический очерк [Электронный ресурс]. Владивосток, 1906. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
26. Рубель В. Історія середньовічного Сходу: Курс лекцій: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2007. 462 с.
27. Рубель В. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: «Аквілон-Прес», 1997. 256 с.
28. Совастеев В. Очерки истории Японии. От Токугава Изэсу до Хасимото Рютаро. Владивосток, 2008. 296 с.
29. Совастеев В. Хиробуми Ито в интерьере японской истории // Япония сегодня. 2003. № 035. С. 47-57.
30. Теймс Р. Япония: история страны. Санкт-Петербург.: Наука, 2009. 422 с.

31. Файнберг Э. Внутреннее и международное положение Японии в середине XIX века. Москва: Издательство Московского института востоковедения, 1954. 108 с.
32. Фредерик Л. Повседневная жизнь Японии в эпоху Мэйдзи [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://litresp.ru/chitat/ru-/Ф/frederik-lui/povsednevnyaya-zhiznj-yaponii-v-epohu-mejdzii>

REFERENCES

1. Bondar O. All about Japan. Kharkiv: Folio, 2007. 543 p.
2. Bugayeva D. Japanese journalist of the end of the XIX century. Moscow: Science, 1978. 165 p.
3. Vandenberg H. The historical development of Japan. From the foundation of the state to the Tsushima battle [Electronic resource]. St. Petersburg: Science, 1905. Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec>
4. Wie Michel History of Japan from ancient times to the Meiji era. Moscow: AST, 2009. 160 p.
5. Japanese Foreign Policy: Past and Present: Study Guide / Ed. ed. E. V. Molodyakova. Moscow: Vost. lit. 2008. 320 p.
6. Goro H. Japanese Empire. The history of the samurai country. Moscow: Algorithm, 2014. 288 p.
7. Eliseev D. History of Japan. Between China and the Pacific Ocean / D. Eliseev; per. with fr. M.Yu. Nekrasov. St. Petersburg.: Eurasia, 2009. 318 p.
8. Eremin V. History of the legal system of Japan. Moscow: ROSSPEN, 2010. 296 p.
9. Siebold A. The Epoch of Great Reforms in Japan [Electronic resource] St. Petersburg: Science, 1905. Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec=cover&hl=ru&onepage=&q&f=false>
10. History of state and law of foreign countries. In 2 hours. Part 2 / Ed. Krashenninnikova N.A. and Zhidkova O.A. Moscow: NORMA, 2003. 720 p.
11. History of Japan. T.2 / Ed. A. Zhukov. Moscow: Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, 1998. 703 p.
12. Kitagawa, J.M. Religion in the History of Japan: Trans. from English N. M. Seliverstova. St. Petersburg.: Science, 2005. 588 p.
13. Kovalenko I. Essays on the history of the communist movement in Japan. Moscow: Science, 1979. 271 p.
14. Kovalchuk M. Government crisis of 1873: internal political and foreign policy reasons: Yearbook Japan 2001-2002. Moscow: MAX Press, 2002. p. 388-407.
15. Kuznetsov, Yu. G. Navlitskaya, M. Syritsyn, The History of Japan: Proc. for stud. universities enrolled for specials. "Story". Moscow: Higher. Shk., 1988. 432 p.
16. Kuchma V. State and law of the New time (XVII-XIX centuries): Course of lectures. Volgograd: Volgograd State University Publishing House, 2002. 360 p.
17. Leshchenko N. The Meiji Revolution in the Works of Japanese Marxist Historians. Moscow: Science, 1984. 120 p.
18. McKlein, J.L. Japan. From the Tokugawa shogun to the 21st century. Moscow: AST, Astrel, 2011. 896 p.
19. Mescheryakov A. Japanese Emperor and Russian Tsar. Element base. Moscow: Natalis - Ripol Classic, 2004. 256 p.
20. Yu. Mikhailova. Social and Political Thought of Japan (60–80s of the XIX century). Moscow: Science, 1991. 216 p.
21. N. Krestovska, O. Tsvirkun H. Istoriya of the state and the rights of foreign countries: reading-practice. Kharkiv: Odyssey, 2010. 333 p.
22. Nikolaev A. Essays on the history of the Japanese people [Electronic resource]. St. Petersburg: Science, 1905. Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec>
23. Norman G. The emergence of the modern state in Japan. Soldier and peasant in Japan. Moscow: Oriental Literature Publishing House, 1961. 296 p.
24. Essays on the New History of Japan (1640–1917) / Ed. A. Halperin. Moscow: Publishing House of Oriental Literature, 1958. - 598 p.
25. Pozdnev D. Japan. Geographically-statistical essay [Electronic resource]. Vladivostok, 1906. Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=pV-qCAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&onepage=&q&f=false>
26. Rubel V. Istoriya srednevechnogo Retired: Course lektsey: Navchnalny. posibnik. Kiev: Libid, 2007. 462 p.
27. Rubel V. Yaponska civilizatsiya: the traditional organization and state power. Kiev: Akvilon-Pres, 1997. 256 p.
28. Sovasteev V. Essays on the history of Japan. From Tokugawa Ieyasu to Hashimoto Ryutaro. Vladivostok, 2008. 296 p.
29. Sovasteev V. Hirobumi Ito in the interior of Japanese history // Japan today. 2003. No. 035. S. 47-57.
30. Thames R. Japan: the history of the country. St. Petersburg.: Science, 2009. 422 p.
31. Fainberg E. The internal and international position of Japan in the middle of the XIX century. Moscow: Publishing House of the Moscow Institute of Oriental Studies, 1954. 108 p.
32. Frederick L. Everyday life of Japan in the Meiji era [Electronic resource]. Access mode: <http://litresp.ru/chitat/ru-/F/frederik-lui/povsednevnyaya-zhiznj-yaponii-v-epohu-mejdzii>

УДК 327:XXI

Горобец И. В.

Сумский государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренка

ПОЛИТИКА ИНДИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье рассматривается историческая подоплёка политики Индии в Центральной Азии. Этот вопрос анализируется в контексте значения этого региона для реализации национальных интересов Индии и индийской безопасности. Взаимодействие Индии со странами Центральной Азии обусловливается особенностями отношений Индии с Китаем, Россией, США. Новые возможности реализации индийских интересов в регионе Центральной Азии открылись благодаря участию Индии в работе «Шанхайской организации сотрудничества».

Ключевые слова: Индия, Россия, Китай, США, Центральная Азия.

Gorobets I.V. Indian Politics in Central Asia at the Beginning of the XXI Century.

The article is dedicated to the historical roots of Indian politics in Central Asia. The above-mentioned issue is analyzed in context of Indian national interests and security. India's interaction with Central Asian countries is determined by its relations with China, Russia, and the United States. India's participation at the Shanghai Cooperation Organization opens new opportunities to implement its national interests in Central Asia.

Keywords: India, Russia, China, USA, Central Asia.

Горобець І.В. Політика Індії в Центральній Азії на початку XXI століття.

В статті розглядається історична підоснова політики Індії в Центральній Азії. Це питання аналізується в контексті значення цього регіону для реалізації національних інтересів Індії і індійської безпеки. Взаємодія Індії з країнами Центральної Азії обумовлюється особливостями стосунків Індії з Китаєм, Росією, США. Нові можливості реалізації індійських інтересів в регіоні Центральної Азії відкрилися завдяки участі Індії в роботі "Шанхайської організації співпраці".

Ключові слова: Індія, Росія, Китай, США, Центральна Азія.

Глобальное значение региона Центральной Азии сохраняется в течение длительного времени. В 19-м веке по мере укрепления британского колониализма и продвижения российских войск в Центральную Азию в регионе началась так называемая «большая игра». Регион Центральной Азии традиционно был воротами в Южную Азию. Мусульмане в 16-м веке проникли в Индию из Центральной Азии. После раздела Британской Индии в 1947 году Пакистан стал новой угрозой для безопасности Индии. Однако до распада СССР советская Средняя Азия оставалась зоной стабильности. Положение изменилось после того, как в 1979 г. СССР ввел войска в Афганистан. Индия, в отличие от стран Запада и большинства стран-участниц Движения Неприсоединения, жестко не осуждала действия СССР в Афганистане. В феврале 1989 г. советские войска оставили Афганистан, где до лета 1996 г. продолжалась гражданская война между «борцами за веру» моджахедами. Ситуация изменилась в 1991 году, когда после распада СССР уже Центральная Азия превратилась в «евразийские Балканы» по точному определению З.Бжезинского [1, с.91]. В 1996 г. спонсированный пакистанскими специальными службами Талибан пришел к власти в Кабуле. Появление во власти в Афганистане радикальной исламистской группировки создало дополнительные угрозы безопасности Индии в штате Джамму и Кашмир, где конфессиональное большинство представляет мусульманская община, ориентирующаяся на Пакистан. Кроме того, фактор радикальных исламских группировок оказал негативное влияние на индийско-пакистанские отношения.

В индийской научной литературе рассмотрены различные вопросы взаимодействия Индии с сопредельными к Центральной Азии государствами. П.Мишра проанализировал степень влияния тенденций развития событий в регионе Центральной Азии на риски для безопасности Индии [2]. После начала военной операции НАТО в Афганистане Р. Мохан подчеркивал значение сохранения баланса сил для стабильности в регионе Центральной Азии и Южной Азии [3]. С.Шарма акцентировал внимание на необходимости учета тенденций развития ситуации в Центральной Азии для нейтрализации угроз Индии как лидеру Организации сотрудничества государств Южной Азии [4]. Наибольшим вызовом Индии в этом смысле остается Пакистан. С.Сингх пишет о важности недопущения успеха в реализации политики Пакистана, направленной на попытки изолировать Индии в мусульманском мире, в частности в Организации исламская конференция [5]. По мнению И.Тэлбота внешняя политика Индии и Пакистана в Центральной Азии интенсивно конфликтуют. Пакистан стремится не допустить экономического и военно-политического проникновения Индии в Центральную Азию. Индия пытается благодаря укреплению своих позиций в Центральной Азии нейтрализовать синергию пакистано-китайского взаимодействия в этом регионе [6]. С.Раджанатан справедливо отмечает факт решающего значения нормализации индийско-китайских отношений для улучшения атмосферы международных отношений в Азии в целом [7]. Тем не менее, Р. Зеб пишет о постоянном факторе нестабильности, которым является перманентная борьба за власть в Пакистане между военными и исламистами [8]. Учитывая все выше названные факторы, Индия в начале XXI века пытается реализовывать более активную политику в Центральной Азии.

Целью статьи является анализ современных тенденций, влияющих на процесс формирования и реализации внешнеполитических интересов Индии в Центральной Азии.

По нашему мнению, внешнеполитические приоритеты Индии в Центральной Азии четко распределяются по нескольким ключевым направлениям. Первым таким направлением остается Афганистан. Критическое значение для стабильности Пакистана развития событий в зоне обитания Пуштунских племен мотивирует Индию не только внимательно следить за ситуацией, но и пытаться влиять на нее. Вторым направлением является взаимодействие Индии с постсоветскими новыми независимыми государствами Центральной Азии. В частности в Таджикистане Индия в 2010-х гг. имела военную авиационную базу. Казахстан представляет интерес для индийского бизнеса как источник ресурсов. Одновременно индийская дипломатия пытается гармонизировать свою политику в Центральной Азии с важными партнерами – Китаем и Россией. Средством такой гармонизации является «Шанхайская организация сотрудничества». Взаимодействие

Индии и Пакистана в формате «Шанхайской организации сотрудничества» может создать дополнительную площадку согласования интересов.

Разрабатывая стратегию своей политики в Центральной Азии, индийская дипломатия учитывает тот факт, что великая исламская держава Пакистан занимает важное геополитическое положение на стыке Южной, Западной и Центральной Азии. Напомним, что Пакистан до сих пор официально не опубликовал свою ядерную доктрину. Но на практике Пакистан придерживается стратегии минимального ядерного сдерживания. Военная доктрина Пакистана предусматривает решение в свою пользу кашмирской проблемы, всех своих противоречий с Индией, получение международных гарантий существующей пакистано-афганской государственной границы, которая проходит по линии Дюранда, превращение Пакистана в ведущую военно-политическую силу исламского мира. Реализация этих целей обуславливает особую роль пакистанских военных во внутренней и внешней политике Пакистана. Перманентная нестабильность в зоне пуштунских племен продолжает создавать хаос в политических процессах Пакистана. Ссылаясь на это, администрация президента США Д.Трампа в январе 2018 г. приостановила военно-техническую помощь Пакистану. Одновременно в Афганистане произошла серия террористических нападений на посольство Индии в Кабуле, посольства США в Афганистане и т.д. Хаотизация ситуации в Афганистане на самом деле играет на пользу дальнейшей дестабилизации положения в государствах Центральной Азии.

Разгром в конце 2017 г. военной составляющей «Исламского государства Ирака и Леванта» спровоцировала переход отдельных отрядов исламских боевиков в частности в страны Центральной Азии. Несмотря на присутствие в Афганистане войск стран-членов НАТО, большая часть афганской территории не контролируется ни национальными вооруженными силами Афганистана, ни силами НАТО. Эти же исламистские боевики инфильтрируются через территорию Пакистана в индийскую часть штата Джамму и Кашмир. Индия неустанно обращает внимание Китая на аналогичную террористическую угрозу со стороны исламистов для Пекина, в частности для Синцзян-Уйгурского автономного округа Китая.

Сценарии политики Индии в регионе Центральной Азии формируются в рамках политического реализма. Этот курс учитывает объективно формирующуюся систему баланса сил и интересов государств региона. Индия пытается конвертировать свой военно-политический и экономический потенциал в усиление своего влияния в регионе Центральной Азии. Разумеется, что острая конкуренция в регионе развивается на основе взаимодействия великих государств, которые географически не принадлежат к региону Центральной Азии. «Евразийские Балканы», которыми по З.Бжезинскому остается Центральная Азия, занимает особое место в стратегии США. Администрация Д. Трампа сформировала свою афганскую стратегию. Смысл ее состоит в сохранении американского военного присутствия в Центральной Азии. Это позволяет контролировать не только ситуацию в Центральной Азии, но и в «мягком подбрюшье» России, Иране, Китае и Индии.

В свою очередь Россия и Китай пытаются асимметрично ответить на американскую стратегию формированием системы кондоминиума благодаря деятельности «Шанхайской организации сотрудничества» и привлечения к этой организации Ирана, Индии и Пакистана. Тем не менее, стратегия национальной безопасности Индии не может не учитывать того факта, что из-за афганского фактора постоянной партизанской войны Талибана с НАТО, а так же нестабильности в постсоветской Центральной Азии невозможно сформировать региональную систему безопасности. Стратегически Индия вынуждена учитывать, что негативные процессы в регионе продолжают дестабилизировать и ситуацию в спорном с Пакистаном штате Джамму и Кашмир. Одновременно Индия продолжает проводить политику гибкого реагирования на тенденции развития ситуации в регионе.

Таким образом, регион Центральной Азии приобретает все большее значение для внешней политики Индии. Дели пытается через взаимодействие с другими великими евразийскими государствами обеспечить мир и стабильность в этом регионе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 1999.
2. Mishra P.K. South Asia: Conflicts and Cooperation. – New Delhi: Kalings Publications. – 1997. – 292 p.
3. Raja Mohan. India and balance of power // Foreign Affairs. – 2006. – Vol.85. - №4. – P.17-31.
4. Sharma S. India and SAARC. – New Delhi: Gyan, 2001. – 342 p.
5. Singh S.K. India, Pakistan and OIC // India and the Islamic World / Ed. By R.Punjabi, A.K. Pasha. – New Delhi: Radiant Publishers, 1998. – P.27-33.
6. Talbot Ian. Pakistan. A Modern History. – London: Hurst and Co, 1998. – 276 p.
7. Ranganathan C.V., V.C. Khanna. India and China: The Way Ahead after Mao's India War. – New Delhi, 2000. – 201 p.
8. Zeb R. Pakistan and Jihadi Groups in the Kashmir Conflict // Kashmir. New Voices, New Approaches / Ed. By W.P. Sidhu. – London: Lynne Publishers, 2006. – P.65-79.

REFERENCES

1. Brzezinski Z. The Great Chess Board. - M., 1999.
2. Mishra P.K. South Asia: Conflicts and Cooperation. - New Delhi: Kalings Publications. - 1997. - 292 p.
3. Raja Mohan. India and balance of power // Foreign Affairs. - 2006. - Vol.85. - №4. - P.17-31.
4. Sharma S. India and SAARC. - New Delhi: Gyan, 2001. - 342 p.
5. Singh S.K. India, Pakistan and OIC // India and the Islamic World / Ed. By R.Punjabi, A.K. Pasha - New Delhi: Radiant Publishers, 1998. - P.27-33.

6. Talbot Ian. Pakistan. A Modern History. - London: Hurst and Co, 1998. - 276 p.
7. Ranganathan C.V., V.C. Khanna. India and China: Mao's India War. - New Delhi, 2000. - 201 p.
8. Zeb R. Pakistan and Jihadi Groups in the Kashmir Conflict // Kashmir. New Voices, New Approaches / Ed. By W.P. Sidhu - London: Lynne Publishers, 2006. - P.65-79.

УДК: (477.41)+06.041

І.Коляда, А. Дрозденко
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
м. Київ

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ РОСІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

У статті проаналізовано історію функціонування інституту цивільного губернатора – імперського місцевого органу влади в українських губерніях у складі Російської імперії, визначено історичні умови формування управлінської інституції упродовж першої половини ХІХ ст. На основі архівних матеріалів та опублікованих нормативно-правових актів Російської імперії авторами охарактеризовано історико-правові аспекти діяльності цивільного губернатора, зміну його службових повноважень відповідно до внутрішньополітичного становища країни.

Ключові слова: цивільний губернатор, чиновник, влада, губернія, імперська адміністрація.

Коляда І., Дрозденко А. Историко-правовые аспекты функционирования института гражданского губернатора на территории украинских губерний в составе России (конец XVIII – первой половине XIX вв.)

В статье проанализирована история функционирования института гражданского губернатора – имперского местного органа власти в украинских губерниях в составе Российской империи, определены исторические условия формирования управленческой институты в течение первой половины XIX в. На основе архивных материалов и опубликованных нормативно-правовых актов Российской империи авторами охарактеризованы историко-правовые аспекты деятельности гражданского губернатора, изменение его служебных полномочий в соответствии с внутривнутреннего положения страны.

Ключевые слова: гражданский губернатор, чиновник, власть, губерния, имперская администрация.

Koliada I., Drozdenko A. Historical and legal aspects of the functioning of the institute of the civilian governor in the territory of ukrainian rubber in the composition of russia (end of 18 th - the first half of 19 th centuries)

The article analyzes the history of the functioning of the institute of the civilian governor – the imperial local authority in the Ukrainian provinces within the Russian Empire, and defined the historical conditions for the formation of a management institution during the first half of the nineteenth century. On the basis of archival materials and published normative legal acts of the Russian Empire, the authors described the historical and legal aspects of the activity of the civil governor, change of his official powers in accordance with the internal political situation of the country.

Key words: civil governor, official, government, province, imperial administration.

Постановка проблеми. Після III поділу Речі Посполитої у 1797 р. Правобережна Україна (Київщина, Поділля, Волинь) було приєднано до Російської імперії. Відтак, перед самодержавною владою постало завдання інкорпорації й уніфікації усіх сфер життя українського населення до загальноімперських норм. Однією з форм такої інкорпораційної політики Російської імперії на території українських губерній став інститут цивільного губернатора, який існував поряд з інститутом військового губернатора (був наділений адміністративними повноваженнями здійснити цю інкорпорацію) [15, С.249].

Метою дослідження є проаналізувати організаційно-правові засади, принципи функціонування інституту цивільного губернатора у першій половині ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Авторами комплексно проаналізовано процес функціонування інституту цивільного губернатора упродовж першої половини ХІХ ст. Досі поза увагою дослідників перебуває ця проблема історії функціонування губернських інститутів. Так, окреслена проблема частково висвітлюється у студіях І.Коляди [6, 7], Д.Ніколайчука [9, 10], О.Романцова [15, 16], О. Рудюка [17], А.Черепанова [21], В.Шандри [22].

Виклад основного матеріалу. Формування інституту «цивільного губернатора», як зазначає сучасний український дослідник Д. Ніколайчук, припадає на період 1796-1797 рр. і пов'язаний з переглядом імператором Павлом І адміністративно-територіального поділу, впроваджене Катериною ІІ [9, С.45]. 12 грудня 1796 р. імператором Павлом І було видано указ «О новом разделении государства на губернии» (від 12 грудня 1796 р.) згідно якому намісництва скасовано і офіційно перейменовано у губернії, а вся територія Російської імперії

перерозподілялася на 41 губернію, при цьому «на особых правах и привилегиях» створювалися Малоросійська, Лівонська, Естляндська, Выборзька, Курляндська, Литовська, Мінська, Білоруська, Київська, Волинська та Подільська губернії [11, С.229-33]. Відтак, Д.Ніколайчук приходять до справедливого висновку, що у результаті проведеної реорганізації адміністративного устрою, як відмічає сучасний український дослідник Д.Ніколайчук, відбулася зміна у вертикалі влади, в якій губернатор ставав єдиним «господарем губернії» та безпосередньо підпорядковувався сенату-імператору. Така система адміністративного устрою проіснує з деякими змінами аж до початку ХХ ст. [9, С.45-46].

Нова подальша зміна у системі місцевого управління Російської імперії відбулася, як зазначає Д.Ніколайчук у період правління імператора Олександра I й пов'язана із утворенням нових державних інституцій - міністерств. 8 вересня 1802 р. імператор Олександр I видає маніфест «Об учреждении Министерств» згідно якого утворено Міністерство внутрішніх справ, якому підпорядковано губернатора, тоді як губернське правління полишилось у підпорядкуванні сенату [13, С.243-248].

Таким чином, міністерською реформою (1802 р.) імперська влада продовжила політику централізації системи управління та уніфікації системи місцевих органів влади, остаточного утвердження інституту губернської адміністрації, як складової в системі адміністративно-територіального управління українськими землями Російської імперії.

У першій половині ХІХ ст. в організації адміністративно-територіального устрою Російської імперії окреслюється тенденція подальшої бюрократизації в діяльності органів державної влади й управління, яке реалізовувалось в нівелюванні й уніфікації всього різноманіття у розвитку регіонів та народів у складі Російської імперії [9, С.46]. Відтак, затвердження імператором Миколою I «Общего наказа гражданским губернаторам» (від 3 червня 1837 р.) [14, С.361-439], яким було на законодавчому рівні закріплено правовий статус інститутів «цивільного губернатора» і «генерал-губернатора» з чітким визначенням їхніх функцій, повноважень (поширювались на всі сфери соціально-економічного та суспільно-політичного життя регіону) і прерогатив як представників вищої імперської влади на території імперії Романових [9, С.46-47]. Відтак згідно «Общего наказа» (1837 р.) губернатор – це «блюстители неприкосновенности верховных прав Самодержавия, польз Государства и повсеместного точного исполнения законов, уставов, Высочайших повелений, указов Правительствующего Сената и предписания Начальства» [14, С.362].

«Наказ» 1837 р. офіційно надавши губернатору статус «господаря губернії», значно розширив його права по управлінні краєм [1, С.7-8]. У «Общем наказе» (1837 р.) службові обов'язки та права губернатора були регламентовані 14 розділами: 1) загальні обов'язки; 2) загальне управління губернією; 3) забезпечення дотримання охорони законодавчо закріплених прав усіх станів та громадського благополуччя й достатку; 4) у справах забезпечення населення продовольством та належного стану міського господарства; 5) у справах про виконання повинностей селянами; 6) у справах охорони народного здоров'я; 7) у справах опіки та піклування; 8) у справах контролю за органами державного управління; 9) у справах судочинства; 10) у справах взаємодії з військовим відомством; 11) порядок прийняття справ губернії та передачі управління губернією; 12) огляд та аналіз стану справ у губернії; 13) статистична звітність та відповідальність за службову недбалість; 14) взаємовідносини з іншими органами та установами, що врегульовувало фактичне право керівництва та контролю за всіма сферами життя краю та його населення [14, С.361-439]. Не можна не погодитись з оцінкою сучасної вітчизняної дослідниці В. Шандри, що «найбільш дієвим інструментом влади губернатора стало підпорядкування йому поліції, яка виявилась основним засобом для виконання повноважень, пов'язаних із збиранням податків та виконанням рекрутської повинності непривілейованими станами [22, С. 92]». Сучасний російський історик О. Грачев відмічає, що ««Общий наказа гражданским губернаторам» – это попытка восстановить этого чиновника в статусе «хозяина губернии», но главное заключалось в приближении его положения к рангу служащего министерства внутренних дел [2, С.46]».

Норми «Наказу» (1837 р.) конкретизувались окремими інструкціями, циркулярами, що враховували специфіку регіону, конкретної ситуації, що склалась в губернії й які адресувались конкретному губернаторові, в тому числі й цивільному київському.

Отже, «Наказ» 1837 р. значно розширив повноваження та владу цивільного губернатора у різних сферах життя краю: політико-адміністративній, контролю за органами місцевого самоврядування та представницькими органами дворянства, економічній (щодо заснування й відкриття приватних підприємств та заняття підприємницькою діяльністю, сплати податків, виконання повинностей), культурно – освітній і цензури (цивільний губернатор виконував функцію першого цензора у губернії й за погодженням з Головним управлінням у справах друку дозволяв видавництво нових газет, журналів), медико-санітарній (здійснював нагляд за епідеміологічною ситуацією у регіоні та за станом закладів охорони здоров'я), тощо. При цьому варто також відмітити, що юридичне й законодавче закріплення зростаючого кола функціональних повноважень цивільного губернатора поліпшило діяльність губернської адміністрації, посиливши її виконавчі повноваження й важелі впливу в системі імперських органів влади й управління губерніального рівня.

Надаючи губернатору широкі управлінські повноваження та визнаючи губернатора «господарем губернії», центральна влада, обмежувала його повноваження у деяких сферах регіонального управління, зокрема у сфері законно та право творення: губернатори не мали права самостійно видавати нові або ж

змінювати діючі нормативно-правові акти, вводити нові податки, що залишалось компетенцією вищих імперських органів влади. Разом з тим, дослідники відмічають, що в цю епоху, поява деяких нових посад, які не були передбачені у «Загальному наказі» (1837 р.), зокрема «воєнного губернатора, що керує цивільною частиною», «воєнного генерал-губернатора», змінювала характер інституту «цивільного губернатора», повертаючи йому поряд з адміністративним і політичний статус та вносячи певний дисбаланс, як у систему регіональної влади й її взаємодії з державними установами центральних органів державної влади, так із місцевою адміністрацією й представницькими дворянськими інституціями. На думку радянського історика П. Зайончковського, норми «Наказу» 1837 р про пряму підпорядкованість губернатора сенату залишилися лише декларативною нормою, бо на практиці цивільний губернатор повністю підпорядковувався міністру внутрішніх справ [5, С.144]. На думку сучасних вітчизняних дослідників (В. Грицак [3, С.45], В. Желізняк [4, С.48]), зарубіжних (Л. Лисенко [8]) «Общий наказ» 1837 р. не зміг розв'язати одну з ключових проблем губернської адміністрації – зростаючої бюрократизації, а навпаки, він значно посприяв посиленню чиновницької тяганини, унеможлививши реалізацію у повному об'ємі наданих повноважень та функцій цивільним губернатором. Цивільний губернатор взагалі навряд чи міг самостійно стати тим координатором місцевих урядових установ, який самостійно забезпечив би єдність управління у конкретній адміністративній практиці Російської імперії середини XIX ст.

Головування цивільного губернатора у 17 комісіях та комітетах краю не лише збільшувало сферу впливу губернатора на життя краю, а, за оцінкою дослідників, стало гальмівним чинником сумлінного виконання ним службових обов'язків керівника губернії [8]. Відтак, із збільшенням функціональних обов'язків губернатора по управлінні краєм, останньому був наданий дієвий помічник в особі віце-губернатора, який одночасно звільнявся від головування у казенній палаті. Посаду голови казенної палати відтепер обіймав окремий чиновник, якого рекомендував міністр фінансів і затверджував імператор [4, С.77-78]. Згідно з «Положенням про організацію діловодства у губернських правліннях» від 3 червня 1837р. віце-губернатор включено до складу губернського правління у статусі першого помічника губернатора у сфері загального управління губернією [14, С.361-439].

Необхідність правового розмежування повноважень губернатора і губернського правління, функцій між губернатором і губернськими адміністративними органами, великий об'єм поточного діловодства в діяльності губернатора (повинен був підписувати в рік до статися чдокументівчиблизько270 документів кожний день) стали тими чинниками, що обумовили вжиття царським урядом ряду заходів по поліпшенню діяльності органів губернської адміністрації, зокрема видання іменного указу «Учреждение губернских правлений» (2 січня 1845 р.), у преамбулі якого зазначалося: «При издании в 1837 г. положения о производстве дел в Губернских правлениях, имелось в виду возможное улучшение сей важной части; почему между прочим, требовалось тогда же замечания Начальников губерний, относительно применения к самому делу изданных правил. По соображению в Министерстве Внутренних Дел всех собранных по сему предмету сведений, оказалось возможным допустить в порядке производства и решения дел значительные облегчения и сокращения труда, а сверх сего признало за нужное определить с большею точностью, на основании опыта, обязанности членов Губернского Правления и прочих его чинов [18, с.16]». Цей нормативно-правовий документ частково розмежував функції у середині губернської адміністрації, зменшивши дещо повноваження губернатора. Додатком до указу «Учреждение губернских правлений» (1845) став підзаконний нормативно-правовий акт – «Штат канцелярий гражданских губернаторов», яким визначався новий штатний розпис чиновників канцелярії цивільного губернатора [18, с.3-18].

Отже, у першій половині XIX ст. визначалось коло повноважень, компетенції, функцій цивільного губернатора, у Російській імперії склалось дві основні моделі управління національними регіонами імперії, в тому числі й українськими землями – губернаторська і генерал-губернаторська, які виступали інструментом забезпечення стабільності, правопорядку, громадянського миру, але які так і не стали ефективними в умовах процесів наростаючої модернізації, яка охопила Росію, в тому числі й українські землі, у першій третині XIX ст., що засвідчила поразка у Кримській війні (1853–1856 рр.) й наростаючі рухи соціальних протестів («Київська козаччина», «Похід у Таврію за волею» 1856 р.), радикалізація суспільних настроїв та поява нелегальних революційних гуртків, члени яких все більше захоплювались західноєвропейськими соціалістичними й комуністичними доктринами. Система державного управління, усі сфери суспільно-політичного, економічного й духовного життя вимагали кардинального реформування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С., Михеева Ц. Управление губерниями по «наказу губернаторам», 1837 г. / С. Алексеев, Ц. Михеева. / Вестник Российского университета дружбы народов. 2008. № 2. С. 5-11.
2. Грачев А. Губернское правление, канцелярия губернатора и полиция в системе государственного управления Пензенской губернии в начале 20 века: дисс. канд. ист. наук: 07.00.02 «Отечественная история». Пенза, 2002. 245 с.
3. Грицак В. Губернатор в государственном механизме Российской империи во второй половине XIX в. (На материалах Харьковской губернии). Харьков: Изд-во НУВД, 2003. 160 с.
4. Желізняк В. Губернатор в системі місцевого управління Російської імперії 1796–1914 рр. (на матеріалах Волинської губернії): дис. канд. ист. наук: спец. 07.00.01. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2013. 235 с.

5. Зайончковский П. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке. М., 1978. 288 с.
6. Коляда І. Київські імперські чиновники й видавничі проекти Є. Чикаленка / Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки. – № 13 (338). 2016. С. 46-52. 591.
7. Коляда І. Український історик та імперський сановник: до історії взаємин М.Костомарова і І.Фундуклея / Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць. 2018. №28. С.87-108.
8. Лысенко Л. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XVIII начало XX вв.). – М., 2001 – 295 с. [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lawbook.online/rossii-prava-gosudarstvaistoriya/gubernatoryi-general-gubernatoryi-rossiyskoy.html>
9. Ніколайчук Д. київська губерньська адміністрація (1860-ті – 1917 рр.): повноваження, структура, кадровий склад: дис. на здоб. наук.ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Інститут історії України НАН України. К., 2018. 269 с. С.45-46
10. Ніколайчук Д. Київський цивільний губернатор у системі російського імперського управління в Україні (1860-ті – 1917 рр.) / Вісник аграрної історії. 2017. № 21-22. С.48-63.
11. О новом разделении государства на губернии. 12 декабря 1796 г. / ПСЗРИ. Собрание 1-е. СПб., 1830. Т.24. Отд. первое №17634. С.229-230.
12. О распространении новых штатов губернских правлений и губернаторских канцелярий на 19 губерний / ПСЗРИ. Собрание 2-е. СПб., 1846. Т.21. Ч. 1. Отд. первое № 19773. С.280-281.
13. Об учреждении министерств / ПСЗРИ. Собрание 1-е. СПб., 1830. Т.27. Отд. первое №20406. С.243-248.
14. Общий наказ гражданским губернаторам. 3 июня 1837 г. / ПСЗРИ. Собрание 2-е. СПб., 1838. Т. 12. Ч. 1. Отд. первое. № 10303. С.361-439.
15. Романцов О. Інститут київських військових губернаторів: джерельна база дослідження / О. Романцов // Регіональна історія України. - 2010. - Вип. 4. - С. 249-260.
16. Романцов О. Становлення інституту військових губернаторів на теренах Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). К.: Інститут історії України, 2017. 268 с.
17. Рудюк О. Київська губернія (кінець XVIII – початок XX ст.): адміністративно-територіальний устрій / Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 13-14 жовтня 2017 р.). К.: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С.20-25.
18. Учреждение губернских правлений. 2 января 1945 г. / ПСЗРИ. Собрание 2-е. СПб., 1846. Т.20. Ч. 1. Отд. первое № 18580. С.16. 273. Учреждение губернских правлений. 2 января 1945 г. / ПСЗРИ. Собрание 2-е. СПб., 1846. Т.20. Ч. 2: Штаты и табели. Отд. второе. № 18580. С.3-36.
19. Центральний державний історичний архів України, у м. Києві (Далі – ЦДІАК України), ф. 193, оп. 1, спр. 82 «Дело об открытии Киевского наместнического правления», 1782 г., 18 арк.
20. ЦДІАК України, ф.442, оп.1, спр. 965 «Дело о принятии мер необходимых для улучшения деятельности городских полиций, земских судов и других учреждений киевской губернии», 26 декабря 1831 – 20 мая 1833 гг., 78 арк.
21. Черепанов А. Київська губернія в першій половині XIX ст.: історико- правові, соціокультурні виміри: дис... кан. іст. наук, спец.: 07.00.01. Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди» Переяслав-Хмельницький. 2017. 262 с.
22. Шандра В. Губернатор: його роль і місце у системі влади в Україні імперського її періоду / Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2007. С.91-96.

REFERENCES

1. Alekseyev S., Mikheyeva TS. (2008) Upravleniye guberniyami po «prikazu gubernatoram», 1837 g. *Vestnik Rossiyskogo universiteta družby narodov*. № 2. S. 5-11.
2. Grachev A. (2002) *Gubernskoye pravleniye, kantselyariya gubernatora i politsiya v sisteme gosudarstvennogo upravleniya Penzenskoy gubernii v nachale 20 veka* / Gubernskoe board, the office of the governor and the police in the system of state administration Penza province in the early 20th century (Candidate's thesis). Penza.
3. Gritsak V. (2003) *Gubernator v gosudarstvennom mekhanizme Rossiyskoy imperii vo vtoroy polovine XIX v. (Na materialakh Khar'kovskoy gubernii)*. Kharkiv.
4. Zheleznyak V. (2013) *Gubernator v sisteme mestnogo upravleniya Rossiyskoy imperii 1796-1914 gg. (Na materialakh Volynskoy gubernii)* / Governor in the system of local government of the Russian Empire 1796-1914 (on materials of the Volyn province) (Candidate's thesis). Ternopol.
5. Zayonchkovskiy P. (1978) *Pravitel'stvennyy apparat samoderzhavnoy Rossii v XIX veke*. Moscow.
6. Kolyada I. (2016) *Kiyevskiy imperiyskiy chinovnik i izdatel'skiy proyekt Chikalenko. Nauchnyy vestnik Vostochnoeyevropeyskogo natsional'nogo universiteta imeni Lesi Ukrainskiy. Seriya: istoricheskiye nauki*. 13 (338), 46-52.
7. Kolyada I. (2018) *Ukrainskiy istorik i imperiyskiy sanovnik: k istorii vzaimootnosheniy Kostomarov i Fundukleya. Istoriograficheskiye issledovaniya v Ukraine: sbornik nauchnykh trudov*. 28, 87-108.
8. Lysenko L. (2001) *Gubernatory i general-gubernatory Rossiyskoy imperii (XVI – nachalo XX vv.)*. Moscow. [Elektronnyy resurs]. Retrieved from: <https://lawbook.online/rossii-prava-gosudarstvaistoriya/gubernatoryi-general-gubernatoryi-rossiyskoy.html>
9. Nikolaychuk D. (2018) *Kiyevskaya gubernskaya administratsiya (1860-ye - 1917 gg.): polnomochiya, struktura, kadrovyy sostav* / Kyiv state administration (1860s - 1917 years): powers, structure, staff (Candidate's thesis). Kyiv.
10. Nikolaychuk D. (2017) *Kiyevskiy grazhdanskiy gubernator v sisteme rossiyskogo imperiyskogo upravleniya v Ukraine (1860-ye – 1917). Vestnik agrarnoy istorii*. 21-22, 48-63.
11. Romantsov A. (2010) *Institut kiyevskikh voyennykh gubernatorov: klyuchevaya baza issledovaniya. Regional'naiistoriyaUkrainy*. (4), 249-260.
12. Romantsov A. (2017) *Stanovleniye instituta voyennykh gubernatorov na territorii Pravoberezhnoy Ukrainy (konets XVIII - pervaya tret' XIX v.)*. Kyiv.
13. Rudyuk A. (2017) *Kiyevskaya guberniya (konets XVIII – nachalo XX v.): Administrativno-territorial'noye ustroystvo / Aktual'nyye voprosy obshchestvennykh nauk: sotsiologiya, politologiya, filosofiya, istoriya: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-*

prakticheskoy konferentsii (g. Kiyev, Ukraina., 13- 14 oktyabrya 2017). Kyiv: OO «Kievskaya nauchnaya suspil'noznavcha organizatsiya», 20-25.

14. Cherepanov A. (2017) Kievsкая guberniya v pervoy polovine XIX v.: istoriko pravovyye, sotsiokul'turnyye izmereniya / Kiev province in the first half of the nineteenth century: historical and legal, socio-cultural dimensions (Candidate's thesis). Pereiaslav-Khmelnytskyi.

15. Shandra V. (2007) Gubernator: yego rol' i mesto v sisteme vlasti v Ukraine imperskogo yeye perioda / Istoriya administrativno-territorial'nogo ustroystva Chernigovo-Sivershchiny: Materialy nauchno-prakticheskoy. konf. Nizhun: OOO "Izdatel'stvo" Aspekt-Poligraf ", S.91-96.

УДК 94:(430)

Коляда І.А., Чумак В.О.

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
м. Київ

АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ ОПОРУ У КИЄВІ (1941-1943): ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР

У статті аналізується діяльність підпілля у Києві; виокремлюються етапи виникнення і діяльності підпільних організацій столиці; аналізуються основні види діяльності підпільників; наводяться основні статистичні дані Київського підпілля, та цифрові дані по завданім збиткам німецькій окупаційній адміністрації.

Ключові слова: Київ, Друга світова війна, окупація, підпілля, рух Опору, Райх, райхскомісаріат Україна.

Коляда І.А., Чумак В.А. Антифашистское движение сопротивления в Киеве (1941-1943): человеческое измерение.

В статье анализируется деятельность подполья в Киеве; выделяются этапы возникновения и деятельности подпольных организаций столиц.; анализируются основные виды деятельности подпольщико.; приводятся основные статистические данные Киевского подполья и цифровые данные по нанесенным убиткам немецкой оккупационной администрации.

Ключевые слова: Киев, Вторая мировая война, оккупация, подполье, движение Сопротивления, Райх, райхскомиссариат Украины.

Kolyada I.A., Chumak V.A. The anti-fascist resistance movement in Kiev (1941-1943): the human dimension.

The article analyzes the activities of the underground in Kiev. The stages of the emergence and activities of the underground organizations of the capital are highlighted. Analyzed the main activities of underground workers. The main statistical data of the Kiev underground and numerical data on the losses incurred by the German occupation administration are given.

Key words: Kyiv, Second World War, occupation, underground, resistance movement, Reich, Reichs commissariat Ukraine.

Тривалий час в українській історіографії ведеться науковий пошук та розвінчання міфів про Другу світову війну. Серед інших гострих питань, які стоять на часі перед дослідниками є й питання про радянський рух опору. Боротьба проти нацистських загарбників розгорнулася на всіх українських землях, незалежно від регіонів та політичних уподобань населення і характеризувалася найрізноманітнішим арсеналом способів та організаційних форм, й мала до цього часу невизначений вплив на перебіг війни та вплив на мирне населення. Революція гідності, окупація автономної республіки Крим, війна на Сході України, процес поступової декомунізації та прийняття закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки підкреслюють актуальність та суспільну значущість історії періоду Другої світової війни не лише для громадян України, а й для усієї Східної Європи.

Серед ключових тем Другої світової війни перебуває й проблема руху опору. Радянська історіографія репрезентувала цю проблематику виключно з глорифікаційної позиції всенародної боротьби. Однак, стан сучасної української історіографії відзначається відмовою від міфологізації та застарілих заполітизованих положень, критичним осмисленням подій та використанням нових підходів, методів та концепцій. Провідними науковими інституціями та істориками сформовано наратив, що став для нас базовим підґрунтям. Серед провідних істориків, які досліджували дану проблематику варто відзначити О. Лисенка⁸, М. Слободянюка⁹,

⁸Лисенко О. Є., Гриневич В. А. Радянський рух опору на окупованій території України // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах. – Том 2. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 217.

⁹Слободянюк М. А. Український рух Опору проти нацистського окупаційного режиму в 1941-1944 рр. (на матеріаліх південних областей) // Борисфен. - 2001. - № 6. - С. 15-18.

Д. Веденєєва¹⁰, В. Гриневича¹¹, В. Кучера і П. Чернеги¹², О. Потильчака¹³, І. Патриляка¹⁴, О. Маєвського¹⁵ та І. Капаса¹⁶.

Процес виникнення і боротьби радянського підпілля Києва проти нацистських окупаційних військ у 1941-1943 рр. умовно можна розділити на декілька етапів:

1-й – липень-жовтень 1941 р. Цей етап можна схарактеризувати як провальну операцію Центру. Завчасно, однак, нашвидкуруч підготовлені і залишені в тилу ворога підпільні партійні організації під керівництвом секретаря підпільного міськкому М. Рудешко. Підбір непристосованих кадрів, відсутність досвіду нелегальної діяльності у його керівників і рядових членів, недостатня матеріальна база і психологічна пригніченість через несподівані поразки Червоної Армії в початковий період війни призвели до швидкого розгрому залишеного підпілля німецькими контррозвідувальними органами. Таким чином, завчасно залишене в Києві комуністичне підпілля було здебільшого знищено або не приступило до роботи.

2-й – листопад 1941 р. – червень 1942 р. У жовтні 1941 р починає роботу підпільний міськком КП(б)У під керівництвом К. Івкіна. Також з лютого по травень 1942 року підпільною боротьбою киянської молоді керував підпільний міськком ЛКСМУ на чолі з І. Кучеренко. Завдяки патріотично налаштованим громадянам, що вірять у перемогу радянських військ, починають виникати нові підпільні організації. Відновлюють свою роботу комітети, які змогли уникнути нацистських репресій і первинні осередки комуністичної партії. Паралельно відбувається стихійне виникнення антинацистських організацій, не пов'язаних з партійним підпіллям.

Цей етап, як зазначає М. Слободанюк, став часом накопичення досвіду боротьби проти окупантів, вироблення найбільш ефективних форм підпільної роботи, кількісного і якісного зростання організацій і груп. Питання матеріального забезпечення постало, в цей час, найбільшою перешкодою для розгортання боротьби з ворогом.

3-й – червень 1942 р. – червень 1943 р. Після розгрому міськкому Івкіна і до липня 1943 р функції підпільного міськкому партії фактично виконував Залізничний підпільний райком, керований О. Пироговським. Цей райком став найбільш ефективною і боездатною одиницею партійного підпілля Києва. Саме в цей період з партійним підпіллям встановлює зв'язок і переходить під його керівництво значна частина підпільних організацій, що стихійно виникли у Києві.

4-й – липень – жовтень 1943 р. У Києві діяв підпільний міськком на чолі з Б. Петрушко. Цей етап характеризується масовим вступом в підпільні групи нових членів. Відбувається також зміна основних завдань підпілля, пов'язаних з наближенням радянських військ. Основна увага міськкому в цей період приділялася допомозі партизанам і спробам організувати в місті збройне повстання.

Майже одногласно дослідники зазначають, що на всіх етапах основним недоліком киянського підпілля була погана конспірація, слабка дисципліна і, найчастіше, низький моральний рівень учасників підпілля. Разом з тим, нерідкими були приклади особистої мужності і героїзму підпільників, їх винахідливості і сміливості при плануванні і проведенні операцій.

О. Лисенко та М. Слободанюк оцінюючи роль і місце у боротьбі з нацистськими окупаційними військами визначили основні критерії ефективності, до яких віднесли:

- кількість учасників опору;
- відсоток власних втрат;
- прямий військовий і економічний збиток, нанесений ворогові;
- кількість окупаційних сил і засобів, які учасники опору відтягували на себе;
- морально-психологічний вплив на окупантів і цивільне населення.

Апелюючи до дослідження О. Маєвського у сфері агітаційно-пропагандистської діяльності, можна стверджувати, що саме в агітаційній роботі візуальними засобами підпілля Києва мало найвизначніші результати, а вже потім в диверсіях на залізничному транспорті та саботажі на промислових підприємствах міста. Вагомим був внесок киянських підпільників в розвиток партизанського руху в Київській, Житомирській та Чернігівській областях УРСР.

¹⁰Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації (1920 - поч. 1930-х рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - 2000. - 5. - С. 142-152

¹¹Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни: історіографічні нотатки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - 2007. - Вип. 16(1). - С. 407-408.

¹²Кучер В. І., Чернега П. М. Україна у Другій світовій війні (1939-1945). - К.: Генеза, 2004

¹³Потильчак О. В. Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942-1944 рр.) / О. В. Потильчак // Архіви окупації 1941-1944 / Держ. комітет архівів України. - Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. - С. 782-790

¹⁴Патриляк І. К. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля на території генерального комісаріату «Київ» у світлі документів німецької поліції безпеки і СД (квітень-листопад 1942 р.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. - 2011. - Вип. 202. - Ч. 2. - С. 97-101.

¹⁵Маєвський О. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939-1945 рр. / Відп. ред. О. Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. - К.: Інститут історії України, 2018. - 268 с.

¹⁶Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941-1953 рр.) / Наук. ред. Т. В. Вронська. НАН України, Інститут історії України; Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного. - К.: К.І.С., 2016. - 208 с.

Разом з тим, значна частина цих успіхів було досягнуто не завдяки партійному керівництву, а завдяки патріотизму та ініціативі окремих учасників і конкретних підпільних організацій. За весь період окупації партійне керівництво київського підпілля не виявило належних організаторських здібностей, щоб зробити київське підпілля високоорганізованої, згуртованою і максимально ефективною силою. Навіть незадовго до вигнання окупантів київське радянське підпілля ні кількісно, ні тим більше якісно, не змогло стати серйозною бойовою силою, здатною підняти в місті збройне повстання і допомогти регулярній радянській армії звільнити столицю України.

Одним з головних напрямків роботи підпільників був саботаж економічних, політичних і військових заходів, що проводяться окупантами. Саботаж міг завдати ворогові як помітної так і незначної шкоди, але, у першу чергу, підпільники здобували внутрішню згуртованість, почуття перших перемог і досвід боротьби.

Аналізуючи форми і методи боротьби підпільників варто відзначити, що найчастіше вони диктувались умовами окупаційного режиму та постійними змінами у діяльності окупаційної адміністрації. Наприклад, обов'язкова реєстрація членів компартії змушувала багатьох підпільників переходити на нелегальне становище, підшукувати конспіративні квартири і кошти для життя в підпіллі. Робота арбайтстамів та вивіз молоді на роботу до Райху стимулював розгортати активну агітацію проти заходів окупантів. Періоди масових провалів і репресій гестапо змушували антифашистів йти в глибоке підпілля, тимчасово знижувати або припиняти свою активність, розробляти нові методи конспірації. Оголошення в Києві забороненої зони у вересні 1943 р і примусове переселення з неї всього місцевого населення також змушували підпільників міняти місця дислокації, переносити матеріальну базу. Перелом у настроях населення окупованих територій, під впливом перемог Червоної Армії у 1943 р, призвів до масового притоку в підпільні організації нових людей, і підпілля активно зайнялося переправленням молоді в партизанські загони. Наближення до Києва радянських військ підштовхувало підпільний міський ком до думки про підготовку збройного повстання і заходів по збереженню економічного потенціалу міста.

Оскільки мільйони червоноармійців потрапили в полон в перші місяці війни, то найпершим завданням багатьох підпільників стало їх звільнення з полону. Зокрема цим займалася організація П. Щербаківа. За допомогою доктора поліклініки Янкевич фабрикувались довідки про хвороби на різні прізвища і за цими довідками випускалися військовополонені з таборів в Дарниці і на вул. Керосинній. Підпільник Розумовський, будучи старостою одного з сіл, приходив до табору для військовополонених і заявляв, що той чи інший полонений з його села. Так вдалося звільнити до 40 осіб. За допомогою завербованого старости села Ронівчів Васильківського району звільнили близько 60 полонених. В цілому групі вдалося з різних таборів врятувати більше двохсот чоловік. Активно велася робота підпільниками по звільненню і захисту населення від вивозу населення на роботи до Німеччини¹⁷.

Коли німці вирішили вивезти на роботу до Райху студентів медичного та гідромеліоративного інститутів, серед них виявилася і підпільниця з Сталінського району комсомолка З. Почтар. Друзі передали їй шприц і протитифозну сироватку. Вона зробила собі і ще двадцятьом молодим людям укол. На наступний день у всіх, хто отримав ін'єкцію піднялася температура і їх відправили в ізолятор. Зрештою, німці, боячись епідемії, відправили їх додому.

Звільнені з полону військовослужбовці, які уникали вивезення до Німеччини, самі підпільники і близькі до них люди постійно потребували різноманітних документів, необхідних для окупаційної влади. Для цього було налагоджено виробництво фальшивих документів. Підроблялися, паспорти, метрики, виписки з церковних парафій, хлібні картки, довідки про судимості за контрреволюцію і антисемітизм, посвідчення фольксдойчів і багато іншого. Так, за завданням секретаря запасного підпільного міського С. Брузо один з підпільників влаштувався працювати охоронцем в Ярославську райуправу з метою отримати довідки з печатками і штампами. На основі отриманої довідки С. Бруз виготовив печатки і штампи Ярославської управи, за допомогою яких були сфабриковані документи для легального проживання підпільників.

Підпільники Залізничного району на чолі з П. Засенко і А. Равінським зіпсували 23 залізничні стрілки і 16 хрестовин на станції Київ-Товарний¹⁸.

У довідці про діяльність підпільної організації Г. Голець перераховуються наступні види саботажу, що здійснювалися членами організації на різних об'єктах: списання валянок, як непридатних, заморожування опалювальної системи в великих будівлях, знищення автомобільних камер, покришок і палива, виведення з ладу водозабірних колонок в районі дислокації німців, засмічення лікарських рослин металобрухтом, псування продовольства на Дніпровській перевалці, виведення з ладу апаратури з виробництва камфорного вазеліну, затоплення човнів. Крім того, підпільникам вдалося зберегти до приходу Червоної Армії документацію механічного обладнання насосних станцій, свердловин, посівний матеріал лікарських рослин для 200 гектарів площі, документи геологорозвідки, будівельні матеріали та обладнання маслозаводу. Деякі з перерахованих в

¹⁷Н. Слободянюк *Советское подполье Киева (1941–1943 гг.): человеческое измерение*. – Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing, 2014. – 114 с.

¹⁸Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб: До 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників: 36. док. та матеріалів. – К., Львів: Б. в., 2003. – С. 158.

документі видів саботажу виглядають комічно і навряд чи заслуговували згадки в звіті, як то: збільшення витрат шкіри на пошиття взуття, знищення сигарет або знежирення молока¹⁹.

За офіційними даними, які зберігаються в українських архівних установах і на які посилаються провідні науковці, упродовж 1941-1944 рр. на окупованій території України діяло понад 100 тисяч підпільників. З них загинуло близько 40 тисяч чоловік, тобто безповоротні втрати складають приблизно 40% чисельного складу підпільних організацій. Згідно зі звітом Київського міськкому КП(б)У в столиці України втрат було менше. У Києві в складі 68 підпільних організацій з гітлерівцями боролися 693 підпільники, у тому числі за партійною ознакою - 237 комуністів і 119 комсомольців. З них 176 осіб, тобто 25%, загинули. Причому найбільші втрати понесли партійні організації Кіровського району - 55% і депо Київ-Московський - 51%. Найбільш чисельним був Залізничний підпільний райком. У його складі діяло 143 особи. На другому місці за чисельністю був підпільний міськком - 99 чол., на третьому - підпільна парторганізація «Смерть німецьким окупантам» в кількості 72 особи. 27% київського підпілля становили жінки, а в підпільному міськомі їх кількість сягала половини. Майже 35% підпільників були комуністами і 17% комсомольцями. Цікаво, що в підпільному міськомі відсоток комуністів дорівнював 37, і ні в одній підпільній організації частка членів партії не перевищувала 55%.

За національністю серед підпільників налічувалося 71% українців і 23% росіян. Більшість підпільників було середнього віку: 259 осіб від 30 до 39 років, що становило 38% і 117 осіб від 40 до 49 років - 17%. Молоді від 21 до 29 років було 26%, а до 21 року - близько 10%. Самим «віковим» виявився підпільний міськком, в якому частка людей від 40 років і вище становила 37%. А найбільше молоді (66%) залучила до своїх лав партійна організація Дарницького вагоноремонтного заводу. За родом діяльності в партійному підпіллі Києва було 55% службовців, 26% робочих, 13% учнів і 6% домогосподарок²⁰.

Згідно партійної статистики за весь час окупації, підпільники знищили 920 солдатів і офіцерів окупаційних військ, звільнили з німецького полону 970 радянських військовослужбовців, допомогли уникнути вивезення в Німеччину 7680 осіб, підірвали 2 мости, потопили 15 пароплавів і катерів, потопили 19 катерів, знищили і пошкодили 50 паровозів і 589 вагонів, 488 автомашин, розгромили 10 речових і продовольчих складів, 8 складів з озброєнням. Крім того, київські антифашисти надали велику допомогу партизанським загонам, що діяли в Київській, Житомирській та Чернігівській областях. До партизанів було відправлено 1870 чоловік, 500 кг вибухових речовин, 2532 гранати, 25 кулеметів, 550 автоматів 1000 гвинтівок, 714 пістолетів, 133 тис. Патронів, а також різні медикаменти на суму 129 400 рублів. Діяльність радянського підпілля в столиці України мала великий політичний вплив на розгортання антифашистського Опору по всій республіці²¹.

Серед підпільників, трьом киянам – І. Кудрі, В. Кудряшову, О. Пироговському було посмертно присвоєне звання Героя Радянського Союзу²².

Отже, з огляду на потенційні можливості для розгортання в Києві боротьби проти окупантів і оцінюючи процес зародження і діяльності, а також масовість і результати, боротьби київських підпільників можна стверджувати, що внесок київського підпілля в загальну перемогу над ворогом міг бути істотно більшим, якби мав необхідну підтримку Кремля. Який, насправді, сподівався на масовий героїзм місцевого населення і не поспішав забезпечити ані кадрово, ані матеріально.

Дослідження історії київського підпілля засвідчує, що:– це одночасно подвиг і трагедія його учасників. Укорінений в масовій свідомості стереотип про героїв-підпільників, які тільки й думають, що про боротьбу з фашистами і долаючи всі труднощі постійно виявляють мудрість і героїзм, згуртованість і самопожертву, тьмяніє в світлі архівних документів та напрацювань сучасних незаангажованих і неупереджених істориків. Життєвий шлях підпільників, інформація про яких збереглася в джерелах, дає нам підставу зробити висновок, що їх дії і особисті якості не цілком відповідають романтичному образу, створеному радянською пропагандою. Це були люди зі своїми достоїнствами і недоліками, які могли поєднувати в собі як вчинки, що вимагають засудження, так і приклади, гідні наслідування. У протоколах, стенограмах, донесеннях, звітах, довідках і листах проглядаються живі люди зі своїми характерами, складними взаєминами, меркантильними інтересами, особистим суперництвом і амбіціями, некомпетентністю, нехлюйством, пияцтвом і аморальним способом життя. І часто саме людський фактор, особистий, а не загальний інтерес, були визначальними в підборі людей, плануванні роботи, прийнятті рішень і самої долі підпільних організацій. Проте, поряд з цим йшли і безприкладна віра в перемогу над ворогом, і зухвалі операції, і героїзм, і самопожертва.

Подвиг підпільників проступає очевидною проблемою у розрізі дослідження щоденників та звітів, коли аналізуються важкі побутові умови життя в окупації, про труднощі в матеріальному забезпеченні підпільної роботи, про складні долі і характери учасників підпілля. І тоді приходить розуміння, що головний приклад

¹⁹М. Слободянюк Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми [Текст]: монографія / М. А. Слободянюк Дніпропетр. нац. ун-т заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпро: Герда, 2017. – 274 с.

²⁰Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб: До 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників: 36. док. та матеріалів. – К., Львів: Б. в., 2003. – С. 256.

²¹Н. Слободянюк Советское подполье Киева (1941–1943 гг.): человеческое измерение. – Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing, 2014. – С. 84.

²²Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб: До 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників: 36. док. та матеріалів. – К., Львів: Б. в., 2003. – С. 158.

героїзму антифашистів полягав не тільки в тому, щоб померти як справжній герой, але і в тому, щоб кожен день героїчно жити і боротися в підпіллі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації (1920 - поч. 1930-х рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2000. №5. С. 142-152
2. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни: історіографічні нотатки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16(1). С. 407-408.
3. Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимізація, меморіалізація (1941–1953 рр.) / Наук. ред. Т. В. Вронська. НАН України, Інститут історії України; Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного. К.: КІС., 2016. 208 с.

REFERENCES

1. Vedenecv D. Special services of the Ukrainian News Agency (1920 - Poch. 1930 rr.) // Problems of History of Ukraine: fact, sudzhennya, poshuk. 2000. №5. С. 142-152
2. Grinevich V. Suspiciously-political attitudes to the population of Ukraine in the Drugs of the Soviet Union: історіографічні ітатки // Problems of the History of Ukraine: fact, sudzhennya, poshuk. 2007. Vip. 16 (1). Pp. 407-408.
3. Capt. I. A. Radyanskiy Ruh Support in Ukraine: organization, legacy, memorial (1941–1953 p.) / Science. ed. T.V. Vronska. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine; Central State Capital Photographic Archive of Ukraine im. G. S. Wheat. K. .: K.I.S., 2016. 208 p.

ЗМІСТ

Рябовол Л. Т. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУРСІВ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	3
Іваній О.М. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ.....	7
Маринченко Г.М. СТОРІТЕЛІНГ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.....	10
Денєжніков С.С. ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ДВОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	13
Сорокіна Т.В. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ.....	16
Клочко О.М. ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ЗМІСТУ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ).....	20
Колишкіна А. П., Вradій К. М. ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО».....	25
Снагощенко В.В., Марченко М.Є. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІСТОРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х – НА ПОЧАТКУ 1970-ХРОКІВ.....	29
Бабенко В.Д. РОБОТА З КРАЄЗНАВЧИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ СУЧАСНОГО УЧНЯ.....	33
Колесник О.В. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ.....	37
Смоленко О.П. ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	40
Молибог Н.М. ЗНАЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ В ШКОЛІ (ПЕРЛИНА СУМЩИНИ - «МИХАЙЛІВСЬКА ЦІЛИНА»).....	44
Тютюнник І.С. ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.....	48
Крючкова К.О. ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ.....	52
Гулей О.В., Губська О. О. КОМПОНЕНТИ ДІВОЧОГО ВЕСІЛЬНОГО ВБРАННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	54
Гулей О. В., Пустовойтова А. В. ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО ВБРАННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	57
Гулей О.В., Штеба К. О. З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ХУДОЖНЬОГО РОЗПИСУ.....	60
Коляда І.А., Згурський А.І. ЕТНІЧНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЕТНОМЕНШИН В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ У ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	63
Коляда І.А., Юрчишин П.В. ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ У БОРОТЬБИ ЗА ПРАВА УГКЦ АРХІЄСКОПА ВОЛОДИМИРА СТЕРНЮКА: СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ.....	67
Тодосійчук В.М. МОТИВАТОРИ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІВ.....	72
Моцак С.І., Гупало К.П. ВИСВІТЛЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ В ШКІЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОСВІТІ.....	75

Моцак С.І., Ломакіна О.В. РЕАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НАПРИКІНЦІ 20-Х – ПОЧ. 30-Х РОКІВ.....	78
Салівон А. А. ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ.....	81
Батлуцька О.В. ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ.....	85
Моцак С.І. ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	89
Коляда І.А., Биба Є.В. РОЛЬ РОДИННОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ОСОБИСТОГО ЩАСТЯ У ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛІГЕНТА-НАРОДОЛЮБЦЯ (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ П. ЧУБИНСЬКОГО).....	93
Курило Н.Г. ЕЛЕМЕНТИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ОСТАПА ВИШНІ.....	98
Моцак С.І., Лобан М. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ЯПОНІЇ В ПЕРІОД МЕЙДЗІ.....	101
Горобец І. В. ПОЛІТИКА ІНДІЇ В ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА	107
Коляда І., Дрозденко А. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ РОСІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.).....	110
Коляда І.А., Чумак В.О. АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ ОПОРУ У КИЄВІ (1941-1943): ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР.....	114

Наукове видання
Теорія та методика навчання суспільних дисциплін:
науково-педагогічний журнал
(Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 19539-9339 Р від 16.10.2012 р.)

Загальна редакція – професор Михайличенко Олег Володимирович,
укладач – доцент Моцак Світлана Іванівна.

Підписано до друку 25 березня 2019 р. Ум.др.арк. 15. Наклад 110.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка, 40002, м.Суми, вул. Роменська, 87.
Тел.: +38-050-146-17-50
Email: olegis@meta.ua